

2	דוח וינוגרד: לא למגירה אלא לשולחן התכנון / מאיר אלרן
4	כבדו עלינו שערי עזה / שלמה ברום
6	הגנת העורף ביישובי עוטף עזה: בחינת ההשקעה הלאומית דוד קליין
11	נשק תלול מסלול, לוחמת גרילה ותקפותה של תפישת הביטחון גבריאל סיבוני
17	המאבק על תודעת כוחותינו יהודה וגמן
24	חינויות התמרון היבשתי בעימות א-סימטרי גיורא סגל
31	שובו של מערך המילואים יועז הנדל
36	דו"ח המודיעין האמריקאי (NIE) - הערכת התגובות הבינלאומיות אמילי לנדאו
	- השלכות הדו"ח ומשמעויותיו אפרים אסכולאי
42	משלוח יוצא איראן: ה-EU3 ומערכה כלכלית אפקטיבית נגד איראן ניצן פלדמן
50	מעשים ולא דיבורים: מגמות מרכזיות בדעת הקהל הפלסטינית 2007 אמיר קוליק
57	עשרים שנה לאנתפאדה: האם שבו הפלסטינים לנקודת ההתחלה? מיכאל מילשטיין
63	חיילים אמריקאים בעיראק: המיעוט הרפובליקני לאן? רוני ברט
68	גרעין הוויכוח: דוקטרינת השימוש בנשק גרעיני של ארצות הברית נועם אופיר
75	חזרתה של רוסיה - בהנהגתו של פוטין ארנון גוטפלד
82	ערב הבחירות לנשיאות קפריסין: בחינה מחודשת של כשלון תכנית אנאן גליה לינדנשטראוס
90	מפתח נושאים למאמרי העדכן 1998-2008

הרבעון **עדכן אסטרטגי** מיועד להעשיר ולהפרות את הדיון הציבורי בנושאים העומדים, או אמורים לעמוד, על סדר היום הביטחוני של ישראל והמזרח-התיכון.

המאמרים המופיעים ב**עדכן** נכתבים על-ידי חוקרי המרכז ואורחיו. המאמרים מאופיינים בהיותם מכווני מדיניות. הדעות המובעות בהם הן של המחבר לבדו.

עורך ראשי:
צבי שטאובר

מנהל המערכת:
משה גרונדמן

עיצוב גרפי:
מיכל סמו-קובץ

איורים:
מורן ברק

www.inss.org.il

עדכן אסטרטגי

יוצא לאור על-ידי

המכון למחקרי ביטחון לאומי

דבר המערכת

דוח וינוגרד:

לא למגירה אלא לשולחן התכנון

מאיר אלרן

מדינית וצבאית, יכולות צבאיות וחוסן חברתי, שיאפשרו לה להרתיע את אלה שירצו לפגוע בה, ולמנוע מהם – אף בכוח – את מימוש מטרותם".

משום כך יש חשיבות מכרעת בלימוד מעמיק של הדוח ובעיקר של המסקנות המערכתיות וההמלצות המוסדיות הכלולות בו. אין מנוס מכך שהמערכת הממלכתית על כל מרכיביה, והעומדים בראשה בדרג המדיני, הביטחוני והצבאי, יפיקו לקחים מהדוח, יאמצו את אותן המלצות שיבחרו לאמץ מתוך הדוח, או אחרות שיענו על האתגרים המוצבים בו, ויודאו יישום של אלה הלכה למעשה בתהליך מתוכנן, מסודר ומפוקח. כל התנהלות אחרת תחמיץ את ההזדמנות שנקרתה לישראל במחיר גבוה.

גם אם אין לראות בהמלצות הוועדה משום 'תורה למשה מסיני', מין הראוי להתייחס אליהן כבסיס נאות לתהליך מתמשך וממצה של תיקון מערכת. למרות שהמלצות הוועדה, 14 במספר (פרק 18 בדוח), מנוסחות בצורה כללית ואולי אף תיאורטית משהו, חשוב לראות נכוחה את העומד מאחוריהן ולהחליט מה מהן מחייב עשייה קונקרטית אמיצה. במיוחד נכון להתייחס לכמה סוגיות מובילות לגבי הדרג המדיני. אולי החשובה והבעייתית ביניהן היא ההמלצה הראשונה של הוועדה (עמ' 578), המופנית לדרג המדיני, "להנחות ולכוון את פעולת הדרג המקצועי בגופי הביטחון ומדיניות החוץ ולפקח עליהם". בדברי ההסבר להמלצה – כאילו מובנת מאליה – נקבע כי "לא נשמרה חלוקת העבודה הנכונה בין הדרג המדיני לדרג המקצועי, ובעיקר בצה"ל". בכך

פ רסום דוח הוועדה לבדיקת אירועי המערכה בלבנון 2006 לווה כצפוי בהמולה תקשורתית ופוליטית. בשל אופי הדוח – אשר בשונה מזה החלקי, שפורסם באפריל 2007 ושהתאפיין בין השאר בהסקת מסקנות אישיות שהטילו אחריות אישית על ראש הממשלה, שר הביטחון והרמטכ"ל – צפויה ההמולה לדעוך תוך זמן קצר. השאלה היא מה יוותר מהדוח המפורט והחשוב הזה. האם יצטרף לדוחות דומים מהעבר ויוצב למעצבה על המדף, או שמא ישמש, הוא והדוח החלקי כשלם אחד, כמנוף לתיקון הכשלים והליקויים החמורים שנחשפו בו, כלשון הוועדה, "בתהליכי קבלת ההחלטות ובעבודת המטה, הן בדרג המדיני, הן בדרג הצבאי והן בממשק ביניהם".

למרות הלשון הרפה יחסית של הדוח הסופי, לפחות לדידם של אלה שצפו או שרצו בניסוחים חריפים, אין נוקב ממנו בכל הקשור לדיון בחולשותיה של מערכת הממשל של ישראל בתחומים הרגישים ביותר, כפי שנחשפו בשעת מבחן עליון של מלחמה. למעשה אפשר וצריך לראות בדוח וינוגרד משום כתב אזהרה נוקב שאם לא יחולו שינויים ממשיים ומרחיקי לכת בדרך קבלת ההחלטות וההתנהלות המדינית והצבאית של ישראל, היא עלולה להיקלע למצבים מסוכנים לעצם קיומה הריבוני, כמו גם להחמצה של הזדמנויות לשלום. כפי שקבע השופט וינוגרד עם הגשת הדוח הסופי: "ישראל לא תוכל לשרוד באזור הזה ולא תוכל להתקיים בו בשלום או אף ברגיעה, בלי שבה עצמה ובסביבתה יאמינו כי יש לישראל מנהיגות

נחשפה שוב התקלה החמורה, הרווחת בישראל מזה שנות דור, לפיה מערכת הביטחון וצה"ל זוכים עדיין, למרות הסחף הנמשך, למעמד חריג, המעניק להם בכירות בתהליכי התכנון וקבלת ההחלטות בסוגיות מרכזיות. לכך סיבות אובייקטיביות רבות וחשובות, כמו גם רקע פוליטי ובירוקרטי ידוע. עם זאת נראה כי ללא שינוי מרכיבי המשוואה והצבת צה"ל ומערכת הביטחון במקומם הראוי במערכת דמוקרטית, תחת פיקוח ואכזונה מתמידים, לא תשתנה התמונה הכאובה שנחשפה במלחמת לבנון השנייה, ולא רק בשל המאפיינים הפרסונאליים המיוחדים לאותה תקופה.

על פי הניסיון, תהליך הפקת הלקחים בדרג המדיני אינו מבטיח רבות לגבי סיכויי התיקון המערכתי. מה שנעשה עד עתה, או לא נעשה, לגבי המלצות וועדת וינוגרד בדוח החלקי לגבי המועצה לביטחון לאומי (ובעקבותיהן המלצות ועדת שחק) עלול לשמש כתמרור מטריד, שמה שהיה כך יהיה.

יש לקוות שהסיכויים לתיקון בדרג הצבאי טובים יותר. גם כאן המלאכה מרובה וקשה. אמירות הדוח אכזריות בבחיורן: "הצבא בכללו כשל במתן מענה צבאי מספק לאתגר שהוצב בפניו בניהול המלחמה בלבנון ולא סיפק לדרג המדיני בסיס צבאי הולם לפעולה המדינית". גם כאן הכשלים והליקויים שתועדו בדוח נשענים, ככל הנראה, לא רק על מכשלות קוגניטיביות וטכניות מוכרות, שנמנו בהרחבה בפרקי שער הצבא. עמוקים ומטרידים מאלה הם השחיקה בערכים יסודיים של צה"ל עצמו, כמו הדבקות במשימה, החתירה לניצחון והמשמעת הצבאית. גם לדעת חברי הוועדה שחיקה זו משקפת חלק מתהליכי עומק בחברה הישראלית שחדרו, מטבע הדברים, לצבא. רק עיסוק נוקב באלה ייצור סיכוי של ממש לשינוי ההכרחי במערכת הביטחון.

השאלה העיקרית העומדת עתה היא לא מה קרה לצה"ל במלחמת לבנון השנייה ובשנים שלפניה, אלא מה הן סיבות העומק לתפקודו הבעייתי של הצבא. האם יתכן שהצבא בנוי על יסודות רעועים? הוועדה עצמה ניסתה להתייחס בקצרה לשאלה נוקבת זו, אך נראה כי הותירה

אותה ללא מענה של ממש. בדוח נקבע כי "אין בכל הנאמר לעיל כדי לספק הסבר מלא ומעמיק דיו לחולשת תפקודו של צה"ל... מכאן הצורך לנסות ולהגיע לזיהוי והבנה של גורמי עומק... למעשה, ועדת וינוגרד מעבירה את הכדור מחוץ למגרשה. היא מציגה תקווה שיש בהערותיה, הכלליות משהו, לגבי גורמי העומק לבעיות התפקוד של צה"ל "כדי לעורר מחשבה, להשלים את הדיון... וגם – ובעיקר – להצביע על היקף הבחינה המתבקשת, ועל גודל המשימה של החזרת יכולות צה"ל לרמה מיטבית נוכח אתגרים משתנים" (עמ' 556).

על רקע זה יש משהו מטריד בדיבורים המושמעים בתקופה האחרונה על כך שצה"ל כבר שוקם וכי תפקודו הנוכחי שונה לחלוטין מזה של קיץ 2006. מטרידה גם העובדה שמרבית הציבור ממשיך לתת בצה"ל אמון כמעט עיוור (בסקר דחף שפורסם ב"ידיעות אחרונות" ב-1 פברואר ציינו 77% מהנשאלים כי דעתם על צה"ל לא השתנתה. 75% מאמינים כי צה"ל הפיק לקחים מהמלחמה. בסקר מקביל שערך מכון טלסקר והתפרסם ב"מעריב" באותו יום ציינו 80% מהנשאלים כי הם סומכים על צה"ל) נתונים ראשוניים אלה עלולים להעיד על המשך המגמה המוכרת והמדאגה לפיה צה"ל הוא בסדר. אם רק יאפשרו לו, הוא ינצח. האומנם?

שינוי התמונה המדאגה שצייר דוח וינוגרד על תפקוד המערכת הוא עניין לתהליכים עמוקים, שיימשכו שנים ארוכות. מה שנפגע לאורך השנים לא ישוקם במהלכים קצרים. המלאכה המוטלת עדיין על מערכת הביטחון היא רבה מאד, קשה מאד וארוכה מאד. הדבר נכון הן בתחומים המעשיים (הצטיידות, אימונים, הכשרות), הפשוטים יותר לשיפור והן – ובעיקר – בתחומים הבעייתיים יותר והמסובכים יותר לשיפור, כמו החשיבה הצבאית ורוח צה"ל וערכיו. בו בזמן הכרחי שיקויים פיקוח ומעקב פוליטי וציבורי אחר ביצוע תהליכי עומק אלה על ידי הצבא. לממשלה, לכנסת (באמצעות ועדת החוץ והביטחון), למבקר המדינה ולתקשורת תפקיד חיוני בכך, לאורך זמן. לא נכון יהיה להשאיר המלאכה רק לצה"ל ולמפקדיו.

כבודו עלינו שערי עזה

שלמה ברום

האבטלה ברצועה גדול מאוד ורוב האוכלוסייה נעזרת בסיוע של אונר"א (סוכנות הסעד לפליטים) וארגונים הומניטאריים אחרים. פריצת החומה הקלה במידה מסוימת על מצוקה נקודתית בעקבות צמצום באספקת דלק ומוצרי צריכה מישראל בשל החרפת העימות הצבאי עם החמאס בשבועות שקדמו להפלת החומה. אפשר היה להניח שנוכח הרגיעה הביטחונית היחסית (שיגורי רקטות מועטים) שחלה בגזרה העזתית ישראל הייתה מחדשת ממילא את הספקת המוצרים הבסיסיים.

האם ישראל יכולה לנער חוצנה מעזה ולהסיר מעליה אחריות נוכח פתיחת היציאה מעזה לכיוון מצרים? כדי שהדבר יהיה אפשרי צריכים להתקיים כמה תנאים. ראשית, מצרים צריכה להיות מוכנה לשחק את התפקיד הזה. שנית, מצרים צריכה להיות מסוגלת למלא את התפקיד הזה ושלישית הקהילה הבינלאומית צריכה להסכים למצב שבו האפשרות להיכנס ולצאת מכיוון מצרים, פוטרת את ישראל מאחריות למתרחש בעזה. ספק רב אם שלושת התנאים האלה מתקיימים. למצרים אין אינטרס לקבל על עצמה את האחריות על עזה במקום ישראל ואין היא מבקשת לעצמה קשר עם הקיצונים המוסלמים החמושים עד לעור שיניהם ברצועה. לכן מצרים תעשה רק את ההכרח הנחוץ כדי להצטייר כמי שאינה מפקירה את האחים הפלסטינים.

מצרים אינה יכולה למלא את מקומה של ישראל מהרבה בחינות. היא יכולה לשמש תווך דרכו מובלות סחורות לעזה, אבל היא אינה יכולה לשמש שוק לסחורות מעזה משום שהמשק המצרי והמשק העזתי אינם משלימים זה את זה אלא מתחרים זה בזה וגם בשל העובדה כי יקר יותר לייצא דרך מצרים (הנמלים המצריים רחוקים ויעילותם נמוכה). החמאס אכן הצהיר שברצונו

ליל 22-23 בינואר, פרץ החמאס, במבצע מתוכנן היטב, את החומה שהפרידה בין רצועת עזה לבין מצרים והמוני פלסטינים נהרו לצד המצרי על מנת לרכוש מוצרים ולהתבשם מתחושת השחרור. התמונות שהתפרסמו בתקשורת העולמית וההתבטאויות סביב האירוע יצרו את הרושם שמדובר באירוע דרמטי, בעל משמעויות מרחיקות לכת, לפחות כמו נפילת חומת ברלין. התגובות בישראל ביטאו קשת של דעות החל בתחושה שזהו ניצחון מוחץ של החמאס על מדיניות המצור של ממשלת ישראל, המשך בחששות עמוקים מהמשמעויות הביטחוניות של פריצת החומה שהפרידה בין מצרים לרצועה, וכלה בתקווה שזוהי ההזדמנות של ישראל להסיר מעליה את האחריות לרצועת עזה. השאלה היא האם למאורע זה יש אכן השלכות מרחיקות לכת באשר למערכת היחסים שבין ישראל לפלסטינים?

מצרים אינה יכולה להרשות לעצמה מצב שבו יהיה הגבול בינה לבין רצועת עזה פרוץ לאורך זמן. מבחינתה הדבר עלול להביא לגלישה של אי-סדר ביטחוני מהרצועה לסיני, שהוא ממילא אזור ששלטונות מצרים מתקשים לקיים בו שליטה יציבה, ואכן מצרים נקטה בצעדים המתאימים לחסום את הגבול. אין משמעות הדבר שהחסימה תהיה הרמטית, ויש להניח שהברחות של אמצעי לחימה כמו גם סחורות יימשכו כפי שהיה לפני הפריצה.

האם פריצת החומה משמעה שנפרץ המצור על עזה והסתיימה המצוקה ברצועה? לא כך הוא. המצוקות היסודיות בעזה נובעות מכך שמקורות ההכנסה הצטמצמו מאוד משום שסחורות אינן יוצאות מעזה לשוק הישראלי או לנמל אשדוד בדרך לשווקים ומכך שעזה אינה מקבלת את חלקה היחסי בסיוע הבינלאומי כל עוד נמשכות הסנקציות נגד ממשלת החמאס. מסיבות אלו שעור

חלופה שיוכל לקבלה. במקרה של החמאס הוצעו לו שתי דרכים. האחת - להיעלם ולוותר על השלטון ברצועה לטובת ממשלתו של מחמוד עבאס, יריביו הפוליטיים; השנייה - להפסיק להיות חמאס, דהיינו לשנות את תפיסתו המדינית לחלוטין ולקבל את שלושת תנאי הקווארטט. לא היה שום סיכוי שהחמאס יקבל את שתי החלופות האלו, ולכן היה צפוי שישבור את הכלים אם על ידי הסלמה של רמת האלימות או פעולה דרמטית כמו הפלת החומה. אם לישראל יש כוונה להציע לממשלת החמאס חלופה יותר סבירה מהשתיים שנמנו למעלה, אזי ממשלת החמאס מוכנה מזה זמן לעשות עסקה שבבסיסה הפסקת אש עם ישראל, במטרה לייצב את המצב. ממשלת ישראל צריכה להחליט האם המשך הלחצים - בתקווה הלא מבוססת שהדבר יביא להתמוטטות שלטון החמאס בעזה - עדיף על עסקה מוגבלת עם החמאס.

האירועים בעזה המחישו שוב את ההפרדה שנוצרה בינה לבין הגדה וכן הם הבליטו את חוסר ההשפעה המוחלט של הנשיא מחמוד עבאס וממשלתו על המתרחש בעזה. הם אמנם מנסים להיות שחקן וליצור מצב שבו תוחזר אליהם השליטה במעטפת החיצונית של עזה, דהיינו במעברים לישראל ולמצרים, אך החמאס לא יהיה מוכן לאפשר זאת, במיוחד לאחר שהצליח לקבע את העובדה כי הוא בעל השיח של מצרים בכל הנוגע לגבול עמה. ייתכן שהאירועים בגבול עם מצרים יצרו הזדמנות לבחון מחדש את תפקידה של הקהילה הבינלאומית במעברים מרצועת עזה. חידוש הנוכחות הבינלאומית ואף הרחבתה יכולים להיות פתרון טוב לכל הגורמים המעוניינים, אך גם בעניין זה ספק אם אפשר לעשות דבר בלי שהחמאס יהיה מעורב ויהיה חלק מההבנות שיאפשרו פעילות בינלאומית זו.

להתנתק מהתלות בישראל ולהשתמש במצרים כתחליף, ומצרים שאין לה רצון להצטייר כמשתתפת במצור הישראלי על הרצועה דנה בבקשות החמאס, אך אין פרוש הדבר שמבחינת העזתים יש הגיון כלכלי בצעד הזה. אם אין אפשרות להכניס סחורות מישראל בגלל צעדים ישראלים ואפשר להכניס אותן ממצרים, אזי וודאי הוא שכל ממשלה בעזה תעשה זאת, אבל אין זה אומר שאפשר לבנות את כלכלת עזה על הבסיס הזה.

ולבסוף, ספק אם הקהילה הבינלאומית תהיה מוכנה לקבל את העובדה שישראל ניתקה לחלוטין מעזה ואין לה כל אחריות עליה, כל עוד ישראל ממשיכה להחזיק בשטחים פלסטיניים, וגם אם אינה נמצאת באופן קבוע בתוך הרצועה היא ממשיכה להשפיע על המתרחש בה דרך השליטה במרחב באווירי ובמרחב הימי שלה ומונעת פתיחת נמל ימי ונמל תעופה שישרתו את הרצועה. העולם אינו מוכן לקבל את מה שנוח לישראל – הפרדה בין הגדה ועזה, בוודאי שכך, כל עוד נמשך החיכוך הצבאי וכוחות ישראלים נכנסים ויוצאים מעזה. השאלה אם יש מוצא לעזה לכיוון מצרים אינה רלבנטית לחלוטין לבעיות הביטחון שיש לישראל מול רצועת עזה ולקושי שיש לישראל למצוא פתרון מוחלט לשיגורי הרקטות מעזה, ולכן המחשבה, שהנה זומנה לישראל ההזדמנות לדחוף את עזה לכיוון מצרים ולהיפטר מהצרה הזאת, נותנת אולי סיפוקים רגשיים לישראלים המתוסכלים מהמצב מול עזה אבל אין בה פתרון ממשי.

האם נכשלה המדיניות שמטרתה הייתה לקיים לחץ על החמאס באמצעות המצור על עזה? השאלה האמיתית היא האם מלכתחילה היה סיכוי של הצלחה למדיניות הזאת? אפשר לקוות שהלחצים ישאו פרי אם במקביל מציעים לחמאס בתמורה להפסקת הלחצים,

הגנת העורף ביישובי עוטף עזה: בחינת ההשקעה הלאומית

דוד קליין

האוכלוסייה האזרחית ביישובי עוטף עזה סובלת במשך כמה שנים מתקיפות מתמשכות על בסיס יום-יומי באמצעות רקטות קצרות טווח (קסאם לסוגיו) ופצצות מרגמה.

מאז שנת 2001 פגעו במרחב של יישובי עוטף עזה כ-2,800 רקטות, מהן כ-950 רקטות בשנת 2006 וכ-780 בשנת 2007. מתוך סך כול הרקטות שפגעו בשטח ישראל נחתו מחציתן בתוך היישובים עצמם. בעיר שדרות עצמה נפלו עד כה כ-800 רקטות. בעקבות ירי הרקטות נפצעו כ-430 איש (לא כולל נפגעי חרדה) ונהרגו עשרה אנשים (תשעה מהם בעיר שדרות). מהם נפצעו בשנת 2006 כ-85 אנשים ונהרגו שניים, ובשנת 2007 נפצעו כמאה איש ונהרגו שניים. כל ההרוגים נפגעו בשעה שהיו מחוץ למחסה (בחצר, במרפסת, ברחוב או במכונית).²

משפחה נפגע בתקיפה, ומרחיק משפחה וחברים מלבקר ביישובים שבקשת האיום. מכבש הלחצים הזה, המחייב את התושבים לשנות דפוסי התנהגות, מייצר דיכוי בקרב האוכלוסייה ביישובי עוטף עזה. אם נמפה את מרכיבי האיום על פי מידת הנזק המערכתי שהם מייצרים, נראה כי האיום המרכזי על האוכלוסייה אינו מתבטא במספר הנפגעים. האיום על יישובי עוטף עזה הוא הדיכוי היום-יומי של האוכלוסייה במשך שנים, שהשפעתו הפסיכולוגית והשפעתו על כושר העמידה של האוכלוסייה עמוקים ביותר.

כדי להתמודד עם שיגור הרקטות ופצצות המרגמה מערכת הביטחון פועלת לפגוע במשגרים ובמפעיליהם, ממגנת את מוסדות החינוך, החליטה להקצות משאבים למיגון בתי מגורים ומקיימת מאמץ לפתח אמצעים ליירוט רקטות.

בשנתיים האחרונות מתבצע ביישובי עוטף עזה פרויקט מיגון מוסדות חינוך. עם זאת, יש בשדרות

רי פצצות מרגמה לעבר יישובי עוטף עזה מתקיים למעשה משנת 2006.¹ טווח המרגמות הוא קילומטרים אחדים, ומכאן שהאיום הוא על מספר קטן של יישובים. בשנת 2006 נורו כעשרים פצצות מרגמה לעבר היישובים בעוטף עזה, ובשנת 2007 נורו כ-650 פצצות. בעקבות הירי נפצע בשנת 2006 אדם אחד ונהרגו שני אנשים, ובשנת 2007 נפצעו שבעה אנשים ולא היו אבדות בנפש.

מספר קטן של רקטות תקניות (גראד 122 מ"מ) נורו עד היום לעבר מדינת ישראל. השימוש בהן נעשה לעבר מטרות שהקסאם אינו יעיל נגדן. סביר שכאשר יגדל מלאי טילים אלו בידי הארגונים שברצועת עזה, יגבר השימוש בהם ויישובים נוספים, בטווח של עשרים ק"מ מהרצועה, ייכנסו למעגל האיום.

האיום במתכונת יום-יומית במשך כמה שנים מייצר לחץ קבוע על האוכלוסייה, כרוך באי-ודאות בנוגע למועד התקיפה הבא, מחייב הימצאות מתמדת בסביבת מחסה, מפעיל מנגנוני פחד וחשש שמא קרוב

האיום על יישובי עוטף עזה הוא הדיכוי היום-יומי של האוכלוסייה במשך שנים, שהשפעתו הפסיכולוגית והשפעתו על כושר העמידה של האוכלוסייה עמוקים ביותר.

דוד קליין מתמחה בחקר ביצועים. משמש יועץ בניהול סיכונים ותכנון אסטרטגי. קליין משמש יועץ לגופים ממשלתיים, ציבוריים ופרטיים.

מפעילים מאמץ רב לאתר ולפגוע במשגרים, במפעילים, בשרשרת הפיקוד המבצעי, במערך הייצור ובשרשרת ההספקה הלוגיסטית. הפעילות האינטנסיבית מצליחה לצמצם את היקף הירי, אך אי-אפשר להפסיק את הירי לחלוטין הן משום הקושי לאתר ולפגוע בפעילות הנעשית במחתרת, הן משום הקושי לאתר את המשגרים והן משום שאתרי השיגור ממוקמים באזורי מגורים ומצמצמים בכך את חופש הפעולה בתקיפה. בחירת מטרות מתאימות במישור זה תתרום לחיזוק ההרתעה.

3. **יירוט רקטות** – אמצעי ליירוט רקטות קצרות טווח אינו קיים היום בארסנל הנשק של ישראל. ממשלת ישראל החליטה להקצות משאבים לפיתוח מערכת "כיפת ברזל", שמטרתה יירוט רקטות קצרות טווח, כדי להתמודד עם איום

וביישובים נוספים בעוטף עזה מאות בתים צמודים לקרקע, שנבנו בשנות השבעים והשמונים ללא חדרים ממוגנים. הממשלה החליטה להקצות, מינואר 2008, חמישים מיליון ש"ח למיגון יישובים בעוטף עזה. בו בזמן מתקיים מאמץ לפתח מערכת ליירוט רקטות. הקבינט המדיני-ביטחוני החליט ב-23 בדצמבר 2007 להקצות כ-800 מיליון ש"ח לפיתוח מערכת "כיפת ברזל", שיעודה יירוט רקטות קצרות טווח. מאמר זה יציג את נדבכי המענה לאיום על העורף האזרחי במרחב עוטף עזה, יבחן את יעילותם של הצעדים שכבר ננקטו ואת כדאיותם של אמצעים הנמצאים בפיתוח.

נדבכי ההתמודדות עם האיום על יישובי עוטף עזה

ההיערכות לאיום על העורף היא בשני נדבכים: (א) מניעת תקיפה (הרתעה); פגיעה במשגרים ובמערכת המבצעית והלוגיסטית; ויירוט רקטות; (ב) צמצום הנזק כאשר נכשלת מניעת התקיפה (התרעה); ומיגון.³

כאמור לעיל, האיום המרכזי שנדרש להתמודד איתו הוא דיכוי האוכלוסייה. להלן אתייחס למידת היעילות של הצעדים המרכיבים את נדבכי ההתמודדות עם האיום:

1. **הרתעה** – העובדה שגורמי טרור ממשיכים לירות רקטות ופצצות מרגמה לעבר אוכלוסייה אזרחית מצביעה על היעדר הרתעה כלפיהם. יצירת הרתעה בעימות אסימטרי בין מדינה ובין ארגון טרור היא מורכבת וקשה, בין היתר עקב אילוצים שמדינה כופה על עצמה בעת עימות מסוג זה, ואילו המגבלות שארגון טרור מציב לעצמו הן מועטות. ההרתעה היא ממד חשוב בצמצום האיום, ובחלונות זמן קצרים יחסית למשכו של העימות גורמי הביטחון מצליחים לייצר הרתעה המביאה להפסקת אש.

2. **פגיעה במשגרים ובמערכת המבצעית והלוגיסטית** – צה"ל וגורמי ביטחון אחרים

מאחורי חומת מגן כלשהי). שהייה בחדר בדירה מנחיתה את הסיכון במידה נוספת, ממ"ד מוסיף עוד להנחתת הסיכון, ומקלט תורם אף הוא. תרומתן של תוספות ההגנה להקטנת מספר הנפגעים הולכת וקטנה עד כי אין הבדל משמעותי בין שהייה בחדר רגיל ובין שהייה בממ"ד (השוו מבחינת הגנה למקלט פשוט). הטבלה הבאה מתארת את הסיכון לשוהה על פי סוג המיגון.

ביישובי עוטף עזה קיימת מערכת התרעה, ועם סיגול כללי התנהגות מתאימים בעת תקיפה, רוב התושבים והעוברים ביישובים תופסים מחסה ומקטינים מאוד את ההסתברות שייפגעו. כדי להגביר עוד יותר את שיעור האוכלוסייה התופסת מחסה בעת מתן התרעה יחלו שידורי ישראל בינואר 2008 בשידור "גל שקט", ואליו תתפרץ האזעקה לתושבים. הכוונה לשפר את יכולת ההתרעה לנוהגים ברכב, שבגלל החלונות הסגורים אינם שומעים את הקריאה "צבע אדום" במערכת הכריזה.

רמת המיגון הנוכחית והתנהגות נכונה בעת תקיפה מצמצמות מאוד את מספר הנפגעים בתקיפה לעומת אפשרות של פגיעת רקטה באוכלוסייה חשופה ברחוב. כבר היום מספר הנפגעים בפגיעת רקטות בדירות מגורים קטן. אשר על כן, לתוספת מיגון בבתים תהיה תרומה שולית להקטנת מספר הנפגעים.

אלא שכאמור לעיל, האיום על יישובי עוטף עזה מתבטא לא במספר הנפגעים אלא בדיכוי היום-יומי של האוכלוסייה. על כן קיים צורך לתת מענה לאופן שהאוכלוסייה רואה את חומרת האיום ואת רמת המיגון האישית הקיימת ברשותה. מענה לצורך הזה בדיוק יתקיים באמצעות שדרוג רמת המיגון בדירות שאין בהן מיגון כלל באמצעות קביעת חדרים כממ"דים או קביעת מרחבים קומתיים כממ"קים והוספת מרכיבי ביטחון בסיסיים במרחבים אלו.

במרחב עוטף עזה בטווח של עד שבעה ק"מ מקו הגבול נמצאים 10,500 בתים ללא מיגון. חלופות המיגון נעות בין מיגון מלא מפני פגיעה ישירה של

הקסאם. בהמשך המאמר אעסוק בכדאיות ההשקעה במערכת נשק זו.

4. התרעה – התרעה על תקיפה היא מרכיב מרכזי בנדבך צמצום הנזק. ללא התרעה אין כלל תועלת בהתקנת מיגון משום שהאוכלוסייה לא תדע מתי לתפוס מחסה. ביישובי עוטף עזה קיימת מערכת התרעה הפועלת בעת שיגור רקטות. ההתרעה "צבע אדום" מאפשרת לאוכלוסייה להתמגן לפני נפילת הרקטה.

5. מיגון – המיגון בבתים בישראל נבנה כחלק מהמבנה עצמו – עד שנות התשעים מקלטים; ומשנות התשעים מרחב מוגן דירתי או קומתי (ממ"ד או ממ"ק). מאות רבות מהבתים בשדרות וביישובים בסביבה נבנו בשנות השבעים והשמנים, ועל כן לא מותקן בהם מחסה זמין. להלן נבחן את כדאיות השקעה במיגון בתים בשדרות וביישובים האחרים בעוטף עזה. להלן אתייחס ליעילות ולכדאיות ההשקעה במיגון פיזי ובמערכת יירוט רקטות.

כדאיות ההשקעה במיגון פיזי

אמצעי המיגון הפיזי נגד תקיפה ברקטות הם: מחסות מסוגים שונים, הנותנים מיגון מפני הדף ורסיסים. הנחתת הסיכון הרבה ביותר נעשית בעצם הכניסה מן הרחוב למחסה כלשהו (חדר מדרגות, הסתתרות

טבלה 1: סיכון יחסי מפצצות לאנשים בשטח מגורים⁴

מיקום האנשים יחסית לאיום	סיכון יחסי (באחוזים)
הימצאות ללא מיגון בשטח פתוח ושטוח	100
שהייה ברחוב במצב עמידה	50
שהייה ברחוב במצב שכיבה	25
הימצאות מאחורי קיר נמוך (או בכניסה לבית)	17
הימצאות בבית רגיל, מוגן מרסיסים	10
הימצאות בחפירה	10-6
הימצאות בקומה תחתונה בבית גבוה ושלוד	6
הימצאות במחסה (חדר בעל תמיכות והגנה מרסיסים)	5
הימצאות במקלט פשוט	2.5
הימצאות במקלט ממוגן היטב	1.25

קסאם בעלות של 1.3 מיליארד ש"ח ובין מיגון חלקי בעלות 250 מיליון ש"ח.⁵

כדאיות ההשקעה במערכות יירוט רקטות

הקבינט הביטחוני-מדיני החליט ב-23 בדצמבר 2007 על השקעה של כ-800 מיליון ש"ח בפיתוח מערכת "כיפת ברזל". גורמים בחברת רפא"ל מעריכים כי תהליך פיתוח המערכת יימשך כשנתיים וכי עלותו – כמיליארד שקל. ניסיון העבר בפיתוח מערכות נשק מורכבות מצביע על כך שמשך זמן הפיתוח ארוך הרבה יותר מהמתוכנן ושעלויות הפיתוח גבוהות מההערכות הראשוניות.

אופן ההפעלה של המערכת הוא כדלקמן: המערכת תאתר את הרקטה שתשוגר לעבר ישראל באמצעות מכ"ם, תעקוב אחריה באמצעות מכ"ם אחר ותשגר לעברה טיל. אם תעריך המערכת כי הרקטה תיפול בשטח שאינו מיושב, לא יתבצע ניסיון יירוט כלל. ההערכה היא כי שיעור הצלחת היירוטים יהיה כתשעים וחמישה אחוזים מרקטות הקסאם שיוחלט ליירט.

אם בשנה יירו אלף טילים ובין חמישים לשבעים אחוזים מהם יהיו צפויים ליפול בתוך יישוב, המשמעות היא כי למרות מאמצי היירוט, ייפלו בתוככי היישובים בין עשרים וחמש לשלושים וחמש רקטות לשנה. אם נניח כי בהמשך העימות יצליחו ארגוני הטרור להרוות את המערכת, כלומר לשגר מספר כזה של רקטות בזמנית כך שהמערכת לא תוכל להתמודד עמם ביעילות, מספר הרקטות הפוגעות בתוך היישובים צפוי להיות גדול יותר.

אשר על כן, יתחייב להמשיך ולהפעיל, בד בבד עם הפעלת מערך היירוט, את מערכת ההתרעה ("צבע אדום") ולהנחות את האוכלוסייה לתפוס מחסה. עצם החשש מנפילת רקטה בתוך יישוב ימשיך להזין את פעולת הדיכוי של האוכלוסייה ביישובי עוטף עזה.

כדי ליירט את האיום המכוון ליישובים (בין חמישים לשבעים אחוזים מהרקטות המשוגרות) יידרשו בין 500 ל-700 טילים לפחות. עלות טיל

בסוף תקופת הפיתוח תהיה בין חמישים למאה אלף דולר (200-400 אלף ש"ח), ומכאן נקבל כי העלות השנתית של מרכיב היירוט לבדו היא 100-280 מיליון ש"ח בערך.

עלויות אלו אינן כוללות את עלויות פיתוח המערכת; רכש רכיבי סוללות יירוט (מערכת אחת של "כיפת ברזל" תוכל לספק הגנה לעיר שדרות, ולצורך הגנה על יישובים אחרים יידרשו כמובן מערכות נוספות); הכשרת מפעילים; רכישת מלאי טילים לקיום שרשרת ההספקה; וכולי. העלויות הכוללות יסתכמו במיליארדי ש"ח רבים.

עלויות בהיקף כזה יחייבו כנראה הקצאה סלקטיבית של מערכות היירוט. המשמעות היא כי מספר הטילים שיפגע בתוך יישובים יהיה גבוה מן ההערכה הראשונית הנ"ל. במקרה הזה תתחייב ממילא הפעלת מערכת ההתרעה לאוכלוסייה, וההישג הנדרש לצמצום הדיכוי לא יתקיים.

בהצגת התועלת הצפויה ממערכת יירוט רקטות מערכת הביטחון טוענת כי מערכות אלו יועילו לא רק בזירה הפלסטינית אלא גם בעת תקיפת קטיושות בידי חזבאללה, אלא שאין זה מעשי – במונחי עלות – לרכוש סוללות יירוט רקטות בהיקף הנדרש גם עבור חזית הצפון. הדרך הטובה ביותר לצמצם את מרכיב הדיכוי של האוכלוסייה בעימות מול חזבאללה הוא לצמצם את משך זמן העימות.

הניתוח לעיל מצביע על כך שמערכת יירוט רקטות תעלה הון, לא תאפשר רידוד יתר המאמצים לצמצום האיום ולא תשיג את ההישג המבצעי הנדרש שהוא סילוק או צמצום מרכיב דיכוי האוכלוסייה המאוימת.

במה כדאי להשקיע?

הניתוח לעיל מצביע על כך שאת האיום על יישובי עוטף עזה יש למדוד על פי מודד של דיכוי

מערכת יירוט רקטות תעלה הון, לא תאפשר רידוד יתר המאמצים לצמצום האיום ולא תשיג את ההישג המבצעי הנדרש שהוא סילוק או צמצום מרכיב דיכוי האוכלוסייה

ראוי שהמשלה תפסיק השקעות במערכת יירוט רקטות ותסיט משאבים לשדרוג המיגון

האוכלוסייה ולא על פי מודד של מספר הנפגעים, ועל כן את מדיניות ההשקעה במרכיבי התמודדות עם האיום יש לקבוע על בסיס ניתוח התועלת הצפויה משדרוג המיגון בבתים וממערכת יירוט רקטות, לצמצום עצמת הדיכוי של האוכלוסייה.

הפסקת הירי לעבר יישובי עוטף עזה היא המענה האמתי לאיום. לכאורה התקנת מערכת יירוט רקטות היא פתרון בכיוון הנכון, אלא שהניתוח לעיל מצביע כי אין זה מעשי מבחינה כלכלית לרכוש את מספר הסוללות הנדרש, ועל כן לא תשיג המערכת את ההישג המבצעי הנדרש – סילוק או צמצום מרכיב דיכוי האוכלוסייה. את צמצום הירי עד כדי הפסקתו יש להשיג באמצעות השקעה ברכיבים אחרים בסל הצעדים המרכיבים את נדבכי ההתמודדות עם האיום – העצמת ההרתעה ופגיעה במשגרים ובמערכת המבצעית והלוגיסטית התומכת בהם באופן שתייצר דיכוי של מערך הקסאם.

התקנת מערכת התרעה "צבע אדום", איכות הבנייה הנוכחית והתנהגות נכונה בזמן מתן התרעה לתקיפה הקטינו את מספר הנפגעים. לכאורה נובע מכך שאין מקום לשדרוג המיגון בבתים, אולם הניתוח לעיל מצביע כי דווקא למרכיב המיגון הפיזי הפוטנציאל לשנות את עצמת מרכיב דיכוי האוכלוסייה באמצעות שינוי תפיסת האוכלוסייה בנוגע לחומרת האיום ולרמת המיגון האישית שלה. בעקבות הניתוח המצביע על אי-הכדאיות בהשקעה במערכת יירוט רקטות ועל הכדאיות בהשקעה בשדרוג המיגון ביישובי עוטף עזה מוצע בזאת כי המשלה תפסיק השקעות במערכת יירוט רקטות ותסיט משאבים לשדרוג המיגון.

סיכום

יישובי עוטף עזה חשופים לפגיעה יום-יומית של רקטות ופצצות מרגמה. המאפיין המרכזי של האיום הוא דיכוי האוכלוסייה, הנובע בעיקר ממשך זמן הלחימה, שהשפעתו הפסיכולוגית והשפעתו על כושר העמידה של האוכלוסייה עמוקים ביותר.

כדי להתמודד עם שיגור הרקטות ופצצות המרגמה מערכת הביטחון פועלת לפגוע במשגרים ובמפעיליהם, ממגנת את מוסדות החינוך, מקצה משאבים למיגון בתי מגורים ומקיימת מאמץ לפתח אמצעים ליירוט רקטות.

במאמר זה מובא ניתוח כדאיות ההשקעה במיגון פיזי ובמערכת יירוט רקטות. המסקנות המרכזיות העולות מתוך הניתוח הן:

- מערכת יירוט רקטות קצרות טווח לא תשיג את ההישג המבצעי הנדרש ממנה, שהוא צמצום משמעותי של אפקט דיכוי האוכלוסייה, ועל כן ההשקעה בה אינה כדאית.
- את צמצום הירי עד כדי הפסקתו יש להשיג באמצעות העצמת ההרתעה ופגיעה במשגרים ובמערכת המבצעית והלוגיסטית התומכת בהם באופן שתייצר דיכוי של מערך הקסאם.
- שדרוג המיגון הפיזי בבתים התושבים יש בו כדי לצמצם את מרכיב דיכוי האוכלוסייה ולשפר את כושר עמידתה.
- מוצע כי המשלה תפסיק השקעות במערכת יירוט רקטות ותסיט משאבים לשדרוג המיגון.
- בעת שדרוג המיגון יש לקבוע חדרים כממ"דים (מרחב מוגן דירתי) או מרחבים קומתיים כממ"קים (מרחב מוגן קומתי) ולהוסיף בהם מרכיבי ביטחון בסיסיים.

הערות

- 1 עד ההינתקות בשנת 2005 כוון ירי המרגמות אל יישובי גוש קטיף.
- 2 מרכז המידע למודיעין וטרור, **איום הרקטות מרצועת עזה 2000-2007**, נובמבר 2007.
- 3 דוד קליין, **התגוננות העורף: בחינת ההשקעה הלאומית**, מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים, מזכר 58, 2001.
- 4 א. רצון, מקלט ומחסה – בנייה ביטחונית, הוצאת מערכות, יוני 1963.
- 5 נתונים שהציג מנהל קנהל תכנון והנדסה במשרד הבינוי והשיכון בדיון שהתקיים ב-26 בדצמבר 2007, בוועדת הפנים של הכנסת.

נשק תלול מסלול, לחמת גרילה ותקפותה של תפישת הביטחון

גבריאל סיבוני

ישראל טל פורס בספרו **בטחון לאומי** יריעה רחבה למרכיבים השונים של "העקרונות והרעיונות המרכזיים של תורת הבטחון של ישראל שנקבעו בשנות החמישים".¹ בהתייחסו לעיקרון הראשי של תורת הביטחון של ישראל הוא כתב כך: "את תורת הבטחון של מדינת ישראל אפשר להגדיר במשפט אחד: ויתור כמעט מוחלט על כוח העמידה לטובת מירב כוח המחץ".² למעשה, עיקרי העשייה הצבאית בהקשרים אלו התגבשו במשך השנים לשלושה מרכיבי יסוד:

ישראל בסוריה מתקן שנחשד כאתר לפיתוח גרעין ובעקבות הדיון הציבורי שהתפתח בעקבות ידיעות אלה בנוגע להרתעה הישראלית. טענתו המרכזית של גלבר נוגעת להתמוטטותם של כל שלושת המרכיבים. במאמרו נכתב: "בשנת 1973 – כמו בשנת 2006 – התמוטטו כל שלושת המושגים: ישראל איבדה את ההרתעה, לא הייתה התרעה, והיא לא הצליחה להשיג... ואין זה משנה כמה פעמים צעקנו ונצעק שניצחנו. ... אנחנו משתמשים מול הפלסטינים וחזבאללה באותם מושגים ודפוסי חשיבה, שהיו תקפים לצבא המצרי והסורי אך אין להם משמעות מול קנאים דתיים המוכנים להתאבד או להקריב את חייהם ביחסי כוחות שאף צבא סדיר לא היה נלחם בהם". ראוי לבחון את מהותו של אותו שינוי שגלבר מתאר ומהי משמעותו בנוגע לתקפותם של מושגי היסוד של תפישת הביטחון של ישראל.

מדינת ישראל נדרשה במשך השנים להתמודד עם שני איומים עיקריים: איומים צבאיים קונבנציונליים ואיומי טרור³ (האיום הבלתי קונבנציונלי אינו מנותח במאמר זה). את הפעלת הכוחות הקונבנציונליים אפיינה הפעלת כוחות צבאיים מאורגנים נגד צה"ל.

- **הרתעה** – זהו מרכיב באסטרטגיה של מדינת ישראל שנבנה כדי למנוע יזמות מלחמתיות של הערבים נגד ישראל. על נושא ההרתעה נכתבו הררי מילים, הן בהקשרים כלליים והן בהקשרי העימות הישראלי-ערבי. הבנת המונח "הרתעה" והדיון בנושא הזה בעייתיים בשל הקושי לכמת את שיעור ההרתעה ואת מרכיביה.³
- **התרעה** – היכולת של מדינת ישראל לקחת סיכון מחושב מול כוחן הצבאי של מדינות ערב, יצרה מצב שחלק ניכר מכוחו של צה"ל – מערך המילואים – אינו מגויס ואינו ערוך לקרב. ההתרעה באה לספק למדינת ישראל זמן מספיק ליצירה של מענה הולם לאיום.
- **הכרעה** – המרכיב המשלים את המשולש הביטחוני. ההכרעה המושגת היא הכרעה של היכולת הצבאית של המדינה התוקפת ולא יותר מכך. כדברי בן-גוריון "לנו אין אפשרות של פתרון סופי לסכסוך בינינו כל זמן שהערבים אינם רוצים בו".⁴

ניתוח נוסף למרכיבים אלה ניתן במאמרו של יואב גלבר,⁵ שנכתב בעקבות הפרסומים אשר לפיהם תקפה

ד"ר גבריאל סיבוני,
חוקר במכון למחקרי
ביטחון לאומי.

למדינתם. הפעלה זו תתגלה כבעלת מגבלות חמורות אם ייעשה בה שימוש התקפי לכיבוש שטח נגד מדינת ישראל.

בתנאי המיוחדים של מדינת ישראל, בעיקר בכל הקשור לגודל השטח, לעומק האסטרטגי המזערי של המדינה ולריכוז האוכלוסייה והתשתיות האסטרטגיות במרחב צר וצפוף, חובה לבחון לעומק את המשמעות הנגזרת בעקבות שינוי פניו של האיום. ההתבססות של סוריה וגורמי הטרור על הפעלה של אש ועל שיטות לחמה של גרילה מחייבת בחינה ביקורתית של שלושת יסודות התפיסה שתוארו לעיל.

בחינת מושגי יסוד

הרתעה

מלחמת ההתשה ומלחמת יום הכיפורים שאחריה, פרצו לאחר אחד הניצחונות המובהקים של צה"ל במלחמת ששת הימים. דומה שהדיון בהרתעה של מדינת ישראל חייב להתחיל בחמקמקותו של מרכיב זה בתפיסה כפי שהוא בא לידי ביטוי באותה תקופה. מאז, מדינות ערב וארגוני הטרור מתמקדים בניסיונות להתיש את כוח העמידה של ישראל ולא לפגוע בה באמצעות מכה אחת ניצחת. נוח יהיה להגדיר שתי הגדרות למונח "ההרתעה" כדלהלן:

■ **הרתעה סימטרית**⁷ – הרתעה מפני הפעלת כוח צבאית של מדינה ערבית – מאז מלחמת יום הכיפורים לא הותקפה ישראל בידי צבא של מדינה ערבית. נראה שמדינת ישראל מרתיעה את מדינות ערב דוגמת סוריה מלתקוף את ישראל. סוריה הורתעה מלתקוף את ישראל בעת מלחמת לבנון השנייה ולאחר מה שפורסם כתקיפה מצד כוחות ישראלים בעומק סוריה. לעומת זאת, סוריה לא הורתעה במלחמת לבנון השנייה ובשנים שקדמו למלחמה זו מלתמוך בארגון חזבאללה וארגוני טרור נוספים הנמצאים בחסותה.

שיטות הלחימה שהופעלו בהקשרים אלה כללו הפעלה של צבאות גדולים ומאורגנים הבנויים לפעול באמצעות תמרון לצורכי ביצוע תנועה תוך כדי הפעלת אש לצורכי כיבוש שטח או הגנה על שטח והשמדת האויב. במשך השנים, ועם הבנת יכולות צה"ל נגד התמרון, פיתח האויב שתי יכולות מרכזיות:

■ **השימוש המסיבי באש תלולת מסלול** – מדינות

דוגמת סוריה וארגונים דוגמת חזבאללה בלבנון וארגונים פלסטיניים בנו יכולות הפעלת אש תלולת מסלול כחלק מרכזי ביכולתם המבצעית. צבא סוריה בנה יכולות הפעלת אש בעצמה ובספיקה גבוהה. מערך זה נבנה גם כדי לפעול בחזית בצפון המדינה ובעומק האסטרטגי של המדינה. לצדם בנו חזבאללה וארגוני טרור אחרים מערך יכולות תלולת מסלול. אלו מציבות אתגר משמעותי. למעשה סוריה יכולה לפתוח במתקפה המבוססת על הפעלת אש על כוחות צה"ל וטרור נגד אזרחי המדינה בלא להפעיל כוח מתמרן כל שהוא ובלא שמטרתה של מתקפה זו תהיה כיבוש שטח.

■ **לחמת גרילה** – גרילה היא שיטת לחימה בעלת

שני מרכיבים יסודיים: הראשון הוא מאפיין פעולה מבוזרת המבוצעת בידי כוחות קטנים בעלי חתימה נמוכה, והמטרה המקומית של הכוח היא לפגוע באויב, להתישו ולשבש את פעולתו במרחב. המאפיין השני של הפעולה הוא היעלמות. שיטה זו באה בעיקר למנוע מהיריב את היכולת להפעיל את עצמתו הקונבנציונלית. לאחרונה אנו עדים לניסיון של סוריה לבנות גם יכולות לחימה המבוססות על שיטות של לחמת גרילה לצד שימור יכולת הפעולה הקונבנציונלית. יש לזכור שהשימוש בשיטות של גרילה מחייב את כוחות הגרילה להיות במרחב המוכר להם, ובתוך כך להסתייע בתשתיות ובאוכלוסייה האזרחית שבמקום. לכן זו בעיקר לחימה הגנתית נגד כוחות הנמצאים בהתקפה על טריטוריה שמחוץ

■ **הרתעה א-סימטרית** – זוהי ההרתעה של ארגונים ומדינות מלפעול נגד ישראל באמצעות הפעלת טרור באמצעות ירי תלול מסלול ואמצעים אחרים. ישראל לא הצליחה לקיים הרתעה א-סימטרית בכל שנות קיומה תוך כדי פעולה של גורמי טרור ומדינות נותנות חסות נגד ישראל. לפני מלחמת לבנון השנייה התגבש דפוס פעולה של חזבאללה, שהארגון לא הורתע בו מלפעול מפעם לפעם ולא הורתע מלבצע ניסיונות חטיפה של חיילים ישראלים ואף הצליח בשניים מהם, אולם תוצאות מלחמת לבנון השנייה מראות כי עד לשלב כתיבת שורות אלה מתקיימת מול הארגון הרתעה א-סימטרית והארגון נמנע לחלוטין מפעילות נגד ישראל. ראו לדוגמה את המשך הסתרתו של מנהיג הארגון נסראללה. לעומת תופעה זו בצפון, אנו עדים לחוסר יכולת של ישראל להרתיע ולמנוע ירי תלול מסלול מעזה לעבר ישראל. ירי זה מבוצע בידי כמה ארגונים בעלי אינטרסים שונים.

יש לזכור שבשני המקרים, ההרתעה מושגת לזמן קצוב. הצלחת השגתה תלויה ישירות במשך הזמן שההרתעה מתקיימת בו. בחינה של הסיבות לחוסר היכולת לממש הרתעה א-סימטרית בדרום לעומת השגה של הרתעה כזו בצפון, הנמשכת כבר כשנה וחצי, מצביעה על השוני שבין שתי זירות אלה. שוני זה כולל שני מרכיבים עיקריים:

■ **השליטה המרכזית של הארגונים** – ארגון חזבאללה הוא ארגון בעל יכולת שליטה טובה על כוחותיו. קיימות בלבנון מיליציות נוספות, אולם אלה אינן פעילות מאוד במרחב שחזבאללה פועל בו. שליטתו של הארגון בכוחותיו מאפשרת לו לשלוט בפעילות העוינת ממרחב דרום לבנון. לעומת זאת, במרחב עזה ארגון חמאס פועל לצד ארגוני טרור נוספים, ובמצב הקיים אלה אינם נשלטים שליטה מרכזית בידי חמאס.

■ **היקף הפעלת הכוח של ישראל** – היקף פעולתה של ישראל בלבנון היה חסר כל פרופורציה להיקף האיום. פעולה זו גרמה נזק עצום

לחזבאללה – לעורף האזרחי שלו, ליכולתו המבצעית ולתשתיות הכלכליות שלו. נראה שלעצמת הפעלת הכוח קשר הדוק ליכולת לקיים הרתעה א-סימטרית לאורך זמן. ייתכן שהפעלת כוח דומה בעזה שיתקפו

בה משמעותית תשתיות מבצעיות וכלכליות של חמאס והארגונים הנלווים למשך זמן ארוך תאפשר להגיע למידה מסוימת של הרתעה א-סימטרית מול ארגונים אלה.

לסיכום הדברים, אפשר לקבוע שקיומה של הרתעה א-סימטרית הוא אתגר משמעותי לישראל. הכנסתו של נשק תלול המסלול כאמצעי המרכזי להפעלת טרור מחייבת את ישראל לאתר דרכים למימושה של הרתעה זו של ארגוני הטרור. מודל מלחמת לבנון השנייה הראה שאפשר לקיים הרתעה א-סימטרית למשך זמן מול ארגון חזבאללה.

התרעה

במשך השנים פותחה בישראל יכולת מודיעינית מעולה לאיתור יכולות וכוונות של האויב לתקוף את ישראל. ההתכוננות כוונה לתרחיש שישראל מותקפת בו בידי כוחות צבאיים הפולשים לתוך תחומה הטריטוריאלי של המדינה. למצבים אלה נבנתה שפה משותפת של מושגים שדירגו סימנים המעידים על כוונת האויב לתקוף. דומה שתרחיש תנועת הכוחות המתמרנים הסוריים לתוך רמת הגולן מתרחק מאתנו, ובמקומו מוכנסים מרכיבים א-סימטריים דוגמת הפעלת אש תלולת מסלול בהיקפים מסיביים או פעולות התשה המשתמשות בשיטות של גרילה. איום זה יוצר מגבלת התרעה

קיומה של הרתעה א-סימטרית הוא אתגר משמעותי לישראל. הכנסתו של נשק תלול המסלול כאמצעי המרכזי להפעלת טרור מחייבת את ישראל לאתר דרכים למימושה של הרתעה זו

כוחות תמרון גדולים בידי מדינות ערביות עדיין תקף, אולם לצדו גדל הצורך לספק התרעה להפעלת כוחות במתארי גרילה והפעלה של ירי תלול מסלול מסיבי, גם אם אלה מופעלים בידי מדינה, ועל אחת כמה וכמה כשאלה מופעלים בידי ארגוני טרור.

הכרעה

המונח "הכרעה" הוטבע כדי לתאר מצב שמוגרה בו יכולת היריב והוא הובא למצב של חוסר אונים במעשה חד-פעמי כמאורע, והוא נכנע.⁸ צה"ל נדרש להשגת הכרעה מהירה כדי לפגוע משמעותית ביכולתן הצבאית המאורגנת של מדינות האויב, ובו בזמן הוא נדרש לפגוע ולמזער ככל הניתן את יכולות הפעולה והנזק של ארגונים דוגמת ארגוני הטרור.⁹ בתרחישים קודמים צה"ל נערך למתאר התקפי הדומה למלחמת יום הכיפורים שמסגרות מתמרנות נעות בו לתוך שטח המדינה, ואילו כעת אפשר להניח שתרחישי מתקפת האויב יכללו הפעלה מסיבית של אש תלולת מסלול בהיקפים עוצמים ובספיקה רבה לכל רוחב החזית ועומקה עד העומק האסטרטגי של המדינה. אין להוציא מכלל אפשרות שאש זו תופנה ליעדים אזרחיים, למתקני תשתית, ובתוך כך סוריה עלולה להפעיל אש זו במקביל להפעלת אש של חיבאללה או במנותק ממנה. בהתאם לתפיסות היסוד של צה"ל, השלב הראשון במענה יכול שלב מגנתי, ולאחר מכן יידרש הצבא להשיג הכרעה במהלך התקפי. אם כן, ראוי יהיה לבחון את המשמעויות של המגננה ושל המתקפה בתרחישים אלה.

המעבר של האויב וריכוז המאמץ ההתקפי מתמרון לאש מחייבים בירור מעמיק בצורת המגננה של צה"ל. בעבר הופעלה האש כדי ליצר תנאים לתמרון ההתקפי שיבוא בעקבותיה, ואילו במצב החדש האש מופעלת כמרכיב ההתקפי העיקרי. במצב זה הפסקת הירי היא המרכיב הבסיסי בכל מענה מבצעי של צה"ל. ניסיון מלחמת לבנון השנייה הראה שהפסקת הירי ארוך הטווח היא משימה בת השגה ברמת יעילות

מסוכנת. הפעלה מסיבית של אש רקטות קצרות טווח אינה מחייבת תהליכי הכנות ארוכים. בפועל לצבא סוריה יכולת להפעיל אש בלוח זמנים קצר. מלבד זאת, עלינו לבחון תרחישי מתקפה נוספים דוגמת כניסה של כוחות סוריים הפועלים בשיטות של גרילה לביצוע תקיפות מקומיות נגד יעדים ונכסים ישראלים לאורך הגבול. אם כן, מה משמעותה של ההתרעה בתנאים אלה? אפשר להגדיר את ההתרעה בשני מאפיינים עיקריים:

■ **התרעה מנגד** – זוהי יכולת מודיעין למתן התרעה על הפעלת כוחות מעבר לגבולה של המדינה. לדוגמה, היכולת לספק מודיעין התרעתי בסוריה או היכולת לספק מודיעין התרעתי ממוקד בעזה. בשני מקרים אלה המודיעין נדרש לפעול ולספק התרעה בהיעדר נוכחות קבועה שלו בשטח. התרעה מנגד מאפשרת מענה מספק להפעלת כוחות צבאיים מאורגנים נגד מדינת ישראל הן למהלכי התמרון שלהם והן להפעלת מרכיבי האש. התרעה זו מתאפשרת בזכות החתימה הגבוהה הנגזרת מהפעלת מערכים אלה. לעומת זאת, קיים קושי מהותי לספק התרעה אפקטיבית מעבר לגבולה של המדינה בכל הקשור להפעלה של אש תלולת מסלול דוגמת רקטות קצרות טווח או להפעלה של כוחות בעלי חתימה נמוכה המפעילים שיטות של גרילה כאשר אלה מופעלים בידי ארגוני טרור (לדוגמה: ברצועת עזה ולבנון) ואם יופעלו מסוריה.

■ **התרעה תוך כדי נוכחות בשטח** – הלחימה של צה"ל באיו"ש בשנות העימות התאפיינה ביכולת ליצר מודיעין התרעתי אפקטיבי. יכולת זו נבנתה תוך כדי התבססות על הנוכחות הקבועה של צה"ל במרחב איו"ש. ולראיה הצליחו צה"ל והשב"כ לצמצם את הטרור לממדים נסבלים. הניסיון לממש יכולת זו בעזה ובלבנון מראה עד כמה קשה ליצר מודיעין אפקטיבי מרחוק. לסיכום הדברים, מרכיב ההתרעה בתפיסה הישראלית מחייב התאמה ועידון. הצורך בהתרעה להפעלת

גבוהה, ולעומתה קיים קושי בהפסקה משמעותית של האש קצרת הטווח. המענה הכולל לאיום הוא מענה הגנתי והתקפי משולב, שיוכל להתבסס על ארבעה מרכיבים. שניים הגנתיים ושניים התקפיים:

- **יירוט הטיילים במעופם** – מדינת ישראל פועלת כדי לפתח וליצר מערכות הגנה שיאפשרו יירוט של הטיילים במעופם. בשלב זה קשה לראות כיצד מערכות אלה מספקות תשובה שלמה לבעיה. מה גם שעלות הפעלתן צפויה להיות גבוהה, ואילו היקף הירי עלול להיות רב מאוד. בתנאים כאלה יקשה לראות כיצד תוכל מערכת יירוט לטפל באפקטיביות באיום. יעילותה של המערכת עשויה להיות גדולה יותר במרחב עזה, שם היקף הירי אינו דומה לזה הצפוי בצפון.

- **הגנה פסיבית והגנת החזית האזרחית** – מרכיב הגנתי זה כולל שני חלקים. החלק הראשון נוגע ליצירה של יכולת מיגון ושרידות בהתאם לתיעדוף מתאים של מערכים חיוניים במדינה וליכולת לספק מיגון לאזרחים מפני התקפות טילים ורקטות. מיגון זה צריך להיבנות כדי לאפשר מידה סבירה של המשך הפעילות האזרחית והכלכלית במדינה. לצד זאת חובה לייצר תפיסה מבצעית שלמה להגנת החזית האזרחית. תפיסה זו צריכה לכלול שילוב שבין כל המרכיבים הרלוונטיים, ובכלל זה צה"ל, רשות החירום להגנת העורף, מערכות השלטון המקומי ואף גורמים חוץ-ממשלתיים דוגמת עמותות וארגונים. רק שילוב סינרגי בין כל הגורמים האלה תוך כדי הדרכת האוכלוסייה והכנתה ליום פקודה תאפשר יצירה של מענה הגנתי אפקטיבי בחזית האזרחית לירי תלול המסלול.

- **אש מנגד** – צה"ל הציג במלחמת לבנון השנייה יכולות לפגוע במערכי השיגור הבינוניים וארוכי הטווח, אולם התקשה בפגיעה אפקטיבית ברקטות קצרות הטווח. נראה שהיכולת לפגוע באש אפקטיבית מנגד לא תתקיים גם בעתיד הקרוב. יצירה של מעגל תקיפה אפקטיבי שיכלול

איתור – ירי – השמדה הוא אחד האתגרים המשמעותיים של צה"ל. למרות האמור, השימוש באש מנגד (מדויקת וסטטיסטית) ימשיך להיות מרכיב במענה הכולל לאיום הרקטות.

- **פעולה מתמרנת התקפית למרחבי השיגור** – הפעלה של כוחות מתמרנים במרחבי השיגור כדי ליצור מגע ישיר עם הגורמים המפעילים והתומכים את השיגורים תאפשר צמצום משמעותי של הירי. פעולה מתמרנת כזו נדרשת לפעול משמעותית במרחב המוגן הן באמצעות כוחות קבועים והן באמצעות כוחות שיפעלו בשיטות של גרילה המפעילים נ"ט בהיקפים גדולים. צה"ל נדרש לאתר את תמהיל התמרון המיטבי שיאפשר לו לנוע גם במרחבים מוגנים כאלה. למרות העברת המשקל לירי תלול המסלול, עדיין יש לצבא סוריה מערכי תמרון לא מבוטלים. מהלכי התמרון של צה"ל ידרשו לפגוע בהם משמעותית תוך כדי כיבוש השטח וגם לפעול נגד יעדים שיקטינו את המוטיבציה להמשך ירי הרקטות.

השגת ההכרעה תחייב תמהיל מאוזן בין כל המרכיבים, אולם עלינו לזכור תמיד את לקחי המלחמה בעיראק. עיקרו של הצבא הוכרע בתוך זמן קצר, אלא שאז מצא עצמו צבא ארצות הברית מתמודד מול טרור נגד אזרחים ומול לחמת גרילה נגד כוחותיו בהיקפים גדולים. אם כן, הצורך להשיג הכרעה מחייב השלמה של המהלכים תוך כדי גיבוש תפיסה מבצעית מקיפה. כדי להשלים את ההכרעה יידרש צה"ל לספק מענה לאיומי לחמת גרילה מתוך השטח ומחוצה לו לאחר כיבוש השטח ועד גיבוש של הסדר.

סיכום

ההתפתחות קשת האיומים הכניסה למשוואה מרכיבים נוספים תוך כדי שינוי בתמהיל האיום. בעבר נדרש צה"ל להתמודד מול תרחיש שכוחות

שילוב שבין מערכות הגנה, אש מנגד ותמרון בתווך המוגן בשיטות של לחמת גרילה, יספקו חלקית את ההכרעה הנדרשת

מתמרנים תוקפים בו את ישראל כדי לכבוש שטח, ואילו עתה – משנוכחו אויבי ישראל ביכולתה להתמודד עם תרחישים אלה – הם הכניסו למשוואת האיומים את ירי הרקטות ואת לחמת הגרילה כמרכיב ליבה בתפיסה ההתקפית וההגנתית שלהן. שלושת היסודות: הרתעה – התרעה – הכרעה מחייבים בירור כדי לראות באיזו מידה מושגי יסוד אלה מעודכנים לאיום הנוכחי.

ישראל הצליחה במשך השנים לייצר הרתעה סימטרית, אולם התקשתה לייצר את זו הא-סימטרית. לקחי מלחמת לבנון השנייה מאפשרים לבחון מחדש את יכולתה של ישראל להעמיד מענה הרתעתי הולם גם לאיומים א-סימטריים. הקושי של מערכת הביטחון לייצר התרעה (מנגד) לאיומים א-סימטריים ואימוצם של איומים אלה על-ידי מדינות עימות דוגמת סוריה מחייבים לבחון מחדש את תהליכי בניין הכוח והמוכנות של צה"ל לתרחישי הפעלת ירי תלול מסלול מסיבי ללא התרעה בזמן אפקטיבי. ולבסוף, הבחינה של תפיסת ההכרעה של ישראל מחייבת עדכון.

ככל הנראה יידרש צה"ל לפעול לאורך זמן תוך כדי שילוב שבין מערכות הגנה, אש מנגד ותמרון בתווך המוגן בשיטות של לחמת גרילה. אלה יספקו חלקית את ההכרעה הנדרשת. צה"ל יידרש לספק מענה גם ללחמת הגרילה ולטרור שיימשכו בשטח אף לאחר כיבושו. תהליכי בניין הכוח של צה"ל מחייבים שיתופיות בין-זרועית המתמקדת לנקודה אחת התומכת את כל המערך מהחייל הלוחם והמסגרת הקטנה המתמרנת עד מפקדות הפעלת הכוח הראשיות של צה"ל.

הערות

- 1 ישראל טל, **בטחון לאומי – מעטים מול רבים**, תל אביב: דביר, 1996.
- 2 שם, עמוד 52.
- 3 חמקמקותו של מונח זה ניתנת להמחשה בפתיחתה של מלחמת ההתשה, ובעקבותיה מלחמת יום כיפור, שפרצו לאחר מה שנתפס כהעמקת ההרתעה של ישראל, אשר באה בעקבות מלחמת ששת הימים.
- 4 דוד בן-גוריון, **יחוד ויעוד – דברים על בטחון ישראל**, דברים בפני מפקדים, 5 ביולי 1955. תל אביב: מערכות, 1971.
- 5 יואב גלבר, "הרהורים על תפיסת הביטחון הישראלית", אתר Ynet, 21 בספטמבר 2007.
- 6 למען השפה המשותפת נקבע במאמר זה המאפיין המרכזי של פעולת טרור הכוונה לפגוע באזרחים שאינם מעורבים ישירות בלחימה. לכן פעולות טרור יכולות להתבצע הן בידי ארגוני טרור חסרי זהות מדינית והן בידי מדינות המפעילות טרור. לדוגמה הפעלת אש של מדינת אויב נגד יעדים אזרחיים היא פעולה של טרור. מנגד, פעולה של ארגון דוגמת חזבאללה נגד כוחות צה"ל אינה יכולה להיחשב פעולת טרור.
- 7 המונחים משמשים כאן כדי להבחין בין התנגשות צבאית סימטרית של כוח מול כוח (Force on Force) ובין התנגשות א-סימטרית שכוח צבאי מאורגן פועל בה נגד כוחות לא צבאיים, המשתמשים באמצעי טרור ובשיטות לחמת גרילה.
- 8 יהושפט הרכבי, **מלחמה ואסטרטגיה**, משרד הביטחון, ההוצאה לאור, תל אביב: 1990.
- 9 לצורך מאמר זה נגדיר שבעימות צבאי עם מדינה תושג ההכרעה באמצעות פגיעה משמעותית ביכולות הצבאיות שלה עד כדי מניעה של יכולת פעולה אפקטיבית נגד ישראל, ואילו בהקשרי הטרור נגדיר שהכרעה תושג כאשר יושג מצב ביטחוני סביר לאורך זמן.

המאבק על תודעת כוחותינו

יהודה וגמן

"תודעה" היא מכלול המונחים והתפיסות שאנו מפרשים לפיהם את המציאות, ומכאן שהיא גם גורם היסוד המשפיע ביותר, לטוב ולרע, על דרכי הפעולה שלנו.¹ מצב התודעה וההשפעה עליו הם אבן יסוד בחשיבה ובעשייה הצבאית, והבאת תודעת הצד האחר למצב של הפסד, ולא דווקא עקב שחיקתו הפיזית, היא מטרתן הבסיסית של הפעולות הצבאיות. כל שחיקה היא תמיד הדדית, ולא רק במישור הפיזי. זו הסיבה לכך שצה"ל ומדינת ישראל, העניים במשאבי זמן וכוח פיזי, אינם יכולים להרשות לעצמם הכרעה המתבססת על התשת האויב לאורך זמן, והדבר נכון בכל סוג של לחימה. בספר **תורת הקרב**, שיצא לאור בשנת 1963 והעוסק בכללי הפעלת כוחות היבשה, נכתב: "האדם הלוחם הוא גורם היסוד היחיד שניתן למוטטו גם בלי להשמידו השמדה פיזית".² לכן עוד מימיו הראשונים, חתר צה"ל להכרעה מהירה בעזרת תמרון עמוק, שמטרתו לשבור את רוח הלחימה ואת יכולת השליטה של מפקדי האויב עד התמוטטותו הכוללת של הצד האחר.

במאמר זה אטען כי מצב התודעה של מפקדי צה"ל לפני מלחמת לבנון השנייה ובמלחמה עצמה היה רחוק מאוד מזה שנדרש להם בכדי לזהות את הבעיות המבצעיות שניצבו בפניהם באותה מלחמה, והוא גם זה שמנע אותם מלפתור אותן כראוי. תוצאת הפער שבין המצב הרצוי למצב בפועל היה הניסיון, שנכשל, להחיל את כללי הלחימה נגד כוחות בלתי סדירים, כמו זו שמתרחשת ביהודה, שומרון ועזה, על זירה שנדרשה בה הפעלת הכוח על פי כללי הלחימה נגד כוחות סדירים.

"לחימה סיוזיפית"

טעות נפוצה בקרב כמה מהמפקדים הבכירים מביאה אותם לכנות את לחימת צה"ל נגד הטרור והגרילה בכינוי "לחימה סיוזיפית". המיתולוגיה היוונית מספרת כי האלים גזרו על סיוזיפוס עונש – הוטל עליו לגלגל סלע כבד אל ראש הר גבוה, וכאשר היה מצליח במשימתו היה הסלע מתגלגל אל תחתיתו של ההר, וכך הלוח ושוב עד אין-קץ וללא תוחלת.³ אלא שלהבדיל ממה שאפשר לחשוב על לחימת צה"ל בטרור, בשל השוואתה לכישלוננו הנמשך של סיוזיפוס, העובדות מלמדות כי היא סיפור הצלחה.

ייתכן שהקשר היחיד בין הצלחת הלחימה בטרור ובין מעשהו של סיוזיפוס הוא משך הזמן שנדרש מצה"ל כדי להגיע אל אותו ההישג וההכרח לתחזק אותו בלחימה נמשכת, שהיא בוודאי איננה חסרת תועלת, והשיפור הדרמטי במצב הביטחון בשנים שלאחר "חומת מגן" מעיד על כך יותר מכול. כדאי שהמפקדים ייתנו את דעתם לטעות בהשוואה שהם עושים בין הצלחתם שלהם ובין הסיפור המיתולוגי, שהמסר העולה ממנו הוא של כישלון ידוע מראש. לעומת הצלחת המלחמה בטרור, בחינת הפעלת כוחות היבשה במלחמת לבנון השנייה מלמדת שאכן,

יהודה וגמן, אל"ם (מיל.); לשעבר – מח"ט שריון וסגן מפקד אוגדה, מדריך בפו"מ ובקורס מג"דים. חוקר היסטוריה צבאית.

להלחם בשיטות שהיו רגילים להן ביהודה, שומרון ועזה, משמע – בעיקר פשיטות, המתבצעות באמצעות כוחות קטנים הזוכים לתמיכת מעטפת של מודיעין ומערכות שו"ב [שליטה ובקרה] מפורטות עד לרמת החייל היחיד. העתקת שיטות הלחימה האלה ללבנון הביאה לכך שהכוחות הפושטים, אשר במקרים רבים נעו חזיתית וביום אל יעדיהם, פגשו מערכי הגנה מבוצרים, שהיו ערוכים כלפי שטחי ההשמדה אשר על צירי ההתקדמות.⁵ כרגיל במקרים שכאלה, התוצאה לא יכלה להיות אלא רק רצף של כישלונות, שהתגלגלו לשורה של קרבות חילוץ, כמה מהם הרואיים.⁶

"לצאת עם החפ"ק לשטח כדי לדעת מה מתרחש באמת" – גרסת 1973

על התודעה אפשר להשפיע גם בעזרת תעמולה ולחמה פסיכולוגית, אך בעיקר באמצעות מעשים ברורים והחלטיים המשנים את המציאות ואף הופכים אותה על פיה. כל תפקידים של מצבי היסוד המערכתיים וצורות הקרב המוכרות הוא ראשית לאפשר למפקד לזהות נכון את המציאות המבצעית, ושנית – חשוב יותר – להתוות עבורו את כיווני חשיבה הנדרשים לביצוע המהלכים שיביאו לשינוייה של אותה המציאות, עד להכרעת האויב. ככל ששינוי המציאות בפועל יהיה עז יותר ולרעת הצד האחר, כן בהתאמה גם ילך וירד רצונו להמשיך ולהילחם. זו הסיבה לכך שהופעת כוח תוקף בעורפו של מערך מוגן ופעולתו מאחור וכלפי חזיתו של אותו המערך מביאה להשפעה שלילית רבה לאין שיעור יותר על רוח הלחימה של המגינים לעומת פעולתו של אותו הכוח מול חזיתו הקשוחה של אותו המערך.⁷ הדיון על חשיבותו והשפעתו של השינוי במצב התודעה כתנאי להצלחה בלחימה מתחדד כאשר הוא נבחן בראייה היסטורית. מקרה בולט לחיוב היה "תקופת ההמתנה" שלפני מלחמת ששת הימים ב-1967. שלושת השבועות שלפני פרוץ האש הקנו

היא הייתה "סיזיפית" לעילא ולעילא. במשך שלושים וארבעה ימים חזר צה"ל וגלגל את קונגלומרט השגיאות של עצמו אל מעלה ההר, ומשם הן הידרדרו אל תחתיתו, כאשר נראה היה שאיש איננו למד משהו מיום לחימה ליום הבא. ניסיון לרדת אל שורש הבעיה בעזרת העדויות והתחקירים שנאספו לאחר המלחמה מצביע על פער בולט בין מצב התודעה, אשר נדרש לשם תפקוד נאות במציאות הלחימה של קיץ 2006 ובין זה ששרר בפועל ערב המלחמה ובמלחמה עצמה. אי-ההתאמה בין מצב התודעה ששרר בקרב המפקדים ובין זה שהיה דרוש להם לשם הצלחה היא שעמדה בבסיס הפעולות השגויות והחוזרות על עצמן, שעשו את הלחימה נטולת משמעות והישגים כלשהם – "סיזיפית" – בדיוק כמו שהתכוונו לתאר יוצרי הסיפור המיתולוגי מלפני שלושת אלפים שנה.

אי-ההתאמה בין מצב התודעה ששרר בקרב המפקדים ובין זה שהיה דרוש להם לשם הצלחה היא שעמדה בבסיס הפעולות השגויות והחוזרות על עצמן, שעשו את הלחימה נטולת משמעות והישגים כלשהם

באחד מימיה הראשונים של מלחמת לבנון השנייה נראה אלוף פיקוד הצפון בטלויזיה בעת שהוא מסביר לאחד המפקדים כי הלחימה במרחב בנת ג'בל היא "סיזיפית". הסברו זה של האלוף מלמד על כל ההבדל שבין מצב התודעה ששרר בפועל בקרב המפקדים ובין זה שנדרש להם לצורך השגת מטרת הלחימה, אם בכלל הייתה כזאת. החלת מונח שהפך, בטעות, למסמן את אופייה של הלחימה נגד כוחות בלתי סדירים על מרחב שנדרשה בו לחימה במתכונת של לחימה נגד ארגון סדיר, העידה גם על מערך המושגים השגוי שפעלו לאורו האלוף ועוד רבים כמוהו וגם חיזקה את נטייתם של מפקדי השטח להלחם בדרך שהייתה שגויה מיסודה. במקום לחימה התקפית במאפיינים של מסה המבצעת תמרון עמוק ורצוף המלווה באש מסייעת עד להכרעה, כמו שהתחייב ממערך ההגנה הסדור שהציב חזבאללה, נגרר צה"ל ללחימה במתכונת המוכרת לו – לחימה נגד כוחות בלתי סדירים.⁸ מכיוון שכך, ניסו הכוחות

היה זה אך טבעי עבורם להיאחז במוכר ובמה שגם נראה בטוח – תפיסת הפעלת הכוח כמו שהורגלו לה בבט"ש, שבעקבותיה הם גם השתהו מאוד ביציאה מהמפקדות שנוהלה מהן הפעילות היום-יומית לפני המלחמה. בדו"ח אגרנט נכתב על כך כי: "משפרצה המלחמה המשיכו מפקדי היחידות בקו לשלוט בכוחותיהם מתוך החמ"לים כמו במצב בט"ש / יום קרב, ועברו שעות [בצפון] וימים [בדרום] עד ששינו את אופן שליטתם ויצאו לשטח לעמוד מקרוב על המתרחש".¹⁰ אל"מ גרנית העיד בפני הוועדה כי בבואו לגזרת התעלה מוכת האש והנפגעים: "כל אנשי המטה ישבו בחמ"ל, הכל כמו מלחמת ההתשה".¹¹ גם האלוף שרון אמר לוועדה: "אמרתי לו [לגונן] שלפי דעתי אין לו תמונה על הנעשה בשטח. יעצתי לו להורות לכל המפקדים לעזוב מייד את החמ"לים ולצאת עם

ללוחמים, ובעיקר ללוחמי המילואים, זמן הסתגלות ארוך לצורך המעבר שנדרש להם ממצב תודעה של אזרח למצב התודעה, השונה מהותית, של לוחם. אחד הגורמים שסייעו מאוד ליצירת מצב תודעה שהלם את דרישות המלחמה שבאה לאחר מכן היה האימונים הרבים, שתקופת ההמתנה הממושכת יחסית אפשרה לבצע לפני שפרצה המלחמה.

מי שמחפש הסבר לתופעה של היצמדות כמה מהמפקדים ל"מסכי הפלזמה" במלחמת לבנון השנייה, שגם היא – כמו עוד תופעות במלחמה – נדונה בדרך פופוליסטית בתקשורת, יכול ללמוד על הסיבות לה גם מהעיון במה שקרה למפקדי מלחמת יום הכיפורים, הן לחיוב והן לשלילה.⁸

מצד החיוב אפשר ללמוד על הצלחתו הגדולה של חיל הים באותה המלחמה, המלמדת גם היא על חשיבותה של הכוונת תודעת המפקדים והלוחמים אל המציאות הצבאית הנכונה כתנאי להצלחה בקרב. ערב המלחמה לא קיבלו מפקדי חיל הים את הערכת "הסבירות הנמוכה מנמוכה" של אמ"ן. לאחר שורת ויכוחים קיבל החיל אישור לבקשתו, ולכן נערך כראוי למלחמה, הן תודעתית והן מעשית.⁹ הכנות אלה בצירוף תעוזה ותחבולה בהפעלת הכוח הביאו את החיל להשיג מזהיר בקנה מידה עולמי כאשר בסדרת קרבות הסטי"לים הראשונים בהיסטוריה, שנערכו בינו ובין חילות הים של סוריה ומצרים, הוא הכה את יריביו מכה ניצחת ללא כל נפגעים בצדו.

מצד השלילה אפשר ללמוד שלהבדיל מהאישור החריג שניתן לחיל הים, ובהמשך לתפיסת "הם לא יעזו" אשר שלטה בקרב מקבלי ההחלטות, לא אושרה לחיל האוויר המכה האווירית המקדימה שהוא חזר ודרש לבצע, וגם גיוס מילואי היבשה נדחה עד לחמש שעות לפני שפרצה האש. ההפתעה שבעצם פרוץ המלחמה בשתי חזיתות בו-זמנית בצירוף עצמתה האדירה של המתקפה לא סיפקו לכוחות המגנים את התנאים הנחוצים לשינוי במצב התודעה מ"בט"ש" או "יום קרב" בלבד למצב של מלחמה כוללת. בלחץ האדיר והמשתק של האירועים

השנייה נדרשו לגשר על הפער הענקי שבין התודעה ועולם המושגים הצבאיים הנגזר ממנה, שהורגלו אליהם בלחימה נגד כוחות בלתי סדירים, לבין אלה – השונים במהותם – שנדרשו להם בבואם ללחום נגד המערכים הסדורים בלבנון.

הלחימה נגד כוחות בלתי סדירים מתאפיינת בהפעלת כוחות קטנים מאוד ומבוזרים מאוד, בהגבלות חמורות על הפעלת הנשק בעקבות הרצון להימנע מפגיעה בבלתי מעורבים ויותר מכול – בחתירה, מוצדקת, למנוע פגיעה בכוחותינו, אפילו על חשבון העמידה במשימה. בנוסף לכך, עקב מיעוט האירועים וקיומם של מערכות שו"ב מתקדמות, שליטת המפקדים בכוחות בסוג לחימה זה היא שלמה ומפורטת עד לרמת החייל היחיד, כאשר כל תנועה של הכוחות נשלטת ומבוקרת מעל המסכים במפקדות.

לעומת זאת, סוג הלחימה הנדרש נגד המסות המתמרנות או המגינות בלחימת כוחות סדירים מחייב שיטות שונות לחלוטין להפעלת הכוח, השינויים בתמונת המצב הם פתאומיים ועזים, הכוחות גדולים בהרבה מאלה המופעלים בלחימה מהסוג האחר, וההגבלות על הפעלת הנשק מועטות מאוד יחסית. אך יותר מכל אלה – בלחימה מסוג זה ההכרח לעמוד במשימה בכל תנאי ובכל מחיר הוא זה האמור לכוון את תודעת המפקדים, והוא המחייב אותם, להבדיל ממה שמקובל בלחימה נגד כוחות בלתי סדירים, לצאת לעתים קרובות ממפקדותיהם ולהתייצב בראש הכוחות. גם בתחום מערכות השו"ב נמצא שכמות המפגשים עם האויב, המתרחשים בו בזמן ובעצמה רבה, יוצר אי-ודאות רבה, שנלווית אליה הצפה בנתונים עד כדי קריסתן לעתים של אותן המערכות. מצב זה מחייב עוד יותר את המפקדים לצאת ממפקדותיהם, להתייצב בראש הכוחות ולהוביל אותם עד לניצחון למרות סבך אי-הודאות והאבדות.¹⁵

נראה אם כן שמדובר בשתי תרבויות נפרדות של לחימה, ומכאן נגזר שכמו בכל מעבר בין תרבויות, גם

חפ"ק לשטח כדי לדעת מה מתרחש באמת".¹² החוקר אורי בר יוסף שחקר את הפתעת מלחמת יום כיפור, מצביע על הקשר המובהק שבין מצב התודעה האישי של כל אחד ממקבלי ההחלטות לפני המלחמה לבין תפקודו במלחמה עצמה. "מי שהעריך ביום שבת כי מלחמה כוללת כנראה לא תפרוץ [בעיקר שר הביטחון משה דיין ואלוף גונן – יו.]... תפקד ברמה האישית בצורה גרועה יחסית ביום שלמחרת. לעומת זאת, מי שהתייחס למלחמה כאל עניין ודאי ... [בעיקר הרמטכ"ל דדו, ראש הממשלה גולדה ואלוף חופי – יו.] תפקד טוב יחסית".¹³

מרחק הזמן ממלחמת יום הכיפורים וההשוואה למה שהתרחש בתחום הנדון כאן במלחמת 2006 מלמד כי למרות השלילה שבראית ועדת אגרנט את התופעה, ב-1973 חל במפקדות תהליך מהיר מאוד של הסתגלות. התוצאה הייתה היפוך במגמת המלחמה לאחר יממה אחת בלבד בגולן ולאחר עוד זמן מה בסיני.¹⁴ ההבדל בין מלחמת יום הכיפורים ובין מלחמת לבנון השנייה בהקשר הנדון כאן הוא בכך שבמלחמת לבנון השנייה כלל לא התבצע אותו מעבר תודעתי, ולכן היא נוהלה עד סופה כסדרת מבצעי בט"ש ולא כמלחמה לשם הכרעת האויב, על כל המשתמע מכך.

שתי תרבויות נפרדות של לחימה

שאלת המפתח הנדונה כאן היא מהו מקורו של הקיפאון התודעתי הממושך שהתרחש במלחמת לבנון השנייה אך לא נמשך זמן רב מדי ב-1973? ההסבר הוא בכך שהתודעה, ועולם המושגים הנלווה שלה שכיוונו את חשיבת המפקדים, בעת מלחמת ההתשה לא היו רחוקים מאלה של המלחמה הכוללת שבאה בעקבותיה. למרות ההבדלים בין השתיים, הן התקיימו בתחום התודעתי של הלחימה בין כוחות סדירים. לעומת זה, הכוחות שלחמו במלחמת לבנון

מלחמת לבנון השנייה הוכיחה כי מעבר מהיר לתרבות "המשימה מעל הכול" כמעט ואיננו אפשרי עבור מי שהורגל לפעול אך ורק במסגרת תרבות "אפס נפגעים לכוחותינו"

כאן המעבר מהאחת אל האחרת הוא בעייתי, מורכב וקודם כול מחייב מודעות לכך שנדרש לבצע אותו. תרבויות נבדלות זו מזו בשפה, במנהגים, בנורמות התנהגות, בסמלים, ובעיקר במערכת ערכים, שקשה מאוד – ואולי אי-אפשר – לגשר עליהם ללא לימוד, הכנה ותרגול. מלחמת לבנון השנייה הוכיחה כי מעבר מהיר לתרבות "המשימה מעל הכול" כמעט ואיננו אפשרי עבור מי שהורגל לפעול אך ורק במסגרת תרבות "אפס הנפגעים לכוחותינו" המאפיינת, ובצדק כאמור, את היגיונה של הלחימה נגד כוחות בלתי סדירים וגם את התרבות הפוסט-הרואית, שמשהו ממנה חדר לצה"ל.

שנות אי ההכנה המנטלית והמעשית לסוג המלחמה שנדרש בקיץ 2006 קיבעו את תודעתם של מפקדי מלחמת לבנון השנייה למצב שבו הפער בין שתי התרבויות היה כה גדול עד שהם לא הצליחו לזהות אותו, ובוודאי שלא להפיק את המשמעות המבצעית ממנו. המחפשים הסבר להיצמדות המפקדים למסכי הפלזמה ימצאו אותו לא בהסבר הפשטני שעל פיו נטש צה"ל כמה מערכיו הישנים אלא בכך שבמלחמת לבנון השנייה לא התקיים התנאי הכרחי להצלחה בלחימה באותה זירה – מעבר חד-משמעי מתרבות לחימה מסוימת לתרבות לחימה אחרת. הסבר זה מקבל תמיכה גם בעזרת המעבר הבעייתי שהתרחש מהכיוון ההפוך בתקופה שלפני "חומת מגן", שאז נדרש צה"ל למעבר מתרבות "המשימה מעל הכול" אל תרבות "חיי החיילים חשובים מהמשימה" ואל מאפייניה השונים מהותית של הלחימה נגד כוחות בלתי סדירים.¹⁶

הקושי לעבור מתרבות לחימה אחת אל תרבות לחימה אחרת עושה את המעבר בלתי אפשרי אם אלה האמורים לבצע אותו אינם מצוידים בידע צבאי מקצועי רחב מספיק, ובעיקר אם הם לא אומנו אימונים מעשיים ותכופים לסוג המלחמה שהם נדרשים לעבור אליו. משבר התרבות הצבאית בצה"ל, שלמזלנו נחשף בשנת 2006 מול אויב חלש יחסית ועוד לפני שיהיו נזקיו בלתי הפיכים, מלמד

כי בתקופה שקדמה לו התעצב מגוון מצבי הלחימה של מפקדי צה"ל לכלל אפשרות אחת בלבד – זו המתנהלת נגד כוחות בלתי סדירים. תפיסת "תום המלחמות הגדולות", שהשתלטה בשנות האלפיים על

צה"ל, לא נשארה בגדר רעיון מופשט. כידוע, היא הביאה לצמצום דרסטי באימונים בכלל ולהפסקה מוחלטת של האימונים לסוג המלחמה שנדרש ב-2006 מול חזבאללה בפרט.¹⁷ פירוק כמה מהיחידות

המתמרנות העביר מסר, שפסל וביטל את כל עולם התוכן הצבאי המסורתי והסדור ועשה אותו כזה שהוגדר "לא רלוונטי".¹⁸ בעקבות מחיקתה, בפועל, של אפשרות המלחמה הסדורה מסדר היום של צה"ל נעשתה זו הבלתי סדורה על כלל מושגיה והשלכותיה המענה היחיד לכל בעיה מבצעית עתידית, וכך היא גם התקבעה בתודעת המפקדים.¹⁹ כאשר נאלצו אותם המפקדים להתמודד עם המציאות הקרבית ששררה במלחמת לבנון השנייה, הם עמדו מולה חסרי אונים.

סיכום

דו"ח ועדת חוץ וביטחון של הכנסת על ניהולה של מלחמת לבנון השנייה קובע, בין השאר, כי ניכרה בה: "העתקת דפוס המחשבה מיהודה, שומרון ועזה אל דרום לבנון..." וכן כי: "תובנה זו משתקפת היטב בדברי הרמטכ"ל בעת דיון בתחילת השבוע השלישי של המלחמה בהתייחסו לחזבאללה בזירת דרום לבנון: "אני מסתכל על מודל עזתי – פלסטיני ואני חושב שצעד ועוד צעד יביאו אותנו למקום אחר..."²⁰ רק ב-8 באוגוסט 2006, כמעט חודש לאחר פרוץ האש ובעת שהלך והתברר כישלונה של "תפיסת ההפעלה החדשה מבוססת האפקטים" במיגור הרקטות קצרות הטווח, הוחלט לבצע בדרום לבנון מהלך שחרג מדפוס הפעולה של צה"ל עד אותו זמן. אלא שגם כאשר אושר סוף-סוף לצה"ל מהלך קרקעי מכריע

בעקבות מחיקתה, בפועל, של אפשרות המלחמה הסדורה מסדר היום של צה"ל נעשתה זו הבלתי סדורה המענה היחיד לכל בעיה מבצעית עתידית

דו"ח ועדת חוץ וביטחון של הכנסת על ניהולה של מלחמת לבנון השנייה קובע, כי ניכרה בה: "העתקת דפוס המחשבה מיהודה, שומרון ועזה אל דרום לבנון..."

המציין מודעות לאני ולסביבה. המודעות שייכת למנגנון הקשרים של כל אדם עם סביבתו החיצונית ועם עצמו פנימה. כל אדם מגיב על פי אופיו ונטיותיו האישיות בדרך ייחודית לו לגירויים מן הסביבה ולגירויים פנימיים כמו מחשבות, רגשות ותחושות פיזיות. לתודעה האישית חלק נכבד ביצירת הבנתו ופרשנותו של כל אדם למציאות, ולכן היא שונה תמיד מזו של האחרים. כאשר אנו מנסים לפתור בעיה אנו בוחרים בצורת התמודדות שהיא מיוחדת לנו ולא בצורה אחרת מכיוון שתודעתנו האישית היא המכוונת את ההחלטה.

המטה הכללי, עקד כללי, תורת הקרב, כרך א', מאי 1963, עמ' 3.

לפי המיתולוגיה היוונית, סזיפוס היה בנו של איאולוס, אל הרוחות, ומייסדה של קורינתוס. סזיפוס היה ערמומי ורשע, ונהג להטעות מטיילים בדרכם ולרצחם. זאוס, אבי האלים, הענישו וגזר עליו לגלגל שוב ושוב אבן כבדה במעלה הר. בכל פעם שהגיע סזיפוס לראש ההר, הידרדרה האבן לתחתית, וסזיפוס היה צריך לגלגלה שוב במעלה ההר. זו הייתה עבודה מפרכת וללא תכלית. "עבודה סזיפית" משמעה "עבודה קשה, מפרכת ואין-סופית, שאינה נגמרת אף פעם, עבודה ללא כל תכלית ומטרה".

ראו את מאמרו של אמיר קוליק **בעדן אסטרטגי** כרך 10, גיליון 3. קוליק הסביר כי בדרום לבנון הוקם "מערך תת-קרקעי [מנהרות ובונקרים] ומערך חי"ר ונ"ט מצומם יחסית". המונח "מערך" מלמד על כל ההבדל שבין לחימה נגד כוחות בלתי סדירים, שהם נעדרי מערכים, ובין לחימה נגד כוחות סדירים, הנשענים על מערכי הגנה סדורים. טענת ה"גרילה" כלפי מערכי חזבאללה, הנשענת על הסוואתם והעלמתם בשטח, מלמדת רק על יעילותם של מערכים אלה ולא על כך שהם "גרילה".

על הדרך שפעל בה צה"ל באופן בלתי מקצועי במקרים רבים אפשר ללמוד גם מסרטי חזבאללה שצולמו בקרבות. ראו את רשימת הציונים לשבח בעקבות המלחמה. בלי להפחית מעצם המעשים שבגינם ניתנו הציונים, רובם ניתנו בגין חילוץ נפגעים ולא בגין דבקות במשימה עד השלמתה. מכיוון שאמירות חסרות תוכן נחשבו "פקודות" שיש לבצען הסתכנו הכוחות במהלכים חסרי כל תוכן מבצעי אמתי מול האויב. אין תמיהה בכך שכל מה שנותר היה לעסוק אך ורק בחילוץ, שב-2006 נהיה "צורת הקרב" המרכזית בלחימה.

כנדרש בלחימה נגד כוחות סדירים, הוא מסמס אותנו בפקודות עמומות וסותרות, שהמשכן היה מהלכים הססניים, שמנעו את היכולת לממשו בהצלחה.

מסתבר שקודם שמתחיל המאבק כנגד תודעת

האויב יש להיאבק על שינוי תודעת כוחותינו על

מנת שזו תהלום את מציאות הלחימה הצפויה.

המעבר בין מציאות אחת לשנייה מלווה תמיד בכשלים הנגזרים ממנו, שפרט לאלה המתרחשים בתחום הצבאי הם גם נסלחים משום שהם אינם עולים בחיי אדם ובכישלונות לאומיים. מלחמת לבנון 2 לימדה שמעבר איטי מדי או כזה שכלל

איננו מתבצע בין תרבות לחימה אחת לשנייה הוא הרה אסון. מורכבותו של תהליך המעבר מלמדת כי בלתי ניתן לבטל כליל את הבעיות הכרוכות בו אלא שהצפתן, קיום הדיון עליהן והתמודדות קבועה עם השלכותיהן המעשיות היא הדרך לקצר את זמן ההסתגלות ואת מחיר המעבר.

תהליך המעבר וההסתגלות לתרבות לחימה שונה איננו עניין מובן מאליה, ויש לתת את הדעת עליו ועל הכלים שיש להעניק למפקדים בכדי לזרזו ככל הניתן. שלושת התנאים החיוניים להצלחת תהליך המעבר הם: ראשית – פיתוח תודעת המפקדים כלפי הסוגיות המבצעיות הנגזרות מההבדל שבין שתי תרבויות הלחימה; שנית – אימונים קבועים דווקא בצורת הלחימה שאיננה זו הנהוגה ביום יום הצבאי; ושלישית – עד כמה שניתן ובהתאם לנסיבות, לוודא את קיומו של פרק הזמן המינימלי הנדרש לצורך המעבר. על שלושת אלה יש לעמוד לקראת כל התמודדות עתידית, ובוודאי כאשר צה"ל הוא היוזם, כמו שהיה במלחמת לבנון השנייה.

הערות

1 על פי **מילון אבן שושן** (תשל"ד) "תודעה" היא: "כלל המושגים, התחושות והמחשבות של האדם. מערכת חייו הרוחניים של האדם. כלל החוויות המודעות." "תודעה" מוגדרת במילונים ובספרי הלימוד כמונח

- 7 זו למעשה תמצית מהותו של עקרון המלחמה החיוני "תחבולה", שהיה חסר כל כך במלחמת לבנון השנייה.
- 8 מצב התודעה הכולל של מפקדי צה"ל בכלל וחוסר ההיערכות למלחמה בפרט הם אלה המסבירים את העובדה שעם פרוץ האש בגולן הורה מח"ט 188 לכוחותיו לבצע את הפקודה היחידה שהייתה ברשותו למצב שלא מתרחשת בו מלחמה כוללת – "קפיטל". אלא שהפקודה "קפיטל" הייתה פקודה ליום קרב מצומצם, שמתרחשות בו כמה תקריות מקומיות ונשלטות לפרטיהן, והיא לא נועדה לתת מענה למצב הכאוטי שיצרו ארבע הדיביזיות הסוריות שתקפו בגולן במתכונת של מלחמה כוללת. תהליך דומה התחולל בסיני בעת שנדהמו אנשי המעוזים לגלות סירות גומי מצריות הצולחות את התעלה בחסות הפגזה ארטילרית, שגם עליה אמרו המפקדים הבכירים כי היא תחילתו של "יום קרב" בלבד. בעקבות אלה נקלע מצב התודעה של המפקדים בגולן ובסיני לדיסוננס קוגניטיבי חריף, שאחד מביטוייו המתבקשים והבולטים היה ההצמדות העיקשת לנוהלי הפעלת הכוח בבט"ש, אשר לחלוטין לא הלמו את המציאות.
- 9 סיבה מרכזית לעצמאותו המבצעית של חיל הים הייתה שהיערכותו למלחמה לא דרשה גיוס השלמות מילואים, המותנה באישור ממשלה.
- 10 דו"ח ועדת אגרנט, עמ' 1270.
- 11 דו"ח ועדת אגרנט, עמ' 1270.
- 12 שם.
- 13 אורי בר-יוסף, **הצופה שנרדם – הפתעת יום הכיפורים ומקורותיה**. זמורה ביתן, תל-אביב: 2001. עמ' 402.
- 14 ההיפוך המהיר בלט בעיקר ברמת הגולן. בסיני נדרשה החלפת האלוף כדי שהמפקדות יתחילו לפעול באופן סביר. ההשוואה בין מה שקרה לצה"ל בתחום זה ובין מה שהתרחש בצבאות זרים באותו התחום הייתה חיובית מאוד בהתייחס לצה"ל עד מלחמת לבנון השנייה. ראו למשל את הקיבעון הקטלני בשיטות הלחימה שאחזו בצבאות שני הצדדים במלחמת העולם הראשונה, בצבא בריטניה במדבר המערבי עד בואו של מונטגומרי במלחמת העולם השנייה ועוד.
- 15 סוגיית מיקום המפקד בלחימה אינה ניתנת לפתרון למעט כלל היסוד שעל פיו מוטל עליו להימצא במקום אשר בו הוא ישפיע באופן מיטבי על ניהול הקרב. תקני כוח האדם ותהליכי ההפעלה הנכונה של המפקדה מאפשרים למפקד לצאת ממנה אל הכוחות בכל עת שיידרש לכך. במצב זה ינהל את המפקדה ראש המטה או מנהל הלחימה בשולחן המרכזי.
- 16 גם בגין הגבלות מדיניות שונות, אבל בעיקר עקב פערים בתפיסת המציאות הצבאית, נדרשו לצה"ל שנה ושבעה חודשים כדי לעבור לזימה התקפית מול הטרור, שביטוייה הראשון היה מבצע "חומת מגן".
- 17 כמה יחידות מילואים התאמנו לתרחיש לחימה בלבנון. אלא שגם אילו היה סד"כ מאומן זה מופעל במלואו בלבנון הוא לא היה גדול מספיק כדי לשלוט בכל מרחב הדרום שנורו ממנו הרקטות (על המרחב ראו את מאמרו של אמיר קוליק ב"עדכן אסטרטגי" כרך 10, גיליון 3). משמע – לשם עמידה במשימת הביטחון לתושבי הצפון כולו נדרשו לצה"ל כוחות רבים הרבה יותר מאלה שהוא אימן לשם כך.
- 18 "להיות רלוונטי" היה ביטוי חשוב בצה"ל שלפני מלחמת לבנון השנייה. כמו ביטויים אחרים שפשו בצה"ל ערב מלחמת לבנון השנייה, גם זה מקורו, ככל הנראה, במלת"מ. המשתמשים בו שייכו את עצמם בדרך זו לזרם המרכזי בצה"ל, שביטל את כל המושגים הקלאסיים הצבאיים אשר נהיו "לא רלוונטיים". בהטיה מתאימה היה הביטוי למילת גנאי כלפי מי שלא הסכים עם אותו הזרם. ספר המלמד ממקורות ראשוניים על מה שנחשב "רלוונטי" וראוי בצה"ל שלפני לבנון השנייה הוא זה של עופר שלח – **המגש והכסף – מדוע דרושה מהפכה בצה"ל**, אור יהודה: כנרת, זמורה-ביתן, 2003.
- 19 על פי פרסומים בתקשורת, בסתיו ובחורף 2006 ביצעו חטיבות סדירות של צה"ל תרגיל חטיבה מלא באש בפעם הראשונה לאחר שש שנים. אין עדות טובה יותר ממצב זה על תפיסת עולמם של אלה שהכינו את צה"ל למלחמה בשנים שקדמו ללבנון 2.
- 20 הכנסת, ועדת חוץ וביטחון, דו"ח בנושא הפקת לקחי מלחמת לבנון השנייה, דצמבר 2007, עמ' 96.

חיוניות התמרון היבשתי בעימות א-סימטרי

גיורא סגל

התמרון היבשתי הוא תנועה של כוחות צבא לעומת אויב לשם השגת יתרון עליו במרחב ובזמן. תמרון אפקטיבי מערים על האויב, מוציא אותו משיווי משקלו עד למיטוטו ובכך משמר את כוחו של הכוח המתמרן. התמרון היבשתי נועד אך לנצל הצלחה, לשמר חופש פעולה מבצעי ולהפחית תורפות. רציפות התמרון יוצרת בעיות חדשות לאויב ועושה את פעולתו לא אפקטיבית. בסופו של דבר התמרון מוביל להבסתו של האויב.¹ במאמר זה אסביר את טענתי כי תמרון יבשתי חיוני לצורך הכרעת עימותים סימטריים וא-סימטריים ואי-אפשר לוותר עליו. מידת השימוש בו תלויה בתכנון המבצעי, אולם עקרון השימוש בו הוא אופרטיבי ואסטרטגי.

הפיקוד. תמרון מחייב תלכיד אפקטיבי שישכיל לחבר בין כל אלה בפיקוד אחד שהוא בעל יכולות מבצעיות, השולט בתורות הלחימה הרלוונטיות, ובעיקר בעל סמכות תוך כדי שילוב כל אלה עם הארגונים האזרחיים השונים הכפופים למשימה.² **חיוניות התמרון היבשתי** בעימותים לסוגיהם היא גם אסטרטגית וגם תרבותית. מהבחינה האסטרטגית אי-הפסד נחשב ניצחון בעיני אויביה של ישראל. מצב זה, שנוצר עקב עליונותה הצבאית הקונבנציונלית והטכנולוגית של ישראל, מאפשר לאויביה ליצור משוואת הכרעה חדשה באמצעות הפעלת אש ר"ק. אי-הפסד בנוסף להתשת מדנית ישראל יוצר בסופו של תהליך ארוך הישגים אסטרטגיים לאויב. הפתרון לבעיה זו הוא מורכב ורב-ממדי, והתמרון היבשתי הוא מרכיב הכרחי בבניית פתרון זה. מהבחינה התרבותית התמרון היבשתי חיוני, שכן מעמד השטח-הקרקע בתפיסת הערבים משמעותי ביותר בהבנתם את הניצחון או את ההפסד.

אפשר להוציא אויב קונבנציונלי משיווי משקל ולהכריעו באמצעות תמרון יבשתי, ויש לכך דוגמאות רבות בהיסטוריה, למשל: אוגדה 38 בסיני במלחמת ששת הימים בקרבות אום קטף, במסגרת התמרון היבשתי הכולל של פיקוד הדרום, הוציאה את הכוח המצרי שהגן במרכז סיני משיווי משקלו והכריעה אותו. גם התמרון של גרמניה במאי 1940 דרך הארדנים לצרפת הוציא את הכוח הבריטי ואת הכוח הצרפתי משיווי משקלם בכל המרחב מקצהו המערבי של קו מזינו עד לחוף הים, והכריע אותם. במלחמת לבנון השנייה החמיץ צה"ל את ההזדמנות לעשות זאת לחיזבאללה בלבנון ולהכריעו ולו רק לתקופה מוגבלת, אף שהיו לו כל התנאים לעשות זאת. הסיבה העיקרית לכך היא אי-הפעלה אפקטיבית של תמרון יבשתי. **יכולת התמרון היא תוצר של בניין כוח, ולפיכך היא צריכה להיבנות במכלול מרכיביה:** הדוקטרינה (התורה), אמצעי הלחימה והציוד, סדר הכוחות והזמין, כוח האדם, ההכשרות, האימונים וכושר

גיורא סגל, אל"ם
(מיל), חוקר, מדריך
ומרצה במכללה
לפיקוד ולמטה של
צה"ל. ר' המעבדה
התפיסתית – המרכז
לחקר ההפעלה ובניין
הכוח באמ"ץ/תוה"ד

ההכרח בתמרון יבשתי כדי להכריע מלחמה מוכר מההיסטוריה הצבאית. במקרה של צה"ל הכרח זה נובע מכך שהערבים – כאויב – בוחרים בשנים האחרונות לפעול מרחוק ולהימנע ממגע ישיר עם כוחות צה"ל. דוגמה בולטת לכך היא מלחמת לבנון השנייה, שבמהלכה הפעיל הצד האחר אמצעי לחימה כמו רק"ק ונ"ט ונמנע ממגע ישיר בהניחו שכוחותיו, המפעילים את הרק"ק והנ"ט, לא יותקפו קרקעית. הדבר נכון הן לארגוני גרילה והן למדינות העימות. הפעלת האש ממרחק היא הדרך המועדפת על הצד האחר כדי להשיג יתרון בלחימה נגד ישראל ולהימנע ממגע ישיר, שיתרונה של ישראל בו מובהק, הן בסד"כ והן בקשת היכולות המבצעיות. לפיכך התמרון היבשתי הוא המענה ההכרחי שיוכל להשפיע ברמת האסטרטגיה על השגת ניצחון, בעימותים בין ישראל לאויביה.

היכולת הטכנולוגית יוצאת הדופן שצבאות סדירים עתירי טכנולוגיה מצוידים בה מצד אחד, והשאיפה של כוחות גרילה וטרור להפעיל טכנולוגיות בסיסיות של אמל"ח וציוד מצד אחר יכולות ליצור מצב שתפתח בו אשליה אשר לפיה תהיה האש מרכיב הכרעתי, ובכך ייקבע אופיו של שדה הקרב העתידי. תוצאתה של הפעלת האש על האויב תהיה, במקרה הטוב, שחיקתו במידה משתנה, ובמקרה הרע, שהוא ישרוד בו – יצירת מצב ותחושה של אי-הפסד. התמרון היבשתי לעומת זאת מביא בהכרח למגע ישיר עם האויב, צבא או גרילה, ומשיג תוצאה מבצעית ברורה.

הוצאת האויב משיווי משקלו באמצעות תמרון

לתמרון היבשתי יש תפקיד מכריע בהוצאת האויב משיווי משקלו בשל היכולת המבצעית המגולמת בו: התנועה והאש. היכולת לפעול במגע ישיר בד בבד עם הפעלת אש מנגד, במסגרת התמרון היבשתי, גורמת לכך שהתמרון היבשתי הוא מרכיב הכרעה. אחת מהגדרות ההכרעה היא אבדן יכולתו של אויב

לפעול ביעילות נגדך, וקלאוזביץ עוד מוסיף את אבדן הרצון להילחם. הכרעה זו היא תוצאה של אבדן שיווי משקל. הכרעה היא מאורע מוגבל בזמן ובמרחב,³ וככל שטבע המלחמה נהיה יותר א-סימטרי, כן הנחה זו מתחזקת ומתבהרת יותר. לפיכך אבדן הרצון להילחם אינו תקף לאורך זמן. ככל שאנו עוסקים בלחימה נגד גרילה וטרור, כן הרצון אינו פונקציה של התבוסה בקרב כמו שהיה בימיו של קלאוזביץ. הוצאת היריב משיווי משקלו היא תוצר של הפתעתו. זו יוצרת פעולה לא מתואמת ולא משותפת של מערכיו המבצעיים ומשבשת את יכולתו לפעול ביעילות, כלומר אבדן שיווי המשקל בא לידי

ביטוי בעיקר במרכיבים הבאים: אי-יכולת לבצע משימות בזמן שהוגדר להן, אי-יכולת להפעיל מערכי לחימה עיקריים, אי-יכולת להפעיל עתודות לחימה, חוסר יכולת לפקד ולשלוט על הכוחות הנתונים לפקודתו. כל אלה מביאים לכך שבמקרה הטוב, בסופו של יום המשימות המבצעיות שקבע לעצמו המותקף אינן מושגות, ובמקרה הגרוע הוא אף מובס. המשמעות של אבדן שיווי משקל מבצעי היא:

1. אבדן כושר הפיקוד המבצעי
2. אבדן הקשר אל המטרה, אי-הבנת הסיבה בעבורה נלחמים
3. אבדן היכולת המבצעית במרכיבים כמו הסד"כ, המפקדים, והאמל"ח
4. אבדן אמון בין מפקדים בדרגי הפיקוד במדרג המבצעים
5. אבדן לכידות ביחידות מבצעיות

האש אינה תחליף לתמרון היבשתי
תפקידה של האש לסייע בעקיפין ובמישרין לתמרון היבשתי. התמרון היבשתי תומך במאמצי האש בכך שבתנועה שהוא יוצר בשדה הקרב הוא "מעורר את השטח ומייצר" מטרות נוספות למערכי האש, אולם הסיבה העיקרית שהאש אינה חליפית לתמרון

**התמרון היבשתי תומך
במאמצי האש בכך שבתנועה
שהוא יוצר בשדה הקרב הוא
"מעורר את השטח ומייצר"
מטרות נוספות למערכי האש**

במלחמת לבנון השנייה היו מטרות איכותיות לתקיפה. פרסום ההצלחה של צה"ל בתקיפת המשגרים ארוכי הטווח הוכיחה זאת. החוסר המבצעי בתמרון יבשתי במלחמה גרם לכך שמרב התקיפות כנגד הרק"ק קצר הטווח היו נגד משגרים לאחר שכבר הופעלו. תמרון יבשתי בד בבד עם הפעלת האש היה חושף כמה מהמשגרים, מביא לתנועה של לוחמי חיבאללה ומשגריהם, והיה יוצר מטרות איכותיות רבות לתקיפה של רק"ק קצר טווח. הניסיון לפעול נגד השיגור קצר הטווח נכשל בשל הוויתור על מרכיבי התמרון היבשתי היסודיים: תנועה מהירה, אש סיוע ישיר ותחבולות טקטיות.

אש הנ"ט והתמרון היבשתי

נוטים לייחס לטיל הנ"ט יכולת מבצעית המבטלת את כושר התמרון. זוהי טעות. יתרונו של טיל הנ"ט טמון בפשטות הפעלתו וביכולת לצייד בו אלפי חיילי חי"ר. טיל הנ"ט אינו חדש בזירת המלחמה של צה"ל. הופעתו לפני מלחמת יום הכיפורים והפעלתו במלחמת יום הכיפורים ובמלחמות מאז יצרו משקל נגד להפעלת הטנקים. בשנים ראשונות פותחו טכניקות ללחימת טנקים בשילוב חי"ר וארטילריה נגד הנ"ט. כמו פיתוח המענה המבצעי של חילות אוויר נגד טק"א, גם נגד הנ"ט כולל המענה מרכיבים רבים היוצרים תנאים מבצעיים לפעולה ולתמרון בסביבה של נ"ט.

איום הנ"ט מגביל את התמרון בלחימה המודרנית, אך אינו מונע אותו. פיתוח מענה מבצעי נגד הנ"ט בכמויות המוכרות כיום בעולם אינו בעייתו של השריון בלבד אלא של צבא היבשה כולו. המענה הקיים בצבאות לאיום זה הוא חלקי וחסר במידה רבה. הסיבה לכך היא ניסיון להתמודד עם האיום בגישה פסיבית דרך פתרונות מיגון השריון, ולא דרך גישה כוללת ומערכתית לאיום המשלבת התקפה והגנה. המיגון חשוב, אך הוא רק חלק מהמענה, ובמצבו של איום הנ"ט כיום יש צורך להסיט את משקל הכובד ביצירת המענה המבצעי לתקיפת כלל

יבשתי נעוצה בעובדה הפסיכולוגית המוכחת שעל פיה אין ביד האש לבדה כדי להוציא את האויב משיווי משקל. הרצון לפגוע, באמצעות השמדת מטרות, בכושר הפיקוד המבצעי, לא הגיע לבשלות במלחמה המודרנית, ונראה שכל התפתחות בתחום האש המדויקת תזכה למענה נגדי.

כושר ההתאוששות של מערכת הפיקוד, גם אם היא נפגעת, הוא מופלא. היכולת של האדם להחליף מערכות ממוכנות לאורך הזמן הוכח במלחמות מודרניות רבות. ההתאוששות קשורה בקשר הדוק עם אופייה של לוחמת גרילה וטרור, שהתלות במערכות פיקוד ממוכנות בה קטן. על כוחות ממוכנים אפשר לפקד גם באמצעים פשוטים, ולפיכך פגיעה במרכיבי מערכת פיקוד,

כגון מוצבי שליטה ומרכיבי שליטה ממוכנים אינה משביתה את תפקוד המערך כולו. יש צורך לפגוע גם במפקדים עצמם, אך את זה קשה לעשות מרחוק. הפגיעה בסד"כ ובתשתיות מבצעיות ואסטרטגיות באמצעות אש היא יתרונה הגדול. פגיעה במטרות מסוגים שונים, ממטרות צבאיות עד מטרות תשתית, מחלישה את יכולת הפעולה המבצעית ואת יכולת העמידה האסטרטגית של היריב. היכולת לתכנן את הפעלת האש לפי מרכזי כובד ובהתאמה נגד קבוצות של מטרות מסווגות לסוגים שונים מאפשרת להפעיל אש שיטתית שתחליש את המערך הכולל של היריב. על כל פנים, האש פוגעת בכושר הפיקוד, אך אין בה כדי להוציאו משיווי משקלו מכיוון שיכולת ההסתגלות של האדם לספוג אש גדולה מיכולתה של האש להוציאו משיווי משקלו. לעומת זאת, גזילת הטריטוריה מידי האדם המחזיק בה היא מתכון בדוק למיטוט כושר ההסתגלות שלו. במקרה של ארגוני גרילה וטרור, המעבר לפיזור הכוח בעוד האש מוכוונת לריכוז המטרות והשימוש המועט במערכות ממוכנות לצורכי פיקוד ושליטה, כל אלה מחריפים את הבעיה של השימוש באש לשם הכרעה.

הניסיון לפעול נגד השיגור קצר הטווח נכשל בשל הוויתור על מרכיבי התמרון היבשתי היסודיים: תנועה מהירה, אש סיוע ישיר ותחבולות טקטיות

מרכיבי יכולת הנ"ט. גישה כזו תיצור בסופו של יום יכולת מבצעית כוללת שתאפשר להתגבר על מגבלת התמרון הנובעת מאיום הנ"ט.⁴

התמודדות של חילות האוויר בעולם עם איום הטק"א מדגימה ניסיון מוצלח ודרך להתמודד עם הבעיה. התמודדות עם כלל מרכיבי היכולת, באמצעות הפעלת מאמצים מקבילים, הן של פיתוח טכנולוגי והן של פיתוח תפיסות ותורת לחימה הובילה לפתרונות אפקטיביים להפעלת כוח אווירי מול איום טק"א נרחב. בעיקר הובילה הגישה של התמודדות עם כלל מרכיבי הבעיה ותובנה שיש ליצור תנאים מבצעיים להפעלת הכוח האווירי.

המענה לנ"ט כיום זמין לצבאות, גם אם הוא חלקי, ובתנאי שתשתנה הגישה להגדרת המענה המבצעי לאיום. כל המרכיבים קיימים, אפשר לשלב ביניהם, וכבר היום אפשר לשפר משמעותית את יכולת הצבאות לתמרן בשטח רווי נ"ט. נדרש שינוי בתפיסה, שיבטא פעולה על כלל מרכיבי האיום, בצד פיתוח מואץ של מרכיבי מיגון. שינוי כזה יוביל לתכנון מבצעי שיפחית את איום הנ"ט במידה ניכרת ומגבלת התמרון היבשתי תהיה סבירה לחלוטין.⁵

יש להטיל ספק רב באמירות, כגון "אין יכולת להתגבר על בעיית הנ"ט". אמירה כזו מובילה לאי-שימוש ביכולות מבצעיות קיימות ומכשירה את הדרך לעצירת הפיתוח הכולל של המענה המבצעי לאיום. קונספציה מסוג זה מסוכנת, שכן במקום לפתח מענה מבצעי המשתמש ביכולת התמרון אנו מנסים למצוא "משהו אחר" ששיג את התוצאה המבצעית הנדרשת במקומו של התמרון היבשתי, ודוגמה בולטת לכך היא תמרון יבשתי לא אפקטיבי במלחמת לבנון השנייה.

הסכנה למרכזיות התמרון היבשתי בצה"ל כמרכיב הכרעה

אפקטיביות התמרון היבשתי בצה"ל במלחמת לבנון השנייה הייתה נמוכה. המפגש של לחימת התמרון של צבא סדיר עם המלחמה המהפכנית, ובייחוד

זו שבגרסת חזבאללה, שמתאר האיום התבסס בה על מאמץ עיקרי של שיגור רק"ק לעבר אזרחי מדינת ישראל, הוא מפגש שיכול להוביל בזמן קצר לשחיקת התמרון כמרכיב עיקרי בהכרעה. שחיקת יכולת התמרון היא תוצאה של פגיעה בלתי פוסקת של הגרילה במספר רב של מרכיבים הבונים את יכולת התמרון. פגיעת הגרילה במרכיבים אלו מכוונת לנקודות התורפה שלהם,

למקומות שהכוח המתמרן חלש בהם. עצירתו לעתים תכופות בידי מארבי נ"ט ומטעני חבלה במעברים הכרחיים, בשטחים קשים מבחינה טופוגרפית (שטחים הרריים בלבנון למשל),

פגיעה בכושר הלוגיסטי שלו באמצעות תקיפת שיירות לוגיסטיות בכוחות קטנים, כל אלה וכיוצא בהם עלולים להאט את רציפות לחימתו של הכוח המתמרן ולפגוע בה, ובעיקר בנחישותו. לוחמת הגרילה מכוונת להתיש את כוחו של החזק לאורך זמן. מספר מבצעים רב, בכל מקום, בכל זמן, ביום ובלילה, שוחק את יכולת התמרון. במידה רבה זה מה שקרה לכוח הסובייטי באפגניסטן בשנות השמונים.

האם אפשר לנצח כוחות גרילה וטרור? מהי משמעות הניצחון על כוחות גרילה וטרור? מה ייחשב ניצחון? יתרונם הגדול של כוחות גרילה וטרור הוא יכולת ההתאוששות שלהם מתבוסות, למעט מצב שהנהגתם הצבאית והפוליטית מחוסלת בו, וגורמת דעיכה ואף אבדן האנרגיה האידאולוגית. הדבר נובע מהכוח הפנימי של ארגוני גרילה וטרור לשקם את עצמם ולהמשיך את המאבק והלחימה במקום אחר ובזמן אחר. לפיכך ההתייחסות לניצחון במאמר זה היא מצומצמת, מוגבלת לזמן ולמקום. לצורך הדיון שלהלן חזבאללה הוא אויב מוגדר לזמן מוגדר כדי להתייחס לניצחון בעימות מולו.⁶

כוחות גרילה וטרור אפשר לנצח בעימות מוגבל במרחב ובזמן בגישה של תמרון יבשתי. זה יכול להיות

**יש להטיל ספק רב באמירות, כגון
"אין יכולת להתגבר על בעיית
הנ"ט". אמירה כזו מובילה לאי-
שימוש ביכולות מבצעיות קיימות
ומכשירה את הדרך לעצירת הפיתוח
הכולל של המענה המבצעי לאיום**

האחרים, לאורך זמן, ללא איום מידי של הגרילה. ככל שהזמן האסטרטגי הזה יהיה ארוך יותר, כן ייטב. דומה הדבר לגישתו הבסיסית של בן-גוריון להכרעת הערבים, הגישה שצידדה בהכרעה בכל סיבוב לחימה והרחקה של העימות הבא. כך לאורך זמן יהיה אפשר להגיע להסדר אסטרטגי, מדיני או אחר, שכל הצדדים בעימות ינצחו בו. התמרון הקרקעי הוא היחיד המאפשר "לתפוס את לוחמי הגרילה בחגורת מכסייהם". הוא חיוני, אך הוא אינו המרכיב היחיד הדרוש להשגת ניצחון על הגרילה.

הטעות הגדולה ביותר במקרה של מלחמת לבנון השנייה היא המעבר למלחמת התשה ממושכת נגד כוחות הגרילה והטרור באמצעות אש מנגד מתוך רצון להימנע מנפגעים. במילים אחרות: מענה מבצעי לירי רק"ק, המבוסס על מלחמת התשה באש בלבד, הוא שגוי. מי שנלחם בדרך הזאת מתוך רצון לנצח בלי לספוג אבדות אינו משיג את הניצחון ומשלם על כך, בסופו של דבר, בנפגעים רבים יותר. מלחמת תמרון, אכן גובה תמיד נפגעים, אך אם מנהלים אותה כראוי, אפשר להשיג הכרעה במספר מינימלי של נפגעים.

עקרון התמרון נגד כוחות גרילה וטרור לא שם לו למטרה שליטה מלאה בשטח, אבל מקיים שליטה מודיעינית עמוקה, קבועה וממושכת בתוכו. מצב זה מאפשר חופש פעולה לתמרון ולבצע מעצרים וחיסולים של קני הטרור. פעולה חוזרת ונשנית מסוג זה תביא בסופו של דבר להרחקת מבצעי הטרור מהאוכלוסייה, ליצירת הרתעה, ולהישג מבצעי מבוסס, כמו שמתרחש באזורי יהודה ושומרון בשלוש השנים האחרונות.

תמרון אפקטיבי הוא תמרון עם יעדים מוגדרים שיוצר הענשה מתמשכת של האויב שתוצאתה היא הרתעה. מטרת התמרון יכולה להיות הכרעה ויכולה להיות הענשה, כלומר השגת תוצאה מבצעית מוגדרת ומוגבלת במרחב ובזמן, ויצירת הרתעה. לפיכך צה"ל צריך להיות מוכן ונכון לתמרון בכל זמן, והדרג המדיני צריך להיות מוכן לאשר פעולה חוזרת ונשנית עד

תמרון הענק הקלאסי, המוכר לנו ממלחמות בין צבאות סדירים גדולים, או תמרון דוגמת זה המתנהל ביהודה ובשומרון מאז מבצע "חומת מגן", שמורכב מסדרת תמרונים טקטיים המתנהלים בו בזמן בגזרות שונות. בשנים 2003-2005 החל צה"ל לפעול ביהודה ובשומרון במהלכים של תמרון רצוף ובלתי פוסק, שעקרונותיו מובילים את הלחימה נגד הטרור עד היום. התנועה והאש באים לידי ביטוי במבצעים

רצופים ובלתי פוסקים, שמהותם – חתירה למגע ישיר עם האויב. בהקשר זה נטבע בפקוד המרכז המשפט "בטרור יש להילחם ב-M16 ולא ב-F16", לקח נכון ומוכח, שמשום מה לא הגיע לפיקוד הצפון בעת

שזה ניסה לבלום את ירי הקטיושות בגזרתו. על כל פנים, זהו תמרון קרקעי היוצר מגע ישיר עם הגרילה. לפני המגע הישיר, הכנת מרחב הלחימה באמצעים שונים מכוונת ליצור תנאים מבצעיים אופטימליים, במודיעין, באש, ועוד כדי לשחוק את כושר העמידה של הגרילה, כדי להקל ככל שניתן על המגע הישיר, ובכך לאפשר תמרון קרקעי אפקטיבי, ששיג את יעדיו במינימום נפגעים ובמינימום נזק לאמל"ח ולציוד; תמרון שבסופו יהיה אפשר לנצלו לצורך הישג אסטרטגי. תמרון לא מוצלח בלבנון, שלא הביא לידי ביטוי את יכולתו הקיימת של צה"ל, השפיע על המצב האסטרטגי בדרום לבנון. אילו היה התמרון מוצלח מההיבט הטקטי הייתה יכולת ההתאוששות של חזבאללה בלוחמים, באמל"ח ובציוד, ובעיקר בנחישותו קשה יותר. ההיסטוריה מוכיחה כי אי-אפשר להכניע את רוחו של העם המייצר את כושר לחימת הגרילה, אך אפשר וצריך לפגוע קשה ביכולתו, ובלוחמיו, באמל"ח, בציוד, ביכולת החזקת מרחבי הפעולה שלו – כל אלה יאפשרו לפעול בממדים

תמרון אפקטיבי הוא תמרון עם יעדים מוגדרים שיוצר הענשה מתמשכת של האויב שתוצאתה היא הרתעה

צה"ל צריך להיות מוכן ונכון לתמרון בכל זמן, והדרג המדיני צריך להיות מוכן לאשר פעולה חוזרת ונשנית עד השגת התוצאה האסטרטגית הרצויה

השגת התוצאה האסטרטגית הרצויה – הענשה והרתעה.

במאמר שפרסם לאחרונה אלוף במיל' פרופסור יצחק בן-ישראל² בקשר ללחימת צה"ל ברצועת עזה הוא טוען שעקב העובדה שהטכנולוגיה אינה נותנת מענה לירי הקסאם על יישובי הנגב, אין לישראל ברירה אלא להפעיל את כוחה ולתמרן לתוך רצועת עזה כדי ליצור הרתעה לאורך זמן. התמרון אינו תוצאה של חוסר ברירה והצורך בו אינו נובע מחסך טכנולוגי. הצורך המבצעי בתמרון הוא מהותי. כלומר גם בלחימה נגד כוחות גרילה וטרור, התנועה והאש, ובייחוד ממד התנועה במובנו הרחב, הם קריטיים לצורך הישג מבצעי בר-קיימא. שאיפת כוחות גרילה וטרור לגרור למלחמה ארוכה, המבוססת על התשה באש, היא סכנה גדולה שעלולה להוביל לאיבוד הרצון לתמרן ולחיפוש בלתי נלאה אחרי הדרך להילחם מנגד.

סיכום – שילוב התמרון והאש

הטכנולוגיה המאפשרת – במלחמה קונבנציונלית – פגיעה מנגד במטרות רבות יצרה ציפייה שיהיה אפשר להשיג תוצאות דומות ולהילחם מנגד באפקטיביות גם בכוחות גרילה וטרור.

תפיסת התמרון כמרכיב הכרעה עיקרי של צה"ל נשחקה שחיקה חמורה, ולכן יש להניח כי תהליך התיקון יתארך מאוד. למרות זאת, התיקון הכרחי, אחרת אי-ההפסד של כוחות הגרילה והטרור יהיה המונח ששינה את אופי המלחמה בעת הזו ממלחמת תמרון למלחמת התשה. צה"ל צריך להסתגל להפעלה יעילה של כוחותיו ככוח מתמרן נגד גרילה. היסוס בהפעלת כוחות משולבים במאמצי תמרון קרקעי יביא בוודאות להצלחה של הגרילה והטרור.

במלחמת לבנון השנייה נקט חזבאללה צורת קרב התקפה המשלבת יסודות הגנתיים, והמאמץ ההתקפי העיקרי שלו – בד בבד עם המאמץ ההגנתי נגד מאמצי התמרון המקוטעים, וההססניים של צה"ל – היה שיגור בלתי פוסק של רק"ק לעבר

מדינת ישראל. מטרת הלחימה הטקטית שלו הייתה לאפשר ירי רקטות, תוך כדי פגיעה מרבית בכוחותינו וניסיון לקחת חיילים בשבי. חזבאללה שילב בין לוחמת תמרון באש ובין לוחמת גרילה של מערכיו הקרקעיים, במוצבים, בעיירות וב"שמורות הטבע". התקפה של צה"ל על חזבאללה במסה מתמרנת כבדה על יעדים מוגדרים עם רצף של פשיטות לעומק המערך, ששניהם קשורים ברעיון אחד שנועד להכרעה, היה בהן כדי לספק כיוון מבצעי ברור במלחמת לבנון השנייה. "חסימה וסריקה", כצורת קרב שהסובייטים פיתחו באפגניסטן ב-1985, יכולה הייתה להיות יעילה כנגד מרחב החזית של "שמורות הטבע" ועיירות חזבאללה. על כל פנים, כיוון כזה היה יוצר תמרון אפקטיבי כנגד חזבאללה והיה פוגע בו לאורך זמן, בעיקר ביכולת התאוששותו.

האסטרטגיה של מדינת ישראל לא השתנתה בשישים שנות קיומה. האסטרטגיה היא הגנתית, והטקטיקה – התקפית, כלומר אם נכפית מלחמה על מדינת ישראל, המענה המבצעי הנדרש הוא מענה התקפי והכרעתי. באמצעות צה"ל וארגוני הביטחון האחרים ישראל חייבת להעביר את המלחמה אל שטחו של האויב ולהכריעו מהר ככל הניתן.

עד מלחמת לבנון השנייה היה התמרון בכלל והתמרון הקרקעי בפרט נטוע ומושרש במהות האסטרטגיה של צה"ל. מלחמת לבנון השנייה לימדה כי העיקרון שקבע בן-גוריון בנוגע להעברת המלחמה אל שטח האויב עומד במבחן ההיסטורי. זאת ועוד, עד מלחמת לבנון השנייה העברת הלחימה אל שטחו של

תפיסת התמרון כמרכיב הכרעה עיקרי של צה"ל נשחקה שחיקה חמורה, ולכן יש להניח כי תהליך התיקון יתארך מאוד. למרות זאת, התיקון הכרחי, אחרת אי-ההפסד של כוחות הגרילה והטרור יהיה המונח ששינה את אופי המלחמה

האויב באמצעות תמרון מכל הסוגים היא שיצרה את כושר ההרתעה של מדינת ישראל. התמרון האווירי מרתיע בהיבט יכולתה של מדינת ישראל להגיב מהר ובאפקטיביות כלפי איומים אסטרטגיים.

- השילוב הראוי הוא השילוב הפשוט, הוותיק והמוכר – שילוב של תמרון ואש בכל הממדים ובכל הרמות. ראוי לזכור כי לא הייתה מלחמה אחת שצה"ל לא נדרש בה להעביר את המלחמה אל שטח האויב. לפיכך התמרון הקרקעי הוא מרכיב חיוני לכל הגדרה של הכרעה. הוא יסוד בהפעלת הכוח הצבאי בתנאים האסטרטגיים של מדינת ישראל. יכולת התמרון של צבאות מודרניים, ובכלל זה של צה"ל, היא יכולת בסיסית, שהתנאי להצלחתה הוא סד"כ בתמהיל הנכון המאפשר קרב משולב ומשותף, המתבסס על אמל"ח וציוד מודרניים, כוח אדם מוכשר לתמרון, ואימונים סדורים. כל אלה אמורים להישען על תפיסה מבצעית שלמה שיעדה הוא הכרעה, על תורת לחימה טקטית, על תורת פיקוד ושליטה יעילים ופשוטים ועל כושר פיקוד עדיף בהרבה על זה של האויב. פוטנציאלית, יש לצה"ל כל היכולות הללו, ובעיקר מפקדים בעלי הכשרה ומסורת פיקוד עצמאית. צה"ל חייב לשמור את כלל מרכיביו אלה בכשירות מבצעית גבוהה לאורך זמן בלתי מוגבל.
- המסקנה מהדברים כאן ברורה: במפגש בין כוחות גרילה וטרור ובין צה"ל אסור לצה"ל לוותר על התמרון הקרקעי בתוך שטח האויב כמרכיב ההכרעה העיקרי. שיתוף פעולה בין-זרועי ובין-ארגוני בסמכות מפקד אחד תאפשר את קיומו של תמרון יבשתי אפקטיבי. קיומו של זה יאפשר הכרעה וימנע "הקפאה" של שדה הקרב, שמשמעותה, בתנאי האסטרטגיה של מדינת ישראל, היא, אי-הפסד של האויב, שהוא בפועל הפסד של מדינת ישראל. התמרון הקרקעי אינו מספיק להשגת ניצחון, אך הוא תנאי הכרחי.
- ## הערות
- הגדרתי מתבססת על הגדרות צה"ל וצבא ארצות הברית את התמרון כמו שהן מובאות במסמכים הבאים: המילון למונחי צה"ל, אג"ס-תוה"ד, 1998, והחוברת FM 100-5, 1993.
 - תמרון אפקטיבי בלחימה קונבנציונלית, ובייחוד בלחימה נגד גרילה וטרור, מביא לידי ביטוי התאגדות של כוחות צבא וארגוני ביטחון שונים הפועלים בהקשרים אופרטיביים במדרג המבצעים הטקטי והאופרטיבי, וברמה האסטרטגית הצבאית והאזרחית-ביטחונית. מטרתו של קונגלומרט זה של ארגונים להתארגן סביב מטרה משותפת ולפעול מכוח סמכות אחת. תלכיד של ארגונים צבאיים ואזרחיים-ביטחוניים (ארגוני מודיעין, ארגוני ממשל או מנהל אזרחי במרחבי הלחימה, וכולל) הוא תלכיד מורכב להקמה, אך הכרחי לצורך השגת משימות התמרון. חיוני ליצור תלכיד קוהרנטי בפיקוד של מפקד אחד. הדבר נובע ישירות מהמבנה השונה של הארגונים ומתרבותם, שהיא "מכלול נתון של הנחות, ערכים, אמונות ומוסכמות שאנשי הארגון שותפים להם". ראו: סמואל, יצחק, **ארגונים**, הוצאת אוניברסיטת חיפה וזמורה-ביתן, תל אביב: 1996, עמ' 240. הדבר נכון גם לארגונים הצבאיים המרכיבים את התלכיד הנ"ל (זרוע האוויר, זרוע היבשה, זרוע המודיעין), ובמדרגה גבוהה יותר הוא נכון לצורך השיתוף הבין-ארגוני בין הצבא ובין הארגונים הביטחוניים האחרים, התורמים ישירות לתמרון.
 - גבריאלי סיבוני, **על ההכרעה**, תבונת המעשה, הוצאת המכללה לפיקוד ולמטה, משרד הביטחון, צה"ל, 2006.
 - פיתוח מענה מבצעי נכון נגד הפעלת טילי הנ"ט מחייב טיפול במרכיבים הבאים: תפיסה מבצעית ותורת לחימה, אמל"ח וציוד מתאים ללחימה, תמהיל סד"כ מתאים ללחימה (עדיפות לחי"ר), כושר פיקוד מבצעי, אימונים וכוח אדם מוכשר ללחימה במרחבים שאש נ"ט מסיבית מופעלת בהם.
 - ברמת התכנון המבצעי, המשמעות של יצירת תנאים מבצעיים ללחימה באזור רווי נ"ט, היא טיפול בכל המרכיבים של האיום בחזית ובעומק מרחב הלחימה בכל זמן רלוונטי, לפני התמרון, בזמן התמרון ובשלביו ניצול ההצלחה.
 - רצף של ניצחונות לאורך זמן יאפשר ניצחון כולל בעימות, אולם גישה אסטרטגית מחייבת מדינות לאמץ אסטרטגיה של מאבק ארוך אם ברצון לנצח בעימות מסוג זה.
 - יצחק בן-ישראל. "אסטרטגיה מול טקטיקה", דעות YNET, 9 בספטמבר 2007.

שובו של מערך המילואים

יועז הנדל

שירות המילואים נתפס בעבר כאחד מסממני הישראליות, חלק מהאתוס הלאומי וחובה אזרחית לטוב ולרע. המשק הישראלי כולו לבש מדים בעת חירום, והעמיד בראש סדר העדיפויות את ביטחון המדינה על פני הרווחה האישית. צה"ל היה צבא העם, ומודל המילואים שגובש בשנות החמישים של המאה העשרים היה הביטוי החזק ביותר לכך.¹ פועלים, שוחרים, ומנהלים בכירים. מצאו את עצמם עוזבים את משפחותיהם ואת פרנסתם לזמן קצוב בכל שנה וממלאים את חובתם למדינה. השירות היה נורמה רווחת, ומערכת הביטחון מצדה ראתה בצבא המילואים "עתודה אנושית אסטרטגית" אשר תהיה מסוגלת להתייצב במהירות ולהכריע מלחמה, או כמו שניסח זאת דוד בן-גוריון: "ביטחוננו בנוי קודם כול ובעיקר על מערך המילואים". במילים אחרות, אחד מתפקידיו הלא רשמיים של הצבא הסדיר היה להכשיר, לאמן, לתרגל ובעיקר "לייצר" במשך זמן מוגבל אנשי מילואים.

מבוא

בעשורים הראשונים לקיומה של מדינת ישראל זכו אנשי המילואים ל"רוח גבית" מהחברה הישראלית, מעסיקים נאלצו להשלים עם היעדרות עובדיהם, אוניברסיטאות קיבלו בהבנה את חיסורי הסטודנטים המשרתים במילואים ולובשי מדים זמניים היו למראה שגרתי ברחוב הישראלי. סביב המילואימניק הישראלי התפתח אפילו פולקלור² חיובי מלא הומור, עידוד וביקורת עצמית.

אלא שהמציאות הזאת השתנתה, ומלחמת לבנון השנייה היא צוהר לקצהו של תהליך. בשני העשורים האחרונים עברו צה"ל ומערך המילואים תהליך משמעותי – מצבא העם אשר שירות המילואים בו הוא חובה, נהיה מערך המילואים צבא קטן ומצומצם, התנדבותי למחצה. הרוצה לשרת יבוא וימלא את חובתו, והרוצה להשתחרר ייפלט במחיר נמוך. המשרתים במילואים נאלצים להתמודד מול חברה חומרית והדוניסטית אשר מקשה על השילוב

בין שירות לפרנסה. דגל נשיאת נטל המילואים נהיה דגל התמימות ולעיתים אף מכשול תעסוקה. כמה גורמים הביאו לשינוי הדרמטי הזה, חלקם קשורים "למודרניזציה" של עולם המושגים בחברה הישראלית וחלקם – להתפתחויות במחשבה הצבאית המערבית.

מטרת מאמר זה היא להצביע על אותם תהליכים אשר התרחשו בתוך צה"ל, משנת 2000 עד ערב מלחמת לבנון השנייה ולציין את השינויים המשמעותיים אשר התרחשו – ועודם מתרחשים – במערך המילואים, בתוך צה"ל, מיום סיומה של המלחמה.

חשוב להדגיש כי נושא המילואים על השפעותיו החברתיות-לאומיות, ועל כלל מכלוליו ומרכיביו, איננו יכול להיבחן במאמר בודד. די להזכיר כי ישנם היבטים היסטוריים הקשורים להפעלת מערך המילואים ולחלוקת הנטל בעבר, היבטים כלכליים הקשורים לחלוקת התקציב מחוץ למערכת הביטחון

יועז הנדל, חוקר חבר, תכנית ניובאזר, המכון למחקרי ביטחון לאומי

**המגויסים הגיעו
לשדה הקרב
לאחר תקופה
ארוכה שלא
התאמנו בה,
ללא ציוד מתאים
ועם היכרות
מועטה בלבד
של המשימות
והיכולות**

התמקדות במקצועות חיוניים בצבא הסדיר ונטישת יכולות המסה של המאמץ המתמרח. אנשי המילואים לא היו חיוניים עוד כעתודה אסטרטגית, והיחס אליהם היה בהתאם לכך. צה"ל, עם חרב קיצוצים לצווארו, בחר שלא לאפשר לכוחות הסדיר להתאמן, ובלבד שלא יזומו אנשי מילואים לשרות. חטיבות שריון במילואים (טנקי מג"ח) פורקו ופוזרו כמטרות דמה במטווחים, מילואימניקים רבים השתחררו והכשירות הכללית הוזנחה.

משנת 1990 עד שנת 2004 צומצמו ימי המילואים בשבעים וחמישה אחוזים – מעשרה מיליון ימי מילואים בשנה לשני מיליון וחצי בשנת 2004, משימות ביטחון שוטף הועברו ליחידות סדירות, וכאמור, ימי אימונים הופסקו כמעט לחלוטין.⁵ לבסוף בשנת 2005 אושר בקריאה ראשונה בכנסת חוק המילואים החדש, אשר הגביל את מספר ימי השירות בשנה ל-14 ואף הקדים את גיל השחרור מהמילואים לארבעים.⁶ שנת 2002 הייתה היוצא מן הכלל שאיננו מעיד על הכלל. השימוש הנוח בכוחות המילואים במסגרת מבצע חומת מגן (אפריל 2002) הביא לקפיצה חריגה בגרף התשומות שהושקעו בהכשרות באותה השנה ולשינוי נקודתי בתודעה. המחיר של אותה השקעה לא מתוכננת במבצע והשלכותיו (למרות הצלחתו הברורה) היה החלטה

ובתוך צה"ל עצמו, והיבטים חברתיים הקשורים לחלוקת הנטל ותגמול אנשי המילואים. כל אלה לא יידונו במאמר זה מפאת קוצר היריעה.

מילואים לא מלאים

קיים קשר שאי-אפשר לנתקו בין תהליכי החשיבה בצה"ל בשנים האחרונות ובין השינויים שנערכו בנוגע לעתודת המילואים. את ניצני התהליך אפשר למצוא עם נסיגת צה"ל מלבנון אל עבר רצועת הביטחון. יצחק רבין, שר הביטחון אז, קיבל החלטה משמעותית על קיצוץ בימי המילואים לטובת התעצמות טכנולוגית, מתוך מחשבה שהסיכויים למלחמה גדולה קטנו מאוד.³

בשנים שלאחר מכן היו הניצנים הללו למדיניות מוצהרת, צה"ל שינה את פניו תוך כדי הגדרת חזונו בכותרת "צבא קטן וחכם יותר".⁴ האתגרים הביטחוניים שניצבו מול ישראל, התפתחות העימות המוגבל מול הפלסטינים ולבסוף הקיצוץ בתקציב הצבא, הביאו למהפך בתפיסה.

משנות האלפיים אימץ צה"ל את תפיסת המב"מ – מערכה באש מנגד, מרכז הכובד עבר למאמץ האש ופעילות בחתימה נמוכה (יחידות קטנות), בהתאם לאתגרים שניצבו מול צה"ל באזורי יהודה, שומרון ועזה באותן השנים. בפועל הייתה משמעות הדבר

בשנת 2003 על הפסקה כוללת של אימוני אנשי המילואים.⁷ ככלל, המגמה בצה"ל עד מלחמת לבנון השנייה הייתה צמצום והקטנה של סדר הכוחות הלוחם והתומך בד בבד עם בחינה מתמשכת של הורדה בגיל הפטור מהמילואים.⁸

כדי שלא לאבד את כוח האדם כליל הוחלט בצה"ל שלמרות השימוש הדליל באנשי המילואים, ייספרו מרביתם ככוח עתודה, ובבוא העת – אם תזדקק מדינת ישראל לכוחות המילואים שלה – יהיה אפשר לגייס את האנשים, לצייד אותם בציוד שהמתין במחסני החירום, לאמן אותם בזמן קצר ולשלוח אותם לשדה הקרב.⁹

ב-12 ביולי 2006 פרצה מלחמת לבנון השנייה, ושבעים לאחר מכן הוחלט על גיוס שלוש אוגדות מילואים. המגויסים הגיעו לשדה הקרב לאחר תקופה ארוכה שלא התאמנו בה, ללא ציוד מתאים ועם היכרות מועטה בלבד של המשימות והיכולות.

השינויים

עם סיום המלחמה נשמעו גלי הביקורת, שהגיעו גם מאנשי מילואים אשר נלחמו בלבנון וחוו את תוצאות ההזנחה. צה"ל – בפקודו של דן חלוץ הרמטכ"ל – השכיל להרים את הכפפה ולבצע בדק בית פנימי ויסודי, גם בלי מסקנותיה הסופיות של הוועדה הממלכתית לחקר מלחמת לבנון השנייה – ועדת וינוגרד. את מסקנות ועדות החקירה הפנימיות אימץ מחליפו של חלוץ, הרמטכ"ל אשכנזי, ואת יישומן במישור התוך-צבאי אפשר לראות בשינוי הדרסטי שחל בשנה האחרונה בנוגע לכוחות המילואים:

א. אימון והכשרה

כוחות המילואים, בעיקר אנשי המאמץ המתמרן (השריון והתותחנים), נותקו במשך שנים רבות מתחומי הלחימה שלהם. הפעילות המבצעית בשטחים דרשה יכולות מסוימות בלבד. כך למשל ביצעו אנשי השריון מעצרים במקום לתרגל תמרון בטנקים, ואנשי החי"ר התרכזו במחסומים ולוחמת

שטח בנוי בצוותי לחימה מצומצמים במקום לתרגל צורות קרב קלאסיות כמו התקדמות וכיבוש במסגרות לחימה גדודיות וחטיבתיות.

מכיוון "שהמלחמה הבאה" לא הייתה אמורה לכלול שימוש מסיבי באנשי מילואים ומכיוון "שתמיד" יהיה אפשר לאמן את אנשי המילואים, אם תפרוץ מלחמה משמעותית, נעלמו הכשרות המילואים מתכניות ההכשרה הרב-שנתיות של

צה"ל. ההכשרות היחידות שבוצעו היו אימונים לפני תעסוקה (אל"ת), שכאמור לא נגעו בתחומי הלחימה הקלאסיים.

לאחר המלחמה, לקראת סוף שנת 2006, בנה צה"ל

תכנית הכשרות מסודרת לכלל כוחות המילואים. לאחר שנות יובש ארוכות החלו כוחות המילואים בדגש על כוחות השריון לבצע תרגולים באש חיה. בשנת 2007 ביצעו מרבית חטיבות היבשה תרגילים מלאים, ובכללם השלמה של פערי נהלים ועקרונות לחימה.

צה"ל נמצא בעיצומו של תהליך הקמה ואימון של כלל הכוחות הלוחמים והתומכים בלחימה, וחשוב מכך קיימת היום בקרה חיצונית, אזרחית ומדינית על שמירת כוונות המילואים.

ב. ציוד ואמצעים

בזמן מלחמת לבנון השנייה נאלצו אנשי המילואים להילחם עם ציוד לחימה חסר. מחסני החירום, אשר היו אמורים להכיל את הציוד הנדרש, לא תוחזקו כראוי, והציוד שהיה בהם היה מיושן ובחלקו לא תואם ליחידה הלוחמת. משקיף מהצד היה יכול להבחין במלחמת לבנון השנייה בשני צבאות: הראשון – הצבא הסדיר, מצויד וממוגן היטב, והשני – צבא מילואים דל תקציב חסר הציוד ואמצעי המיגון.

בשנת 2007 החל צה"ל ליישם את תכנית "אשד הנחלים", אבזור חיילי המילואים בציוד לחימה מלא,

**לאחר שנות יובש ארוכות החלו
כוחות המילואים בדגש על כוחות
השריון לבצע תרגולים באש חיה.
בשנת 2007 ביצעו מרבית חטיבות
היבשה תרגילים מלאים**

סיכום

מלחמת לבנון השנייה הביאה לבחינה מחודשת של חשיבות כוחות המילואים במדינת ישראל. הנחת האין בררה הישנה – כי יהיה אפשר להחזיק בכוח אדם לוחם ללא תחזוקה שוטפת שלו בימים שבשגרה ולהפעיל אותו כראוי בעת הצורך בעזרת ריענון קצר – התבדתה במלחמה.

בעקבות מסקנותיהן של ועדות בדיקה פנימיות וחיצוניות ערך צה"ל שינוי והתאמה בתפיסת ההפעלה שלו. כחלק מכך הוחלט על הגדלת המאמץ המתמך ועל חיזוק מערך המילואים. צה"ל, על פי הגדרת הרמטכ"ל גבי אשכנזי, חזר להאמין במילואים כעומק אסטרטגי ומכריע בשדה הקרב. משמעות הדבר היא החזרת המילואים לכוננות מלאה – הכשרה, ציוד ופיקוד מתאים.

נכון לעכשיו, המגמה הנוכחית מקבלת תמיכה מהדרג המדיני ומדעת הקהל בישראל, אולם מבחן הזמן ילמד אם אכן מדובר בשינוי אסטרטגי. ראוי לציין כי לתהליך זה תהייה גם השפעות עתידיות במישור הלאומי. השקעת המשאבים המחודשת בכוחות המילואים עומדת לחדד ביתר שאת את פערי נשיאת הנטל הקיימים בישראל.¹² אף שחלה עלייה במיצוי הכוח בתוך קבוצה זאת של אנשי המילואים, מרבית אזרחי המדינה עדיין אינם מבצעים שירות פעיל. מלבד כל אלה, חוק המילואים אשר אמור היה לתקן עיוותים היסטוריים ולתגמל את המיעוט שמבצע שירות פעיל עדיין מתעכב במנגנוני הביורוקרטיה, בעיקר בשל עלותו הכספית. החזרתו הסופית של "גלגל המילואים" למכונה הצבאית תלויה בעיקר ביחסן העתידי של ממשלת ישראל, של החברה ושל המשק לאידאליסטים שמאפשרים להם את הצמיחה הכלכלית.

הערות

1 א' היימן, "מעריך המילואים, צה"ל והחברה הישראלית, עבר הווה ועתיד", **מערכות**, 394 (מאי 2004), עמ' 4-12.

תיקון העוול שנוצר כלפי חיילי המילואים אשר נלחמו ואמורים להילחם כתף אל כתף עם חיילי הסדיר.

מעגל הלחימה הראשון מול איום הצפון כבר אובזר במלואו, ועד סיום שנת 2010 אמורות

כל היחידות הלוחמות

במילואים לקבל ציוד חדש,

אשר יאופסן במחסני חירום.

עלות התכנית הרב-שנתית

היא שני מיליארד שקל.¹⁰

על פי הנחיית הרמטכ"ל

גבי אשכנזי, יבקר כל

חייל מילואים אחת לשנה

במחסני החירום של יחידתו ויוודא כי הציוד אכן תואם ומוכן.

צה"ל, על פי הגדרת הרמטכ"ל גבי אשכנזי, חזר להאמין במילואים כעומק אסטרטגי ומכריע בשדה הקרב. משמעות הדבר היא החזרת המילואים לכוננות מלאה – הכשרה, ציוד ופיקוד מתאים

ג. פיקוד ושליטה

כמו בצבא הסדיר, גם הכשרות הפיקוד במילואים הוזנחו בשנים האחרונות, אלא שלהבדיל מהצבא הסדיר, אשר עסק בפעילות מבצעית מאתגרת רציפה, בחלק מכוחות המילואים "טרומ המלחמה" נוצר מצב אבסורדי – מפקדים הכירו את חייליהם רק דרך רשומות הנייר. על פי דו"ח מבקר המדינה אשר פורסם בחודש נובמבר 2007, שלושים ותשעה אחוזים ממפקדי הפלוגות לא ביצעו כל הכשרה, מלבד זאת, חלק גדול ממפקדי הגדודים במילואים, משנת 2001 עד 2007, לא השתתפו בהשתלמויות מקצועיות, ושימשו בתפקידים פחות מ-24 חודשים. "פרק זמן מזערי למילוי תפקיד זה", על פי מבקר המדינה.¹¹ למרות הקושי הרב להכשיר אנשי מילואים למשימות הפיקוד, ביצע צה"ל בשנת 2007 רצף הכשרות בדרגי מפקדי הפלוגות ומפקדי הגדודים. מפקדים מכהנים וכאלה המיועדים לתפקידי פיקוד זומנו לבית הספר לפיקוד למשך חודשיים עד שלושה חודשים. צה"ל שילב את המתרגלים בהכנות שביצע ברמת הגולן, מלבד תרגולי השגרה של כלל כוחות המילואים שבפיקודם.

- 2 סרטו של אסי דיין "גבעת חלפון אינה עונה", בכתובם של חברי הגשש החיוור, הוא דוגמה לנקודת המבט הישראלית על אנשי המילואים. ערבוביה של חיים אזרחיים, עם שירות צבאי, אידאולוגיה התנדבותית מול השתמטות.
- 3 ראו: ע' שלח וי' לימור, **שבויים בלבנון**, ידיעות אחרונות, תל-אביב: 2007, 324-317. (להלן: שלח ולימור)
- 4 ס' א' כהן, "תמורות במערך המילואים", **מערכות**, 394 (מאי 2004), עמ' 27-22.
- 5 סא"ל א' קוליצקי, "מערך המילואים – כיוונים ומגמות", **מערכות**, 394 (מאי 2004), עמ' 40-43.
- 6 ראו: <http://www.ynet.co.il/articles/1,7340,L-3091250,00.html>
<http://prdupl02.ynet.co.il/ForumFiles/11422040.doc>
- 7 אל"מ ע' סגל, "אימוני מערך המילואים", **מערכות**, 394 (מאי 2004), עמ' 50-57.
- 8 ראו לעיל, הערה 6.
- 9 שלח ולימור, עמ' 317-324.
- 10 ראו: ח' גרינברג, "הציוד שודרג", YNET, 16 באוגוסט 2007.
<http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3438365,00.html>
- 11 ראו: י' בריינר, "צה"ל לא היה מוכן למלחמת לבנון", וואלה: 19 בנובמבר 2007.
<http://e.walla.co.il/?w=/1/1197548/@/item/printer>
- 12 נכון להיום צה"ל מפעיל פחות ממאה אלף לוחמים במילואים לתקופה משמעותית של שבעה ימים או יותר.

דו"ח המודיעין האמריקני: הערכת התגובות הבין-לאומיות

אמילי לנדאו

אחד ההיבטים המעניינים ביותר של דו"ח המודיעין האמריקני (NIE) שפורסם ב־3 בדצמבר 2007 על הכוונות והיכולות הגרעיניות של איראן, הוא שגם אחרי הגלים שהכה, הוא לא שינה דעתו של איש ביחס לחומרת האיום – לפחות לא בקרב אלה המבינים בנושא. העמדות של חמש החברות הקבועות במועצת הביטחון של האו"ם וגרמניה, כפי שבאו לביטוי בשבועות שלפני פרסום הדו"ח נותרו בעינן.

בתחילת דצמבר 2007 פרסמה "המועצה הלאומית למודיעין", גוף-העל של קהילת המודיעין האמריקאית, הערכה מחודשת של כוונותיה ויכולותיה של איראן בתחום הגרעין. המסמך, שהוא תמצית לא-מסווגת

הדחיפות שהתלוותה אליו מותנה. התמיכה לעמדת שתי המדינות הגיעה מכיוון בלתי צפוי: ארצות הברית עצמה. נראה כי עמדת הממשל האמריקני עמדה בסתירה ישירה לדעתם של שירותי המודיעין שלו עצמו, ואחמדינג'אד אכן "ניצל את הרגע" עד המשך בעמוד 36

המדינות שצפו באיראן בדאגה נותרו מודאגות, וכך גם ביחס למדינות המודאגות פחות. אין להבין את הניסיונות שנעשו בשבועות האחרונים בקרב מדינות המפרץ הערביות ובמצרים לאמץ עמדה פייסנית יותר כלפי איראן כמצביעים על שינוי עמדה ביחס לחומרת האיום. ההיפך הוא הנכון: צעדים אלה – לרבות ההזמנה הסעודית לאחמדינג'אד להשתתף בחאג' – הם קרוב לודאי ביטוי לחשש הסעודים כי הלחץ הבין-לאומי על איראן עלול כעת להתרופף ולהותיר אותם חשופים עוד יותר לנוכחות ההולכת וגוברת של איראן בזירה האזורית.

עם זאת, אין ספק כי לדו"ח נודעה השפעה על המאמצים הבינלאומיים להתמודד עם השאיפות הגרעיניות של איראן, שכן הוא יוצר קושי נוסף מבחינת התאום הנדרש בין השחקנים הראשיים על מנת לפעול בנחישות מול איראן. וזאת משום שבעקבות פרסומו של הדו"ח, הכריזו הכתורות בתקשורת כי "איראן הפסיקה לפתח נשק גרעיני כבר ב־2003" והעניקו בכך חיזוק למדינות המעוניינות להמעיט מעוצמת האיום, ובראשן רוסיה וסין. הטיעון שלהן זכה לחיזוק מעצם העובדה שבעוד האיום האיראני נתפס בעיני רבים כרציני, תחושת

ד"ר אמילי לנדאו, חוקרת בכירה, המכון למחקרי ביטחון לאומי

דו"ח המודיעין האמריקני: השלכות ומשמעויות

אפרים אסכולאי

לא ברור מדוע דו"ח הערכת המודיעין האמריקני (NIE) נוסח כפי שנוסח ומדוע פורסם ברבים בעיתוי שנבחר. מכל מקום, הגרסה הלא מסווגת של דו"ח הערכת המודיעין האמריקני מנובמבר 2007 חוללה "מהומה" לא קטנה, שכן הדו"ח גם פורסם במועד בלתי צפוי וגם רמז על מצב הסותר, במידה מסוימת, את העמדה האמריקנית הרשמית בסוגיית פרויקט הגרעין האירני.

שימוש נרחב בסבירויות וברמות שונות של וודאות לתיאור מצבים אלה, והותירו בידי הקוראים את הבחירה בין חצי הכוס המלאה לזו הריקה. בהמשך המאמר, אנסה לדלות מתוך הדו"ח את העובדות העיקריות שכמעט ואין עליהן מחלוקת, ולאחר מכן, לצד מידע נוסף, אנסה להעריך את משמעותן – ואת השפעתן על פעולות עתידיות, שמטרתן לעצור את התקדמות איראן להשגת יכולת גרעינית צבאית. להלן סיכום הנקודות המרכזיות העולות מדו"ח המודיעין האמריקני:

- גופים אירניים צבאיים עסקו בפיתוח נשק גרעיני, במסגרת תוכנית נפרדת וחשאית, עד להפסקת העבודה על התוכנית ב-2003, ולא התקבל מידע כלשהו המעיד על חידושה. ההפסקה נבעה ככל הנראה מלחץ בינלאומי, המעידה על יישום גישה של עלות-תועלת ביחס לייצור נשק גרעיני. עם זאת, רק החלטה פוליטית איראנית לנטוש את פיתוח הנשק הגרעיני יכולה להוביל להפסקת הפיתוח, והחלטה זו הינה הפיכה;
- לאיראן יש היכולת המדעית, הטכנית והתעשייתית לייצר בסופו של דבר נשק גרעיני היה ותחליט לעשות זאת;

המשך בעמוד 37

של הערכה מפורטת ומסווגת בנושא, קובע – בין היתר – כי בסתיו 2003 עצרה איראן את תוכנית הנשק הגרעיני החשאית שלה, וטרם חידשה אותה. דו"ח זה הכה גלים במערכת הבינלאומית והציב במלוא חריפותן שאלות הן באשר לעיתויו הן באשר לתכניו.

ד"ר אמילי לנדאן, ר' פרויקט בק"ן במכון למחקרי ביטחון לאומי וד"ר אפרים אסכולאי, חוקר בכיר במכון, בוחנים את הדו"ח משתי נקודות מבט שונות – התגובה הבינלאומית והמשמעויות – ומציגים את מסקנותיהם. חצי הכוס המלאה – המבינים בנושא לא שינו עמדתם; חצי הכוס הריקה – איראן תחתור להשגת מטרותיה והממשל הנוכחי בארצות הברית חולץ מקבלת החלטה קשה בנושא.

דו"ח המודיעין האמריקני הוא מסמך עמוס ברמות של סבירויות וברמות וודאות, וערוך בצורה המשאירה מרחב גדול לפרשנות הקורא. לקוראים אחדים גרם הדו"ח שמחה, לאחרים – חשש. רוב התרחישים העתידיים האפשריים נכללים במסמך, במישרין או בעקיפין. המחברים עשו

ד"ר אפרים
אסכולאי, חוקר
בכיר, המכון
למחקרי ביטחון
לאומי

השפעת דו"ח המודיעין האמריקני: הערכת התגובות הבין-לאומיות אמילי לנדאו / המשך

תום – תחושת הסיפוק שלו הועצמה מהמבוכה של בוש.

עיון בשניים וחצי העמודים של "ההערכות העיקריות", המהווים את התוכן העיקרי של הגרסה הלא מסווגת של הדו"ח, מגלים, כי מה שנאמר בו אינו תומך במסרים הפשטניים שהוצגו כאילו צוטטו מתוכו. אף על פי שהוא טעון בשאלות שאין עליהן תשובה ובכמה ניסוחים לקוניים ומבלבלים,

הדו"ח כולל מספיק מידע מטריד כדי להצדיק את המשך הדאגה בינלאומית והמשך הלחץ על איראן.

ראשית, על פי הדו"ח, עד לסתיו 2003 עבדו גופים איראניים צבאיים "תחת הכוונה ממשלתית" על פיתוח נשק גרעיני. זוהי הפעם הראשונה שהתקבל אישור חד משמעי שלפיו עד לשלב מאוחר שכזה איראן פעלה תוך הפרה בוטה ומסוכנת של התחייבויותיה בהתאם לאמנה למניעת הפצת נשק גרעיני (NPT). העובדה שאיראן עבדה במישרין ובצורה חשאית לפיתוח נשק גרעיני היא כנראה המסר החמור ביותר העולה מהדו"ח.

סוגיה נוספת מדאיגה היא שמחברי הדו"ח מציינים באופן ברור כי בהתייחסותם לתוכנית הגרעינית של איראן שהופסקה ב-2003, אין הם כוללים את העשרת האורניום המתבצעת בנתאנו (תוך הפרה ברורה של שלוש החלטות מועצת הביטחון של האו"ם). יתרה מכך, הדו"ח מציין במפורש את הסכנות הפוטנציאליות של הפעילות ה"אזרחית" הזו בנתאנו: הדו"ח מציג פעילות זו כדוגמה ל"טווח היכולות הטכניות" שבידי האיראנים ומציין כי הן "ניתנות ליישום לשם ייצור נשק גרעיני, היה ותתקבל החלטה בכיוון זה".

**הדו"ח אינו מצביע על סימנים
כלשהם לשינוי במוטיבציה
הבסיסית של איראן לפתח
נשק גרעיני. ההיפך הוא הנכון**

**רוב הניתוחים הרציניים של
הדו"ח מכירים בכך שתוכנו
אינו נותן סיבה לשאנונות
ביחס לאיראן**

לבסוף, הדו"ח אינו מצביע על סימנים כלשהם לשינוי במוטיבציה הבסיסית של איראן לפתח נשק גרעיני. ההיפך הוא הנכון: הדו"ח מציין, ב"במידה סבירה של ביטחון", כי קשה יהיה "לשכנוע את ההנהגה האיראנית לוותר על הפיתוח העתידי של נשק גרעיני בשל הקישור שרבים בהנהגה עושים בין פיתוח נשק כזה ליעדים של איראן בתחומי הביטחון הלאומי ומדיניות החוץ, ובהתחשב במאמץ הניכר שזו השקיעה, לפחות משלהי שנות ה-80 עד ל-2003, לפתח את הנשק הזה". במילים אחרות, ההפסקה בפעילות הייתה הפסקה טקטית במהותה. בעוד שהדו"ח מציין כי ההפסקה נעשתה בתגובה ללחץ בינלאומי בשעתו, קרוב לוודאי שזה קרה בתגובה לפעילות הצבאית האמריקנית באפגניסטן ובעיראק, ועקב החשש של איראן שהיא היעד הבא להתקפה אמריקנית. חישוב העלות/תועלת של איראן בשעתו הביא אותה למסקנה, כי יהיה זה נכון לעת ההיא לחדול מפעילות, אשר אם תיחשף, תספק את "האקדח המעשן" שכל כך התאמצו למצוא, ותהווה עילה שתצדיק מתקפה צבאית.

רוב הניתוחים הרציניים של הדו"ח מכירים בכך שלא רק שתוכנו אינו נותן סיבה לשאנונות ביחס לאיראן, אלא שפרטים אחרים, מדאיגים ביותר, כמו תוכנית הטילים הבליסטיים של איראן, שלא נכללו בדו"ח, ממשיכים להוות עילה לחשש עמוק.

השלכות הדו"ח על הפעילות הבינלאומית נגד איראן

העובדה שהדו"ח האמריקני הנוכחי מקרין פחות וודאות מאשר הדו"ח מ-2005 בכל הנוגע לדחיפות שאיראן מייחסת להשגת נשק גרעיני, מסיגה עוד יותר את האופציה הצבאית האמריקנית נגד איראן. עם זאת, פעולה שכזו לא הייתה ממש קרובה גם לפני הדו"ח. קרוב לוודאי שעובדה זו מקטינה גם את הסיכוי לפעולה צבאית ישראלית, אף על פי שיש הטוענים שאל מול קהילה בינלאומית נחושה פחות, ישראל תטה לקחת את העניינים לידיה. ובכל זאת,

קשה לצפות מהלך כזה ללא תיאום עם ארצות הברית; לפיכך להחלטת ארה"ב יהיו השלכות גם על ישראל. באשר לסנקציות, לא ברור אם לדו"ח האמריקני יהיו השלכות עצמאיות: הדילמות נותרו כפי שהיו לפני פרסום הדו"ח, כאשר ארה"ב ומדינות אירופה נכוונות לפעולה ואילו רוסיה וסין גוררות רגליים. החלטה בדבר סנקציות הייתה צריכה ליפול עוד במאי 2007, ודינמיקת ההשהיה במהלך שבעת החודשים האחרונים מדברת בעד עצמה. ובכל זאת, ערב פרסום הדו"ח, נפוצו ידיעות על פריצת דרך עם סין באשר לנכונותה לתמוך בסבב שלישי של סנקציות אלא שארה"ב איבדה מעט מהתנופה. יתרה מכך, רוסיה החליטה להתחיל בהעברת דלק לבושהר, תוך שהיא מבהירה שהדבר ייעשה תחת פיקוח מלא ובתנאי שהדלק יוחזר לרוסיה לאחר השימוש. תגובתו של בוש הייתה שהוא תומך במשלוחים, אך הדגיש כי הדבר מוכיח כי לאיראן אין צורך לגיטימי בהעשרת אורניום בארצה.

עניין חשוב אחר נוגע לסיכוי שיתפתח דיאלוג ישיר בין ארה"ב לאיראן בנושא הגרעיני. יש אולי סיכוי גדול יותר שזה יקרה כעת מאשר לפני הדו"ח, ולא רק בגלל התרחקות האופציה הצבאית האמריקנית. הדינמיקה המעניינת יותר נוגעת לאיראן, ולתחושה שהיא מעוניינת יותר מבעבר בדיאלוג עם ארה"ב. מסר זה הועבר בעקיפין על ידי אחמדינג'אד עצמו, ובא לידי ביטוי גם בביקורת פנימית שהופנתה כלפיו לאחר פרסום הדו"ח.¹ לאחרונה התבטא גם המנהיג הרוחני עלי חמנאי בעניין באומרו שאמנם הזמן לא בשל לכך עדיין, אולם אין התנגדות עקרונית מצד איראן לחידוש היחסים הדיפלומטיים עם ארה"ב.² ברור אם כן שלא כל האיראנים הולכו שולל בעקבות הכותרות הראשוניות "שיזכו" את איראן במישור הגרעיני, והם מבינים כי רבים בעולם עדיין מעוניינים בהמשך הלחץ הקיים ואפילו בהגברתו. אם הדברים יגיעו לידי כך שאיראן תגלה נכונות לדבר עם ארה"ב כדי להגיע לעסקה ממשית – ולא רק כדי להעביר

את הזמן – יהיו לשתי המדינות נושאים רבים לדון בהם.

הערות

1 להצהרת אחמדינג'אד ראה "הבעיות בין ארה"ב לאיראן לא לפתרון באמצעות אותות", סוכנות החדשות פארס, 12 בדצמבר 2007. הוא אמר שאם ארה"ב תנקוט צעד אחד או שניים נוספים, בדומה לדו"ח המודיעין, הדרך תהיה סלולה לחידוש המגעים בין שני הצדדים. הביקורת על אחמדינג'אד הגיעה בעקבות האופטימיות שלו לאחר פרסום הדו"ח. חסן רוהאני לעג לממשלה וטען כי המצב הבינלאומי של איראן אינו מעודד. שר החוץ לשעבר, קראזי אמר כי איראן צריכה להתכונן להחלטה שלישית של מועצת הביטחון לאחר פרסום הדו"ח. (AFP, טהרן, 11 בדצמבר 2007). בנאום בפני סטודנטים, אמר מוחאמד חאתמי בנוסף כי המעמד הבינלאומי של איראן אינו טוב, ובהתייחסו להחלטות בדבר סנקציות, הוסיף שאל למדינה לקדם בברכה איומים. (ניריוק טיימס, 12 בדצמבר 2007).

2 BBC News, 3 בינואר 2008.

השפעת דו"ח המודיעין האמריקני: השלכות ומשמעויות אפרים אסכולאי / המשך

■ התוכנית הגרעינית ה"אזרחית" המוצהרת, לייצור אורניום מועשר בדרגה נמוכה (LEU) בכור גרעיני, אינה כלולה בהגדרת דו"ח המודיעין ל"תוכנית הגרעין" האירנית. עם זאת, איראן חידשה את פעילויותיה המוצהרות להעשרה "אזרחית" של אורניום בינואר 2006. איראן השיגה התקדמות משמעותית ב-2007, בהתקנה ובהפעלת צנטרפוגות העשרה בנתנו, אך עדיין נתקלת בבעיות טכניות משמעותיות בדרך להפעלתן. איראן תגיע ליכולת טכנית להפיק כמות מספקת של אורניום מועשר בדרגה גבוהה (HEU) מהאורניום המועשר בדרגה נמוכה לשם ייצור נשק גרעיני במהלך 2010-2015, כלומר החל מכשנתיים ממועד פרסום הדו"ח;

איראן מסוגלת להתגבר על הקשיים הנוכחיים; (ב) איראן קרוב לודאי תרחיב את יכולות העשרת הגרעין שלה במסגרת לוח זמנים זה. ולאחר שאמרנו זאת, להבנת התמונה הכוללת, אין זה חשוב כלל אם תאריך היעד יהיה מעט קרוב יותר. אם מתייחסים לנושא של איראן גרעינית כאיום, ולא כתרגיל מופשט בחיזוי, הרי שאין זה מומלץ להיצמד למועדים מאוחרים יותר.

- האיראנים מיומנים מאוד בהסתרת מתקנים ופעילויות, וקביעת אי-קיומם של אלה היא בעלת אמיתות מוגבלת. לפיכך אי אפשר לדעת לבטח אם ההפסקה בשנת 2003 הייתה מוחלטת או זמנית, אם הייתה חלקית בלבד, והאם הפעילויות רק הועברו ליעד אחד וחודשו, אולי במועד מאוחר יותר. אפשרות זו זוכה לחיזוק בקביעת דו"ח המודיעין האמריקני כי איראן תשתמש ככל הנראה במתקנים חשאיים להמרת אורניום מועשר בדרגה נמוכה לאורניום מועשר בדרגה גבוהה.
- ברור לכל כי החלק של פיתוח הנשק הגרעיני המבוסס על אורניום מועשר בדרגה גבוהה קצר בהרבה מאשר החלק של ייצור החומר הבקיע. לפיכך, לא בטוח שהפסקת החלק הספציפי הזה תשפיע על לוח הזמנים הכולל של תוכנית הגרעין האיראנית.

לאחר שאמרנו כל זאת, ניתן לקבוע כי המצב מסוכן פוטנציאלית כשהיה, עם מסגרת זמן הלוקה בחוסר ודאות מסוימת, אם כי לא מהותית, התלויה בעיקר בהחלטות ובמדיניות האיראנית. מדו"ח המודיעין האמריקני עולה כי מסגרת הזמן המורחבת סוללת את הדרך למאמץ מחודש. המאמצים חייבים להימשך, ללא קשר למסגרת הזמן.

מאחר שהמאמץ העיקרי בעבר התמקד במועצת הביטחון, זו הזירה שבה אמור להתבצע הצעד הראשון. בפרט, מאחר שהסנקציות שהטילה

- גופים אירניים ממשיכים לפתח טווח רחב של יכולות טכניות ניתנות ליישום לצורך פיתוח נשק גרעיני בכפוף לקבלת החלטה ברוח זו;
- איראן תשתמש ככל הנראה במתקנים חשאיים, ולא באתרי הגרעין המוצהרים שלה, להפקת אורניום מועשר בדרגה גבוהה לפיתוח נשק גרעיני.

הניסוח ודרך הצגת דו"ח המודיעין האמריקני הוביל רבים לקרוא ולהטמיע רק את העובדות שהוצגו בסעיף הראשון של הדו"ח. כל יתר הדברים זכו להתעלמות כמעט מוחלטת. עם זאת, דיון על המצב באיראן לא יהיה שלם מבלי להביא בחשבון מידע קיים אחר, שהוצג ברובו בדוחות התקופתיים של הסבא"א. לפיכך, באופן כללי ניתן לתאר את הסטטוס הנוכחי כדלקמן:

- חרף העובדה שהתוכנית הצבאית הופסקה, אפשרות השימוש באורניום מועשר מהתוכנית ה"אזרחית" למטרות צבאיות היא אפשרות בת-קיימא, וכל תחזית לעתיד צריכה להביא זאת בחשבון.
- לפיכך, הפוטנציאל האיראני לייצר אורניום מועשר בדרגה גבוהה (למרות שפעילות העשרת האורניום מוצהרת כתוכנית "אזרחית") ובעקבות זאת לייצר נשק גרעיני הוא איום שיש להתמודד אתו. מועצת הביטחון של האו"ם שהבינה זאת, תבעה את השעיית תוכנית ההעשרה האירנית והטילה סנקציות כאשר איראן לא צייתה להחלטת מועצת הביטחון. בנובמבר 2007 הסנקציות שהוטלו פעמיים עדיין לא הצליחו לשכנע את איראן להשעות את תוכניתה להעשרת אורניום;
- ההערכה של 2010 (תחילת תקופת 2010-2015 בהתאם לדו"ח המודיעין האמריקני) כתאריך היעד הריאליסטי המוקדם ביותר מבוססת על ההערכה של מצב העניינים הנוכחי במפעל ההעשרה האיראני. עם זאת, יש לציין כי: א)

מועצת הביטחון טרם נשאו פרי, סוגיית יעילותן בפרט והנושא של יעילות הלחץ הבינלאומי צריכים להידון.

אחת ממסקנות המפתח של דו"ח המודיעין האמריקני היא שההפסקה של פעילות הגרעין האיראנית ב-2003 מצביעה על כך שאיראן נחושה פחות לפתח נשק גרעיני מכפי שנטו להעריך בעבר, וכי ההפסקה הייתה פועל יוצא של לחץ בינלאומי. החלק השני של המסקנה עשוי להיות נכון, ומכיוון שטבעת בדיקות סבא"א התהדקה, איראן ניסתה למחוק כל סימן לתוכנית גרעינית צבאית, כפי שהדבר בא לידי ביטוי בהשמדה המוחלטת ובמחיקת כל הראיות לפעילותה באתר לויזאן. אין אלא להניח כי ההפסקה הייתה צעד טקטי. אי פשרנותה של איראן בעניינים הגרעיניים האחרים מהווה עדות לכך. כמו כן, קשה להניח כי המהלך הטקטי הזה יעכב את לוח הזמנים האיראני עוד זמן רב, שכן הפעילות הגוזלת את הזמן הרב ביותר בפיתוח נשק גרעיני, העשרת האורניום, נמשכת, ללא הפוגה.

עם זאת, אין פירוש הדבר שלחץ בינלאומי אינו יעיל. לחץ כזה עשוי להיות יעיל, אם הוא מופעל במידת החוזקה הנדרשת, ובמועד הנכון. כדי שיהיה יעיל, עליו לזכות בתמיכה רחבה. כדי שיהיה יעיל, מרכיביו צריכים לפגוע במידה משמעותית ברשויות האיראניות, ולצמצם בצורה יעילה את פעילויות הגרעין האיראניות. לעת עתה, לסנקציות השפעה מועטה. אם הסנקציות יחזקו במידה משמעותית, יכולה להיות להן השפעה משמעותית על פעילויות ומדיניות איראנית עתידית. כמו כן, פעולה בינלאומית צריכה להיעשות במועדה. ההשתהות של מועצת הביטחון בקבלת החלטות שולחת את המסרים הלא נכונים לאיראן.

מצערת מאוד העובדה שדו"ח המודיעין האמריקני נכתב והוצג בצורה שמדינות רבות, בפרט אלה בעלות קשרים כלכליים וקשרי אנרגיה ענפים עם איראן, מצאו בו את מה שחיפשו: הרציונאל להפחית במאמצים לצמצם את פוטנציאל השגת יכולת גרעינית.

צבאית של איראן. עם זאת, התוצאה המשמעותית ביותר היא שדו"ח המודיעין קרוב לוודאי חילץ את ממשלת ארה"ב מקבלת החלטה קשה, ע"י הנחת סוגיית הפעולה הצבאית נגד איראן לפתחו של הממשל הבא. מילות

דו"ח המודיעין קרוב לוודאי חילץ את ממשלת ארה"ב מקבלת החלטה קשה, על-ידי הנחת סוגיית הפעולה הצבאית נגד איראן לפתחו של הממשל הבא

איראן תמשיך בפעילותה ללא הפרעה, עד שתשיג את מטרותיה. אם תרחיש זה אכן יתממש, לסבא"א יהיה חלק משמעותי בכך

המפתח "פתרון דיפלומטי" הן ריקות מתוכן, אלא אם ילוו ב"מקלות" משמעותיים. למרבה הצער, ה"מקל" המשמעותי, תוכנית הפיקוח היעילה של הסבא"א, שהייתה יעילה ב-2003, נחשבת בעיני רבים כיום כלא קיימת.

תוצאה מצערת נוספת של דו"ח המודיעין האמריקני היא שהוא אפשר לסבא"א לרחוץ בניקיון כפיה. מנכ"ל הסבא"א הצהיר כי "לסוכנות אין כל ראיה מוחשית המצביעה על תוכנית נמשכת לייצור נשק גרעיני או על מתקני גרעין בלתי מוצהרים באיראן". כמו כן, הוא מאמין "...כי הערכה חדשה זו של ארה"ב תסייע בנטרול המשבר הנוכחי". כשקוראים את דו"ח ההערכה בעיון, יש להבין שהוא אינו מסוגל לעשות זאת. איראן תמשיך בפעילותה ללא הפרעה, עד שתשיג את מטרותיה. אם תרחיש זה אכן יתממש, לסבא"א יהיה חלק משמעותי בכך.

משלוש יוצא איראן:

האם ה-EU3 יכול להוביל מערכה כלכלית

אפקטיבית נגד איראן?

ניצן פלדמן

בוועידה השנתית שערך הבנק העולמי ב־2006 הצהיר דובר הדירקטוריון של "Commerzbank" – אחד הבנקים הגדולים בגרמניה – כי הבנק אינו מתכוון לצמצם את פעילותו מול איראן. דובר הדירקטוריון הסביר בתקיפות כי החשדות התלויים נגד איראן בסוגיית הגרעין אינם מבוססים, ולפיכך הבנק אינו מזהה כל סיבה לנתק את קשריו העסקיים עם שותפיו הוותיקים. הנרי פולסון, שר האוצר של ארצות הברית, אשר הדברים כווננו לאוזניו, בחר שלא להתעמת עם נציגי הבנק בוועידה. במקום זאת הוא שלח את סטיוראט לוי, תת־שר האוצר שלו, לכמה ביקורים במטה הבנק בפרנקפורט. כמה חודשים לאחר ביקורו האחרון של לוי בפרנקפורט הודיע Commerzbank על ניתוק מרבית קשריו עם גופים איראניים. המקרה של Commerzbank מבטא היטב את התהליך העומד בבסיס הירידה בנפח הפעילות העסקית של חברות אירופיות מול איראן. מנהיגי ה-EU3 (בריטניה, צרפת וגרמניה) נוטים לציין לאחרונה בסיפוק כי בשנתיים האחרונות חלה ירידה חדה בהיקף היצוא מהאיחוד האירופי לאיראן, ואולם הם יודעים היטב שמרבית הירידה בסחר אינה נובעת מהפעולות שממשלותיהם נוקטות, אלא היא בעיקר תולדה של הלחץ של ארצות הברית.

בקשיי מימון, ואלה גוררים גידול משמעותי בעלויות העסקה.¹ למרות הלחץ שארצות הברית מפעילה על החברות האירופיות ולמרות הפגיעה שהסנקציות הבין־לאומיות מסבות לסביבת העסקים באיראן, נותר האיחוד האירופי שותף הסחר הגדול ביותר שלה.

ההערכה המחודשת שפרסמה "המועצה הלאומית למודיעין" בדצמבר 2007, בנוגע ליכולתה ולכוונותיה של איראן בתחום הגרעין, לא מיתנה את הצהרותיהם של מנהיגי ה-EU3 באשר לצורך להגביר את הלחץ

שנתיים האחרונות פקידים אמריקנים רמי דרג עורכים מסעות דילוגים בבירות הפיננסים של אירופה כדי להבהיר לבנקים האירופיים ולתאגידים התעשייתיים הגדולים כי פעילותם העסקית באיראן עלולה לסבכם עם הגופים הפיננסים האמריקניים ולפגוע בפעילותם בארצות הברית. הלחץ מצד ארצות הברית הוביל יותר מארבעים בנקים – רובם אירופיים – לנתק או לצמצם את קשריהם עם איראן, ולפיכך היצואנים והחברות האירופיות המשקיעות באיראן נתקלים

ניצן פלדמן, חוקר
נלווה במכון למחקרי
ביטחון לאומי

הכלכלי על איראן. להפך, בשבועות האחרונים גברו במוסדות האיחוד האירופי הקולות שהציעו לבחון את האפשרות לגיבוש סנקציות אירופיות עצמאיות מחוץ למסגרת מועצת הביטחון, ואולם לא כל חברות האיחוד האירופי, ובוודאי לא כל קבוצות האינטרס במדינות השונות, מוכנות לשאת בהפסדים הכלכליים הכרוכים בצמצום היחסים העסקיים עם איראן. לטענתן, סנקציות שיושגו מחוץ למועצת הביטחון יסבו נזקים כלכליים קשים למדינות אירופה בלי לגרום נזק לאיראן, והיא – איראן – תמצא תחליפים למוצרים ולהשקעות האירופיות ברוסיה ובסין.

מאמר זה ינתח את עומקה ואת אופייה של תלות הגומלין הכלכלית בין איראן ובין האיחוד האירופי כדי לבחון מה הן המגבלות הכלכליות והפוליטיות שניצבות בפני מנהיגי ה-EU³ בבואם לבחון דרכים לגבש במסגרת האיחוד האירופי סנקציות עצמאיות נגד איראן. אמנם הקשרים הכלכליים בין הצדדים מגבילים במידה מסוימת את מרחב התמרון של האיחוד האירופי, אך למרות זאת הוא בהחלט יכול לנקוט שורה של צעדים שיגרמו נזק של ממש לאיראן, בלי לסכן את יציבותן הכלכלית של מדינות האיחוד.

עובדות ומספרים

כמו מרבית התהליכים הכלכליים המתרחשים באיראן, גם התנודות ביחסיה העסקיים עם האיחוד האירופי קשורים קשר הדוק לנעשה בשוק הנפט. הנפט ומוצריו הם יותר משמונים ושמונה אחוזים מסך הייצוא מאיראן לאיחוד האירופי, ולפיכך העלייה העקבית שחלה במחירי הנפט בחמש השנים האחרונות הגדילה במידה ניכרת את סך ההוצאה של אירופה על ייבוא מאיראן. בין 2002 ל-2006 חלה עלייה שנתית ממוצעת של עשרים ושישה אחוזים בערך הייבוא מאיראן לאיחוד האירופי, לעומת גידול שנתי ממוצע של תשעה אחוזים בלבד בסך הייבוא של האיחוד האירופי מהעולם כולו.²

לכאורה היה אמור תהליך זה להזיק למאזן הסחר של האיחוד האירופי ולפגוע ברווחיות של חברות האירופיות הנשענות על נפט כתשומה בתהליך הייצור, אלא שהעלייה במחירי הנפט דווקא הביאה לגידול ברווחיות של מאות חברות אירופיות. הגידול בהכנסותיה של איראן ממכירת נפט אפשר לה להרחיב את הביקושים למוצרי ייבוא שונים, והחברות האירופיות שניהלו במשך שנים קשרים ענפים עם איראן והייתה להן תשתית עסקית במדינה היו בין הראשונות ליהנות מהצמא המחודשת של איראן לציוד תעשייתי, לכימיקלים ולמוצרי צריכה. בין 2002 ל-2005 חלה עלייה שנתית ממוצעת של יותר משישה עשר אחוזים בהיקף הייצוא ממדינות האיחוד האירופי לאיראן, בשעה שגדל סך הייצוא מהאיחוד האירופי לעולם כולו בפחות משישה אחוזים.

ואולם מהרבעון האחרון של 2005 אפשר לזהות שינוי מגמה ולהצביע על צניחה בייצוא מהאיחוד האירופי לאיראן. הירידה בייצוא וכן עלייה נוספת שחלה במחירי הנפט ב-2006 פגעו במאזן המסחרי של האיחוד מול איראן והגדילו את גירעון הסחר הכולל שלו ביותר מ-2.9 מיליארד אירו (לוח 1). מגמה זו נמשכה גם ב-2007, לאחר שברבעון הראשון של השנה חלה ירידה של יותר משמונה אחוזים בהיקף הייצוא מהאיחוד האירופי לאיראן לעומת הרבעון המקביל ב-2006.³

כאמור, חלק נכבד מהירידה בייצוא מהאיחוד האירופי לאיראן הוא תולדה ישירה של הלחץ הכלכלי המופעל על חברות אירופיות מצד ארצות הברית, אך היא גם נובעת מתגובתה היזומה של איראן ללחץ הבין-לאומי. בשנים האחרונות איראן שואפת להקטין את מידת פגיעותה לסנקציות חד-צדדיות מצד האיחוד האירופי ומדינות נוספות, ומשום כך היא מנסה לגוון את יעדי הסחר ולחפש בסין ובשווקים נוספים חלופות למוצרים האירופיים. תהליכים אלו אכן באים לידי ביטוי בנתוני הסחר: רק לפני שנתיים היה הייבוא מהאיחוד

יהיו גבוהים לאין שיעור מהנזקים שהם יגרמו לכלכלת האיחוד האירופי.

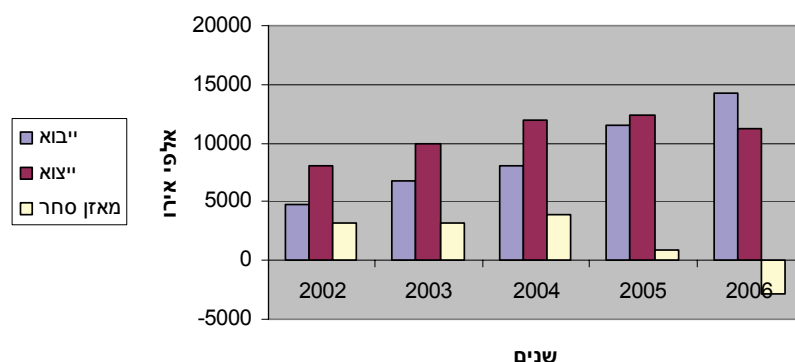
תלות הגומלין בין איראן לאיחוד האירופי מאופיינת בא-סימטריה ברורה. האיחוד הוא שותף הסחר המרכזי של איראן, ואילו איראן היא שותף הסחר העשרים ושישה בגודלו של האיחוד. הייצוא מהאיחוד לאיראן נמוך מאחוז מסך הייצוא האירופי הכולל, והייבוא לאיחוד האירופי מאיראן הוא 1.05 אחוזים מכלל הייבוא של האיחוד האירופי. תמונה דומה מצטיירת גם כאשר בוחנים בנפרד את יחסי הסחר בין איראן ובין כל אחת משותפות הסחר האירופיות הגדולות שלה.⁴

ואולם הנתונים המצרפיים עשויים להטעות. כדי לעמוד על אופייה של תלות גומלין כלכלית בין שני צדדים אין די בבחינת היקף הסחר הכולל ביניהן אלא קיים גם צורך לבחון אילו מוצרים הצדדים מספקים זה לזה ולבדוק אם הם יכולים למצוא שווקים חלופיים במקרה של ניתוק. כאשר ממקדים את תשומת הלב לסוגיות אלו ולשאלות מאקרו ומיקרו נוספות נחשפות כמה מגבלות כלכליות ופוליטיות שתוחמות את היקף הסנקציות אשר האיחוד יכול לזום נגד איראן.

רגישותו של האיחוד האירופי

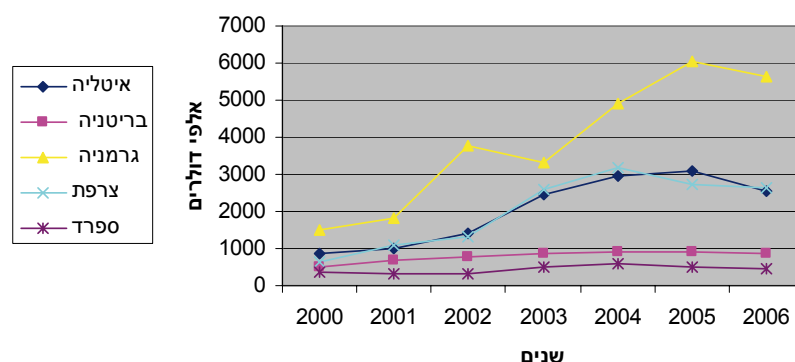
תלותה הגוברת של אירופה בנפט האיראני היא אחת המגבלות המרכזיות העומדות בפני מנהיגי האיחוד בבואם לדון בגיבוש סנקציות כלכליות נגד איראן. הנפט האיראני הוא יותר מ-3.6 אחוזים מסך ייבוא הנפט של האיחוד האירופי, ומשקלו בסל צריכת הנפט של כמה ממדינות חשובות, כגון איטליה, גבוה הרבה יותר. מובן כי חסימת ייצוא הנפט מאיראן לאיחוד האירופי הוא הצעד הכואב ביותר שאפשר לגרום לה, אך מהלך זה אינו עומד כלל על הפרק, הואיל ומנהיגי האיחוד אינם רוצים לגרום לזינוק חד במחיר הנפט. אומנם, מדינות האיחוד יכולות למצוא תחליפים לנפט האיראני, אך הכרזה על החלפת

לוח 1: מגמות הסחר בין האיחוד האירופי (EU-25) לאיראן

המקור: European Commission: Directorate-general for external Trade (DG Trade)

לוח 2: מגמות בייצוא מהאיחוד האירופי לאיראן

המקור: International Monetary Fund: Direction of Trade Statistics

האירופי מקור ליותר מארבעים ואחד אחוזים מסך הייבוא לאיראן, ואילו נכון ל-2006 הוא היה פחות משלושים וארבעה. למרות ירידה זו, האיחוד האירופי נותר שותף הסחר הגדול ביותר של איראן, והיקף הייצוא מהאיחוד האירופי אליה עדיין גבוה בעשרות אחוזים לעומת 2002 (לוח 2).

כלומר בין הצדדים שוררת תלות גומלין, ולפיכך צעדים שימנעו חברות אירופיות מלייצא לאיראן או יגבירו מאוד את עלויות העסקה הכרוכות בייצוא אליה ובהשקעה בה יסבו נזקים כלכליים לשני הצדדים. כמו שאבהיר מיד, הנזקים הכלכליים שתילאץ איראן לשאת בעקבות נקיטת צעדים אלו

ספק הנפט תזעזע את משק האנרגיה ותגרור עליית מחירים.

גורמים באיחוד האירופי הביעו לא פעם את החשש שמא גם סנקציות שלא יכוונו לייצוא הנפט של איראן עשויות לגרום מחסור נפט באירופה משום שאיראן עלולה להגיב בהטלת אמברגו נפט יזום, אבל ספק רב אם איראן תבחר לנקוט צעד כזה. כשם שהאיחוד לא יוותר ביזמתו על הנפט האיראני, כך גם לא תהיה איראן מעוניינת לקטוע את אחד ממקורות ההכנסה העיקריים שלה דווקא בתקופה שהלחץ הכלכלי עליה יגבר. כלומר, גם בתחום הנפט הא-סימטריה בתלות הגומלין היא לטובת האיחוד האירופי.

אף על פי כן, אפשר לקבוע כי תלותו של האיחוד האירופי בנפט האיראני מקטינה את מרחב התמרון שלו בגיבוש סנקציות על הייצוא לאיראן: כאמור, מדינות האיחוד אינן מעוניינות בהקטנת יבוא הנפט מאיראן, ולפיכך צמצום בייצוא אליה יגדיל מיד את גירעון הסחר שלהן. הפסקה מוחלטת של הייצוא מאירופה לאיראן, ללא ירידה בהיקף הייבוא ממנה, עשויה להרחיב את גירעון הסחר הכולל של האיחוד האירופי ביותר משישה אחוזים.⁵ עם זאת, נתון זה מתייחס למקרה קיצון שיוטל בו איסור גורף ומידי על כלל החברות האירופיות לנהל קשר כלשהו עם איראן – צעד שאף לא אחת ממדינות אירופה מציעה בשלב זה.

הצעדים שמנהיג האיחוד כן בוחנים מתמקדים בחיפוש דרכים אפקטיביות להגדלת עלויות העסקה הכרוכות בפעילות מול איראן. אחד הצעדים היעילים ביותר לשם כך הוא החלטה גורפת על ביטול ערבויות הייצוא הממשלתיות לאיראן. חלק נכבד מהייצוא מאירופה לאיראן מגובה בערבויות ממשלתיות, ואלה מצמצמות את הסיכון שהחברות המסחריות נוטלות על עצמן בבואן לפעול מול שותף כה בעייתי. ביטול הערבויות יעלה את מידת הסיכון הכרוכה בביצוע עסקים עם איראן ויפחית את התלהבותם של היצואנים האירופים לעשות עסקים מולה.

בשנה האחרונה חלה ירידה בהיקף הערבויות שהנפיקו ממשלות האיחוד לייצוא לאיראן. ב-2007 הנפיקה ממשלת גרמניה ערבויות ייצוא בסך 500 מיליון אירו, לעומת 900 מיליון אירו בשנה שעברה,⁶ ואולם הכרזה פתאומית על הפסקת מתן ערבויות חדשות טומנת בחובה סיכונים מפני שהיא עשויה להעניק לאיראן תמריץ להפר את התחייבויות העבר שלה לחברות האירופיות. במקרה שכזה ייאלצו הממשלות האירופיות לעמוד בהבטחתם ולפדות את הערבויות שהן נטלו על עצמן, כלומר החלטה גורפת על ביטול הערבויות תצמצם את הייצוא לאיראן, אך היא עלולה לעלות לממשלות האיחוד במעמסה תקציבית של כמה מיליארדי

אירו.⁷

בחנית הרטוריקה שהציגו אנגלה מרקל וניקולא סרקוזי בביקורם האחרון בווישינגטון וכן מעקב אחר ההצהרות השוטפות של גורדון בראון מלמדים כי מנהיגי ה-EU3

מנהיגי ה-EU3 רואים בסיכול תכניתה הגרעינית של איראן באמצעים דיפלומטיים יעד השווה סיכון של סכומים הגבוהים הרבה יותר מכמה מיליארדי אירו

רואים בסיכול תכניתה הגרעינית של איראן באמצעים דיפלומטיים יעד השווה סיכון של סכומים הגבוהים הרבה יותר מכמה מיליארדי אירו.⁸ נראה כי עיקר הקושי הכלכלי והפוליטי להטיל על איראן סנקציות נובע לא מהחשש מהפגיעה הפוטנציאלית בתקציב או מגידול מסוים בגירעון הסחר, אלא מהפחד מהנזקים שצפויים לחברות האירופיות ומהשפעתם של נזקים אלו.

בימים אלו לוביסטים וקבוצות אינטרס מנהלים מערכה נמרצת במסדרונות הפרלמנטים האירופיים כדי להציג את הפסקת הייצוא לאיראן כקטסטרופה שתוביל לפשיטת רגל של מאות חברות אירופיות ותיצור גל של פיטורים ברחבי היבשת. כך למשל קבוצת לוביסטים שמייצגת את התעשיינים הגרמנים העריכה לאחרונה שצמצום משמעותי בייצוא לאיראן יוביל לפיטוריהם של עשרת אלפים עובדים גרמנים.⁹

הגבוהה ביותר במקרה שיוטלו הגבלות על הסחר עם איראן, ומשום כך הלחץ מצד איגודי העובדים הגרמנים הוא הגדול והאפקטיבי ביותר. מלבד זאת, המפלגה הסוציאל דמוקרטית הגרמנית (SPD) – שותפתה הבחירה של מרקל בממשלת האחדות הלאומית – מתנגדת להובלת סנקציות עצמאיות על איראן, והיא רואה בסוגיה האיראנית הזדמנות מצינית לתקוף את התנהלותה של מרקל בזירה הבין-לאומית.

עוד יש לזכור שכל החלטה אשר יסכימו עליה חברות ה-EU3 תהיה חייבת להתקבל בקונצנזוס מצד כל עשרים ושבע המדינות החברות באיחוד האירופי, ולא כל המדינות מוכנות לשאת בנוזקים הכלכליים ובמאבקים הפוליטיים הפנימיים שתוארו עד כה. יש לציין שכמה מהמדינות הבינוניות, כגון ספרד ואיטליה, אינן מרוצות כלל מהדומיננטיות ומהעצמאות שקיבלו עליהן חברות ה-EU בהובלת מדינות החוץ של האיחוד.¹³ אם כן, נראה שלא רק מאבקים במפלס הפנימי, אלא גם מאבקי עצמה בין חברות האיחוד, מציבים קושי פוליטי לגיבוש סנקציות אירופיות.

הטענה השגורה ביותר בפייהם של המתנגדים לסנקציות אירופיות עצמאיות מתמקדת בהטלת ספק במידת האפקטיביות שלהן. הן התאגידים האירופים והן כמה ממנהיגי האיחוד חוששים שמא הוואקום שיווצר בעקבות יציאת החברות האירופיות יתמלא במהרה באמצעות חברות סיניות ורוסיות, ומשום כך מהלך שיגובש מחוץ למועצת הביטחון יגרום נזקים ארוכי טווח לחברות האירופיות בלי להזיק לאיראן. גם טענה זו אינה מדויקת.

פגיעותה של איראן לסנקציות אירופיות

משמעותה של מידת הנזק אשר אירופה יכולה לגרום לאיראן באמצעות צמצום הייצוא מתחדדת כאשר בוחנים את הרכבו על פי חלוקה לסוגי סחורות. יותר מחמישים אחוזים מהייצוא של אירופה לאיראן

ואולם ספק רב אם כל התחזיות הקודרות שקבוצות האינטרס מציגות מדויקות. אמנם מבין 1,700 חברות גרמניות שפעולות מול איראן אפשר למצוא גם עסקים בינוניים וקטנים, שרגישותן לצמצום שולי במכירות גבוהה, ועל כן איבוד השוק האיראני עשוי לפגוע בהן מאוד, אבל חלק נכבד מפעילותה של אירופה מול איראן (בערכים כספיים) מתבצע באמצעות תאגידים גדולים, ומבט חטוף במאזנס מגלה שנפח מכירותיהם באיראן שולי לעומת סך המחזור השנתי שלהם.¹⁰ מובן שצמצום הפעילות מול איראן יחייב גם את הקונגלומרטים הגדולים ביותר לערוך שינויים, אך כלל לא בטוח שמרביתם ייאלצו לקטוע פסי ייצור, וודאי שהן לא יפשו רגל.

חשוב לזכור שהתאגידים הגדולים מנסים להצניע את פעילותם באיראן בשל הלחץ מצד משרד האוצר של ארצות הברית. חברה כגון "סימנס", שהיקף מכירותיה באיראן אינו מגיע לאחוז מסך מחזוריה השנתי, לא תסתכן בצמצום עסקיה בארצות הברית (שהיקפם יותר מעשרים וחמישה אחוזים מסך המחזור), אם יגבר הלחץ עליה מצד ארצות הברית,¹¹ כלומר הגברת הלחץ מצד ארצות הברית היא גורם שממתן במידה מסוימת את עצמת ההתנגדות הפוליטית מצד התאגידים האירופיים הגדולים.¹² למעשה, כבר בימים אלו נערכים מפגשים בין מנהלי התאגידים הגדולים ובין כמה ממנהיגי האיחוד, והצדדים בוחנים בהם דרכים לצמצום היקף הייצוא וההשקעה לאיראן.

למרות זאת, החלטה על גיבוש סנקציות של האיחוד האירופי מחוץ למועצת הביטחון טומנת בחובה קשיים פוליטיים רבים. חברות ה-EU3 אינן תמימות דעים בנוגע למידת העצמאות שהאיחוד צריך לקבל עליו בהובלת המערכה הכלכלית נגד איראן. המגבלות הפוליטיות הפנימיות שניצבות בפני אגלה מרקל מקשות עליה להצטרף בברור וחד-משמעית לקו התקיף שסרקוזי ובראון מובילים. מבין שלוש המדינות, הפגיעה בכלכלת גרמניה תהיה

תהליכים דומים מתרחשים גם במגזר התעשייתי ובתעשיית הנפט. אמנם לא נטשו התאגידים התעשייתיים וחברות הנפט האירופיות את איראן, אך לאחרונה הצהירו ענקיות אירופיות, כגון "סימנס", "שאל", "טוטאל" ו"ENI" כי הן אינן מתכוונות להתמודד על מכרזים חדשים במדינה.¹⁵ בתגובה להצהרות אלו איראן מנסה לבחור לחברות האירופיות כי היסוסן עלול לפגוע בהן בטווח הארוך, שכן חברות רוסיות וסיניות שרק ממתנות להזדמנות לחתום על עסקאות ארוכות טווח עם איראן עלולות לתפוס במהרה את מקומן. בדצמבר האחרון חתמה איראן על חוזה בסך שני מיליארד דולר עם חברת הנפט הסינית Sinopec ואותה לחברות האירופיות כי אין בכוונתה להמתין להן.¹⁶

ואולם מומחי אנרגיה רבים מעלים ספק בנוגע ליכולתן של חברות לא מערביות להעניק לאיראן את כל הידע ואת התשומות הספציפיות שהיא זקוקה להם כדי להגדיל את קצב הפקת הנפט במדינה וכדי לנצל ביעילות את עתודת הגז האדירות שהיא אוצרת בהן.¹⁷ מלבד זאת, הטענה שלפיה כל חברות האנרגיה מסין ומרוסיה עומדות בתור כדי להיכנס לאיראן אינה מדויקת. התשובה על ההון מהשקעה בתעשיית האנרגיה של איראן – אשר

מורכב ממוצרי השקעה, שהספקתם השוטפת קריטית לתהליך הייצור התעשייתי במדינה. שאיפתה של איראן להקטין את התלות באירופה לא מיתנה את התלהבותם של התעשיינים האיראנים לרכוש ממדינות האיחוד את הצידוד התעשייתי שאירופים מתמחים בייצורו. רק לפני חודשים מספר הביעו גורמים איראנים רשמיים בפני נציגי משרד המסחר של גרמניה את רצונם לרכוש רשימה ארוכה של מוצרי השקעה שונים, כגון טורבינות כוח, מערכות לטיהור מים, קטרים וציוד נוסף שיאפשר להרחיב את מערכת התחבורה במדינה.¹⁴

צמצום בייצוא מוצרי ההשקעה ובמוצרי צריכה ספציפיים מאירופה יחייב את איראן למצוא תחליפים בסין ובשווקים אחרים, אך לא בטוח כלל שאפשר למצוא תחליפים הולמים למגוון המוצרים האירופיים (גם סין ורוסיה מייבאות מאירופה ציוד תעשייתי דומה). גם אם כן תצליח איראן למצוא חלופות לחלק ניכר ממוצרי ההשקעה האירופיים, היא צפויה לסבול מהאטה בתהליכי הייצור, שכן התעשייה האיראנית תתקשה להסתגל במהירות לאי-זמינות הצידוד התעשייתי המוכר.

היגיון דומה תקף גם בבחינת ההשפעות האפשריות של צמצום בהשקעות הישירות ובפעילות של חברות אירופיות באיראן. סביר להניח שחלק מהוואקום שייווצר עקב משיכת השקעות אירופיות מאיראן יתמלא באמצעות חברות ממדינות אחרות, אך לא בטוח כלל שפירמות אלו יצליחו למלא ביעילות את הפונקציות שהחברות האירופיות מספקות לכלכלה האיראנית. דוגמה לכך אפשר למצוא בתהליכים שמתרחשים במגזר הבנקאות האיראני בימים אלו: בנקים מאוסטרליה ומשווייץ – אשר אינם מנהלים עסקים ענפים מול גופים אמריקניים, ולפיכך אינם חוששים מהלחץ שמפעיל משרד האוצר של ארצות הברית – ניצלו את נטשתם של הבנקים האירופים הגדולים כדי להרחיב את עסקיהם באיראן, אבל בנקים אלו אינם מצליחים לספק את כלל השירותים שסיפקו הבנקים האירופיים הגדולים לאיראן.

חשוב לציין שמידת האוטונומיה של המדינות האירופיות להוביל סנקציות פיננסיות גבוהה הרבה יותר ממידת האוטונומיה שלהן להוביל בנפרד סנקציות סחר עצמאיות נגד מדינה כלשהי (בלי הסמכה במוסדות האיחוד). עם זאת, גם הקולות התקיפים ביותר באירופה מעדיפים לעת עתה לנסות לפעול דרך מוסדות האיחוד ולהימנע מפעולות עצמאיות.

מסקנות

האיחוד האירופי יכול להוביל שורה של צעדים שבכוחם לגרום לאיראן נזק כבד בלי לסכן את יציבותן של כלכלות אירופה. הקושי להוביל צעדים אלו נובע לא מחשש ליציבות הכלכלית ברמת המאקרו אלא מהחשש מהנזקים שהם יסבו לחברות ספציפיות. הגברת הלחץ של ארצות הברית על התאגידים הגדולים עשויה למתן את מידת ההתנגדות הפוליטית שהממשלות האירופיות צפויות לחוות מצדם. מלבד זאת, החלטה על הגברת הלחץ הפיננסי מצד גורמים אירופיים עשויה למתן את התופעה שרבים באיחוד חוששים ממנה: איבוד קבוע של השוק האיראני לידי חברות אחרות.

מנהיגי ה-EU, ובייחוד אנגלה מרקל, עדיין מעדיפים את המישור המולטילטארי ומקווים שסין ורוסיה יצטרפו לסבב סנקציות שלישי במעוצת הביטחון. אם ייכשל ניסיון זה, ייאלצו מנהיגי ה-EU להשתתף במאבק פוליטי לא פשוט, הן ברמה הפנימית והן ברמה הכלל-אירופית. תוצאותיו של מאבק זה יקבעו כיצד תיראה כלכלת איראן בשנים הקרובות.

הערות

- 1 רשימת הבנקים שקטעו את קשריהם עם איראן כוללת ענקים פיננסיים, כגון "דויטשבנק", "סיטי", "HSBC" ו-"USB".
- 2 כל נתוני הסחר שיוצגו במאמר נלקחו מתוך: International Monetary Fund, *Direction of Trade*

נגזרת ממדינות ה-"Buyback" של ממשלת איראן¹⁸ – אינה אטרקטיבית בעיניהן של חברות רבות. מלבד זאת, גם חברות אנרגיה לא מערביות מנהלות עסקים מול ארצות הברית, ולפיכך הן חוששות כי השקעה באיראן עשויה לפגוע בעסקיהן מול ארצות הברית. לדוגמה, חברת האנרגיה הרוסית Lukoil, אשר פעילה מאוד בתחום הגז בארצות הברית, הודיעה באוקטובר כי היא מתכוונת להשעות את הפרויקט שהיא אמורה לבצע בשדה הנפט Anaran, הואיל והיא חוששת שהשקעה מסיבית באיראן עלולה לפגוע בפעילותה בארצות הברית.¹⁹

הצטרפות אקטיבית מצד מדינות האיחוד למערכה הפיננסית שמשרד האוצר של ארצות הברית מוביל נגד חברות שמנהלות עסקים עם גופים איראניים שנמצאים ברשימה השחורה שלו תקטין את רצונם של המשקיעים ברחבי העולם למלא את החלל שהחברות האירופיות מותירות. המערכה הפיננסית שארצות הברית מנהלת גרמה לגופים רבים לצמצם את פעילותם מול איראן, והיא מגדילה את עלויות העסקה ואת הסיכון הכרוכים בהשקעה ובייצוא אליה,²⁰ אך קיימות מגבלות למנוף הפיננסי של ארצות הברית הואיל וישנן חברות רב-לאומיות שאינן מנהלות עסקים בארצות הברית ותלותן במרכז העסקים של ניו יורק אינה גבוהה. רבות מחברות אלו מגייסות את הון בסיטי של לונדון, בפריז ובפרנקפורט, ולפיכך איבוד הגישה להלוואות ולמכשירים הפיננסיים שהגופים האירופיים מספקים עלול להקשות את תפקודן.²¹

גורם נוסף שעושה מסנקציות פיננסיות אירופיות כלי יעיל הוא העובדה שהון איראני רב מופקד בבנקים האירופיים.²² האיחוד האירופי כבר החליט על נקיטת צעדים פיננסיים עצמאיים והחרים ישויות שאינן נכללות בהחלטות מועצת הביטחון 1737 ו-1747, אך החלטה זו היא רק צעד קטן מבין שורה של צעדים שיכולים לנתק את איראן מהמערכת הפיננסית העולמית.

- בעקבות פעילותה באיראן. לאחר משא ומתן עם הרשות היא הוצאה מרשימה זו.
- 12 לפירוט על הלחץ מצד ארצות הברית על חברות אירופיות ראו: David Gow and Ewen MacAlice, "Washington tells EU firms: quit Iran now", *The Guardian*, November 9, 2007.
- 13 לפירוט ראו למשל: "Iran Spurs E.U. Diplomacy Attempts", *Forbes*, March 12, 2007.
- 14 Mark Landler, "Germany's Commercial Ties With Iran Prove Hard to Cut", *The New York Times*, September 2007.
- 15 Steven Mufson, "Iran Adapts to Economic Pressure", *Washington Post*, October 29, 2007. <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2007/10/28/AR2007102801424.html>
- 16 Najmeh Bozorgmehr, "Iran signals sanction alert by 2bn\$ oil deal with China group", *Financial Times*, December 10, 2007
- 17 Ibid; Jon Leyne, "Iran faces up to tighter sanction", *BBC News*, November 14, 2007
- 18 חוזי ה־Buyback קובעים כי החברות הרב־לאומיות ישקיעו את ההון הדרוש לפרויקטים של גילוי שדות נפט ולהפקה, אך הן אינן יכולות לרכוש בעלות על חלקים מהפרויקט. במקום זאת ממשלת איראן מבטיחה נתח מסוים מסך הרווחים אשר תניב מכירת הנפט מהשדה שהשקיעה בו החברה הרב־לאומית. דובר החברה אמר במפורש שהחברה חוששת מפני ה־Iranian Sanction Act – החוק שמאפשר לארצות הברית להטיל סנקציות על חברות שמשקיעות יותר מעשרים מיליון דולר בשנה בתעשיית הנפט האיראנית.
- 20 אחד הקשיים המרכזיים בייצוא לאיראן נובע מחששם של בנקים מערביים לפתוח מכתבי אשראי לחברות איראניות.
- 21 לפירוט הכלים הפיננסים שהאיחוד יוכל ליישם ראו: Patrick Clawson and M. Jacobson, "How Europe Can Pressure Iran", *The Washington Institute for Near East Policy*, November 9, 2007.
- 22 כך למשל בבנקים הגרמניים יש הון איראני, שנאמד ביותר משישה מיליארד אירו וחצי.
- Statistics (September 2007)*, אלא אם יצוין במפורש אחרת.
- 3 נתוני סחר רשמיים בנוגע לשלושת הרבעונים האחרונים של 2007 אינם זמינים, אך הפרסומים בעיתונות הכלכלית מצביעים על ירידה בשיעור דומה.
- 4 כך למשל סך הייצוא לאיראן מגרמניה – היצואנית האירופית הגדולה ביותר לאיראן – הוא פחות מ־0.5 אחוזים מסך הייצוא השנתי של גרמניה.
- 5 החישוב מתבסס על מחירי הנפט הממוצעים ששררו ב־2007. נכון להיום גירעון הסחר מול איראן הוא כ־1.5 אחוזים מסך גירעון הסחר של האיחוד האירופי.
- 6 "Berlin Faces Hurdles in Push to Get Business Out of Iran", *Spiegel Online International*, November 20, 2007. <http://www.spiegel.de/international/world/0,1518,518503,00.html>
- 7 הנפגעת העיקרית מצעד זה תהיה ממשלת גרמניה, ששיעור חשיפתה לסך ערבויות הייצוא לאיראן הוא הגבוה ביותר מבין שאר חברות האיחוד. סך הערבויות של ממשלת גרמניה הוא יותר מחמישה מיליארד אירו.
- 8 דוגמה להצהרות ברוח זו מצד אנגלה מרקל אפשר למצוא ב: "Can Merkel Stop Bush? Iran Crisis To Top Agenda of US Trip", *Spiegel Online International*, November 8, 2007
- 9 Marcus Walter, "Germany Takes Tougher Tone", *The Wall Street Journal*, December 3, 2007. http://online.wsj.com/article/SB119663614482711060.html?mod=googlenews_wsj
- 10 בכל זאת אפשר להצביע על מספר מצומצם של חברות רב־לאומיות אירופיות שנפח עסקיהן באיראן הוא יותר מאחוזים אחדים בסך המחזור השנתי שלהן. דוגמה בולטת היא חברת הפטרוכימיה "Lurgi AG", שהיקף מכירותיה באיראן היה יותר מעשרים אחוזים מסך מכירותיה הכולל ב־2005.
- 11 "סימנס" נכנסה בעבר לרשימה השחורה של הרשות לניירות ערך של ארצות הברית (SEC) כחברה שמנהלת קשר עם מדינות אשר נותנות חסות לטרור,

"מעשים ולא דיבורים":

מגמות מרכזיות בדעת הקהל הפלסטינית 2007

אמיר קוליק

מטרתו של מאמר זה היא לבחון את המגמות המרכזיות בדעת הקהל הפלסטינית בשנה האחרונה ולנסות להצביע על המשמעויות הנגזרות מהן. בכל סוג של משטר דעת הקהל היא גורם בעל משקל בעיצוב אופיו של השלטון ובמדיניותו כלפי פנים וחוץ. ככל ששיטת השלטון דמוקרטית יותר וחופש הבעת הדעה נתפס כערך מרכזי יותר, כן עולה חשיבותה של דעת הקהל בחיים הפוליטיים והלאומיים. בהתאם, גובר גם הצורך של הנהגת המדינה להשיג לגיטימציה ציבורית לפעולותיה ולהכניס גם את דעתו של "הרחוב" במכלול שיקוליה. כלל זה נכון במידה רבה גם בזירה הפוליטית הפלסטינית שלאחר ערפאת. מובן כי דעת הקהל הייתה שיקול גם בתהליך קבלת ההחלטות של מנהיג פלסטיני זה, אולם הנהגת שיטת בחירות דמוקרטית לנשיאות ולפרלמנט הפכה את דעתו של הציבור הרחב לגורם משמעותי יותר בפוליטיקה הפלסטינית. זאת ועוד, שתי התנועות המרכזיות הפועלות בשטחים – פתח וחמאס – שואבות את עיקר כוחן מתמיכת שכבות העם הרחבות, ולפיכך גם הן קשובות לדעת הקהל הפלסטינית.

סקרי דעת קהל בשטחים

סקרי דעת קהל נחשבים בדרך כלל לאמצעי הטוב ביותר לניתוח דעותיו של הציבור הרחב. עם זאת, הם רלוונטיים בעיקר בחברות דמוקרטיות. בחברה הפלסטינית, בה נמצאת הדמוקרטיה בשלביה הראשונים וחופש הבעת הדעה אינו מובן מאליו, יש להתייחס לתוצאות הסקרים במשנה זהירות. הבדלים בתרבות הפוליטית, באופייה של החברה ובמציאות החיים היומיומית בשטחים עלולים להפחית את אמינותם של סקרי דעת הקהל. עם זאת, גם בחברה מעין זו עדיין נותר סקר דעת הקהל האמצעי המדעי העיקרי, אם לא לשיקוף מדויק של הלך הרוח הציבורי, אזי לפחות להבנת מגמותיו הכלליות. בשטחים פועלים כמה מכוני מחקר, ואלה

עורכים בשנים האחרונות סקרים עתיים בנושאים שונים.¹ במסגרת מאמר זה לא ניתן לנתח את כלל סקרי דעת הקהל אשר נערכו בשנה האחרונה בקרב הציבור הפלסטיני, ולפיכך הנתונים המובאים בו הם נתונים אשר אסף "המרכז הפלסטיני למחקרים מדיניים ולסקרים" של ח'ליל שקאקי.² במידת הצורך תיבדק תקפותה של המגמה הכללית גם בסקרים של מכוני מחקר אחרים, בעיקר JMCC.

מגמות מרכזיות בדעת הקהל הפלסטינית

שנת 2007 הייתה שנה משמעותית ביותר בפוליטיקה הפלסטינית. השנה החלה בגל שביתות במגזר הציבורי הפלסטיני בשל חוסר יכולתה של ממשלת

אמיר קוליק, חוקר
חבר במכון למחקרי
ביטחון לאומי

חמאס לשלם משכורות, נוכח הסנקציות הכלכליות אשר הוטלו על הרשות. המצב הכלכלי הקשה רק החרף את המאבק בין פתח ובין חמאס, ודבר זה התבטא בהתנגשויות אלימות בין שתי התנועות. מצב זה הגיע לשיאו במרס 2007. בניסיון למנוע מלחמת אזרחים הסכימו לבסוף ראשי פתח וחמאס על הקמת ממשלת אחדות פלסטינית. הממשלה פעלה חודשים אחדים בלבד, וביוני 2007 השתלטה חמאס בכוח על רצועת עזה. בעקבות זאת פיטר אבו מאזן את ממשלת חמאס ומינה במקומה ממשלת חירום בראשותו של סלאם פיאד. כך נחלקה הרשות בין רצועת עזה, האזור שבשליטת חמאס, ובין הגדה המערבית, האזור שבשליטת פתח או המחנה הלאומי. למצב זה היו כמה השלכות: במישור הפלסטיני הפנימי הוחרפה המתיחות בין שתי התנועות והגיעה לשיאים חדשים. במישור הכלכלי החמירה המצוקה ברצועה בשל ההגבלות שהטילה ישראל על כניסת סחורות. מנגד, החל המצב הכלכלי בגדה להשתפר בעקבות הזרמת כספי סיוע חיצוני לממשלתו של פיאד. בד בבד עם שינויים אלה התקיים בנובמבר 2007 באנאפוליס שבארצות הברית מפגש אזורי אשר מטרתו הייתה להניע מחדש את תהליך השלום בין ישראל ובין הפלסטינים. שיחות בין צוותי המשא ומתן החלו זמן קצר לאחר מכן. כל אלה השפיעו ועיצבו את דעת הקהל הפלסטינית. במשך השנה ערך מכון הסקרים של ח'ליל שקאקי חמישה סקרים.³ מתוצאות הסקרים עולות כמה מגמות מרכזיות:

"הפער שבין התאוריה לפרקטיקה" – כרסום

הדרגתי במעמדה הציבורי של חמאס

בבחירות למועצה המחוקקת הפלסטינית אשר נערכו בינואר 2006 היה מעמדה הציבורי של חמאס בשיאו; התנועה זכתה אז בארבעים וארבעה אחוזים מקולות הבוחרים.⁴ בשנת 2007 נראה כי חל כרסום הדרגתי בתמיכה הציבורית בתנועה, ובדצמבר תמכו בה שלושים ואחד אחוזים (כלומר חמאס איבדה שלושה עשר אחוזי תמיכה בקרב הציבור). באותו חודש התלבטו אחד עשר אחוזים מהציבור בין הפתח

לבין החמאס, ולפיכך גם בהנחה כי קולות אלה כולם היו ניתנים לחמאס, לא הייתה התנועה חוזרת למעמדה הציבורי ערב הבחירות של 2006.

נראה כי ישנם כמה גורמים לפיחות במעמדה של חמאס. למקצת הסיבות האלה אפשר למצוא ביטוי גם בסקרים. בראש ובראשונה נראה כי חלק גדול מהציבור הפלסטיני התפכח מהתקוות הגדולות אשר תלה בשלטון חמאס. חמאס זכתה בבחירות לפרלמנט בראש ובראשונה על בסיס הבטחות לחולל שינוי משמעותי בתנאי החיים בשטחים (להשליט חוק וסדר, לשפר את המצב הכלכלי ולהיאבק בשחיתות). עם זאת, ככלל, נכזבו מרבית ציפיותיו של הציבור. הסנקציות הכלכליות אשר הטילו ישראל והקהילה הבין-לאומית הקשו על הממשלה את תפקודה, הרעו את מצבה הפיננסי ופגעו ביכולתה לשלם משכורות למגזר הציבורי הגדול. בעקבות זאת נפגע מעמדה של חמאס בקרב קהלים שונים, ובעיקר בקרב עובדי המגזר הציבורי.⁵ גם בתחום המאבק בשחיתות לא עשתה התנועה חיל, וככל שנמשך שלטונה, כך פחתה בציבור האמונה כי חמאס תביא לשינוי משמעותי בתחום זה.⁶ נתון המשקף יותר מכול את האכזבה הרחבה מממשלת חמאס הוא הערכת הציבור את ביצועי הממשלה. כך בחודש דצמבר 2006 הגיעה מידת חוסר שביעות הרצון הציבורית מממשלת חמאס לשיא שלילי (כשישים ושניים אחוזים מהנשאלים באותה עת ציינו כי אינם מרוצים או אינם מרוצים כלל מביצועיה של ממשלת חמאס).⁷

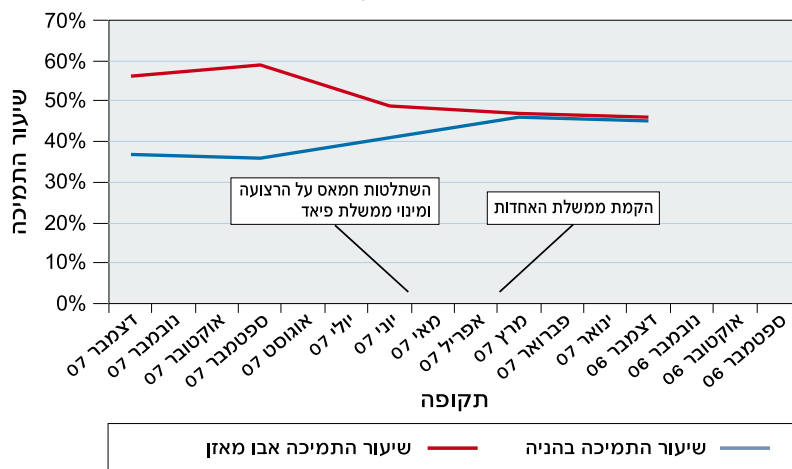
גורם שני אשר נראה כי פגע במעמדה הציבורי של חמאס היה פירוק ממשלת האחדות וההשתלטות האלימה על הרצועה ביוני 2007. הרחוב הפלסטיני קיבל בברכה את הקמת ממשלת האחדות וציפה כי זו תחולל שינויים מהותיים בעיקר בכל הנוגע ליכולתה לשלם משכורות, לשפר את הביטחון הציבורי ואף לשאת ולתת עם ישראל.⁸ נוכח רף ציפיות גבוה זה היו ההפיכה הצבאית של חמאס ברצועה ופירוק ממשלת האחדות בעיני חלקים גדולים מהציבור מהלכים מוטעים. כך לדוגמה בסקר שנערך בדצמבר

ישראל וכתוצאה מפעולותיו הצבאיות של צה"ל. אמנם את חלק ניכר מהאשמה הציבור הפלסטיני מטיל על ישראל,⁹ אולם כשליש מהציבור ברצועה רואה בחמאס את האשמה העיקרית. לכך יש להוסיף נתון חשוב עוד יותר, המשקף את חוסר התקווה השורר ברחוב עזתי. כך בסקר דעת קהל אשר נערך במרס 2007 צפו רוב תושבי הרצועה (שבעים ושניים אחוזים) כי תנאי חייהם ישתפרו בעתיד. חצי שנה לאחר מכן, בספטמבר 2007, ציפה רק מיעוט מתושבי הרצועה (עשרים ואחד אחוזים) לשיפור תנאי חייו בעתיד. פער גדול זה (חמישים ואחד אחוזים) עשוי אף הוא להסביר את הירידה בשיעור התומכים בחמאס באזור השפעתה החשוב ביותר.¹⁰ כל אלה תרמו ככל הנראה גם לנכונותו של הרחוב הפלסטיני לתמוך במועמד חמאס לנשיאות, כך לדוגמה בדצמבר 2006 הצהירו ארבעים וחמישה אחוזים כי יצביעו עבור אסמאעיל הניה אם יתמודד עם מחמוד עבאס על הנשיאות, ואילו שנה לאחר מכן, בדצמבר 2007, ירדה הפופולריות של הניה לשלושים ושבעה אחוזים.

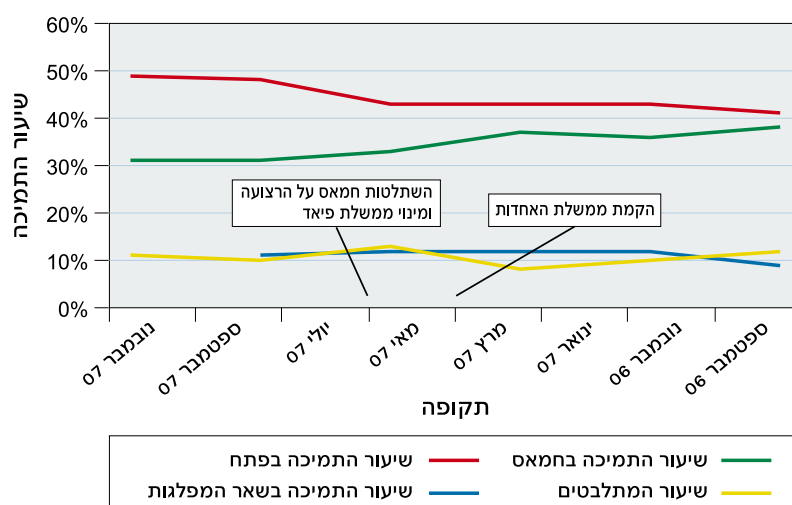
"מעשים ולא דיבורים" – ממשלתו של פיאז ככלי מרכזי לשיקום מעמדו של הזרם הלאומי

למרות הירידה בפופולריות של חמאס בשנת 2007, התקשתה פתח לנצל מגמה זו כדי לשקם את מעמדה הציבורי כתנועה לאומית מובילה. כך בין דצמבר 2006 ליוני 2007 גדל שיעור התמיכה בפתח באחוז אחד בלבד.¹¹ באותו הזמן פחתה התמיכה הציבורית בחמאס בחמישה אחוזים. אם כן, מדוע לא הצליחה פתח להעביר לשורותיה את "מאוכזבי חמאס"? נראה כי ברקע ישנם כמה גורמים, המרכזי שבהם הוא קרוב לוודאי הקיפאון הארגוני המתמשך בתנועה, ובעקבותיו איבוד המגע עם הציבור. כך למשל לא התכנס פורום קבלת ההחלטות הרחב של פתח "הוועידה הכללית" מאז שנת 1988. זאת ועוד, בהנהגת התנועה עומדים אנשי הדור הוותיק – יוצאי תוניס, הזוכים לאהדה מועטה ברחוב הפלסטיני.

לוח 1: שיעור התמיכה הציבורית באבו מאזן ובהניה

לוח 2: שיעורי התמיכה הציבורית בפתח ובחמאס

זכתה השתלטות חמאס על הרצועה לתמיכה מועטה (עשרים ושניים אחוזים) ולהתנגדות ציבורית רחבה (שבעים ושלושה אחוזים). יש לציין כי בקרב תומכי התנועה זכה מהלך זה לאחוזי תמיכה גדולים (שבעים ושניים אחוזים), אך חמאס – כתנועה השואפת להנהיג את העם הפלסטיני – מבקשת לרכוש את אהדתם של חלקים רחבים בציבור ולא רק את זו של הגרעין הקשה של תומכיה.

לכל אלה יש להוסיף את המצב הקשה השורר ברצועה בחודשים האחרונים בעקבות הסגר של

הדור הצעיר של התנועה נתפס בחלקו כפורע חוק וכאחד הגורמים המרכזיים לאנרכיה הביטחונית. לא מפתיע אפוא כי בסקר אשר ערך ה-JMCC בנובמבר 2007 העדיף חלק גדול מהנשאלים (שלושים ותשעה אחוזים) כי בממשלה ישבו מועמדים עצמאיים ולא חברי פתח.¹²

עם זאת, לעומת דשדושה של תנועת פתח בחצי הראשון של שנת 2007, בחציה השני נמצאים שיעורי התמיכה בה במגמת עלייה מתונה. כך מחודש יוני עד דצמבר עלה שיעור התמיכה בתנועה בחמישה אחוזים (מארבעים ושלושה אחוזים ביוני לארבעים ושמונה אחוזים בדצמבר). נראה כי הסיבה המרכזית לכך היא ממשלתו של סלאם פיאד, אשר נתפסת כלגיטימית יותר בעיני הציבור לעומת ממשלתו של הניה,¹³ אך חשוב מכך, ביצועיה נתפסים כטובים יותר.¹⁴ כל זאת, מלבד תדמיתה הנקייה יחסית (רק מיעוט משריה הם חברי פתח). אף שפיאד איננו איש פתח, נראה כי בעיני הציבור, נתפסת ממשלתו במידה רבה כממשלת הפתח, ולכן גם הישגיה מיוחסים לתנועה.

יכולתה של ממשלת פיאד לרכוש במהירות את אמון הציבור התבססה ראשית על רף הציפיות הציבורי הנמוך מממשלת הרשות באופן כללי. ביוני, ערב השתלטות חמאס על הרצועה, הביעה מרבית הציבור הפלסטיני (שמונים ואחד אחוזים) חוסר שביעות רצון מתפקודה של ממשלת האחדות. נראה כי מבחינת הציבור, נמוך יותר לא היה אפשר לרדת. עם זאת, רף ציפיות נמוך ביחס לממשלה הקודמת אינו מספיק על מנת לרכוש מחדש את אמון הציבור. כדי לבצע דבר זה יש ככל הנראה לספק קבלות כלשהן בשטח. ואכן, בסוף שנת 2007 חלקים גדולים יותר בציבור מגדירים את תנאי החיים בגדה כטובים או טובים מאוד,¹⁵ ומעריכים את המצב הכלכלי ביהודה ובשומרון כטוב (ארבעים ושבעה אחוזים). קרוב לוודאי שברקע עומדים חידוש הזרמת הכספים לרשות ויכולתה של ממשלת פיאד לשלם משכורות לעובדי המגזר הציבורי. גם בתחום הביטחון האישי השיגה ממשלתו של פיאד הישגים ציבוריים נאים

כאשר בדצמבר ציינו ארבעים וארבעה אחוזים מתושבי הגדה כי הם חשים ביטחון אישי וציבורי (לעומת שמונה עשר אחוזים בלבד ביוני ושלושים וחמישה אחוזים בספטמבר).¹⁶

“עדנה מחודשת” – מתחזק מעמדו הציבורי של אבו מאזן

סביר כי השיפור בתפקוד הממשלה תרם מאוד גם לחיזוק מעמדו הציבורי של אבו מאזן, אם כי לכך יש להוסיף גורמים אחרים, ובהם ככל הנראה האכזבה ברחוב הפלסטיני מהתנהלותה של תנועת חמאס והרעת תנאי החיים ברצועה. בראשית שנת 2007 נחלקה התמיכה הציבורית בין אבו מאזן ובין אסמאעיל הניה כמעט שווה בשווה.¹⁷ כך התמיכה הציבורית החלה לנטות לכיוונו של אבו מאזן לאחר השתלטות חמאס על הרצועה,¹⁸ ובספטמבר 2007 הגיע הפער בין שני האישים לשיא של עשרים ושלושה אחוזים.¹⁹ יש לציין כי התחזקות מעמדו הציבורי של אבו מאזן התבטאה גם בעלייה בשיעורי שביעות הרצון מתפקודו. אלה עלו בשנת 2007 בעשרה אחוזים.²⁰

“שתי מדינות לשני עמים” – עמדות הציבור בנוגע לתהליך השלום

ראשית, יש לציין כי על פי סקרי דעת הקהל נראה כי חידוש תהליך השלום עם ישראל אינו עומד בראש סדר העדיפויות הציבורי הפלסטיני. במרבית שנת 2007 העסיקו את הציבור הפלסטיני שלושה נושאים מרכזיים: האנרכיה הביטחונית, המצב הכלכלי והשחיתות במוסדות הרשות. במרבית השנה ביקש הציבור לראות את הממשלה הפלסטינית בראש ובראשונה משליטה חוק וסדר ברחובות.²¹ מכל מקום, עם ניצחון חמאס בבחירות בינואר 2006 ראו חוגים מסוימים בישראל ובמערב בדבר זה “מכת מוות” או קרוב לכך לסיכוי כי הפלסטינים יתמכו בפתרון של פשרה לסכסוך הישראלי-פלסטיני. אף על פי כן,

**בראשית שנת
2007 נחלקה
התמיכה
הציבורית בין
אבו מאזן ובין
אסמאעיל הניה
כמעט שווה
בשווה**

**בספטמבר 2007
הגיע הפער בין
שני האישים
לשיא של עשרים
ושלושה אחוזים
יתרון לאבו-מאזן**

שיעורי התמיכה בפתח, בחמאס, באבו מאזן ובאסמאעיל הניה – טבלת נתונים מסכמת*

הניה	אבו מאזן		שיעור המתלבטים	שיעור התמיכה בשאר המפלגות	שיעור התמיכה בחמאס	שיעור התמיכה בפתח	
	תמיכה	שביעות רצון					
		55%	12%	9%	38%	41%	ספטמבר 2006
45% (גדה 42%, רצועה 49%)	46% (גדה 47%, רצועה 43%)	40% (גדה 38%, רצועה 42%)	10%	12%	36% (גדה 32%, רצועה 41%)	43% (גדה 43%, רצועה 43%)	דצמבר 2006
46% (גדה 46%, רצועה 45%)	47% (גדה 47%, רצועה 46%)	53% (גדה 47%, רצועה 55%)	8%	12%	37% (גדה 35%, רצועה 46%)	43% (גדה 41%, רצועה 46%)	מרץ 2007
41% (גדה 38%, רצועה 45%)	49% (גדה 51%, רצועה 46%)	33% (גדה 32%, רצועה 42%)	13%	12%	33% (גדה 27%, רצועה 42%)	43% (גדה 43%, רצועה 42%)	יוני 2007
36% (גדה 33%, רצועה 39%)	59% (גדה 60%, רצועה 56%)	45% (גדה 41%, רצועה 49%)	10%	11%	31% (גדה 28%, רצועה 36%)	48% (גדה 47%, רצועה 51%)	ספטמבר 2007
37%	56%	50%	11%		31%	49%	דצמבר 2007

* הנתונים לקוחים מתוך אתר "המכון למחקר מדיניות ודעת קהל" (Research) Palestinian Center for Policy and Survey – <http://www.pcpsr.org/.index.html>

בשטחים: לשפר את המצב הכלכלי, להשליט חוק וסדר ולהנהיג סדרי מנהל תקינים. כך למדה חמאס על בשרה כי תמיכת הרחוב, גדולה ככל שתהיה, אינה מובטחת ללא "קבלות בשטח". יתר על כן, הליכה נגד רצון בוחריה (פירוק ממשלת האחדות וניהול מלחמת אזרחים למשל) אף הביאה לפיחות משמעותי במעמדה. מנגד, פתח עשויה ללמוד גם היא כי אכזבה מחמאס אין משמעותה עלייה אוטומטית בתמיכה הציבורית הניתנת למועמדיה. ללא התחדשות ארגונית, חידוש המגע עם הרחוב ומתן מענה לצורכי התושבים תתקשה התנועה לחזור למעמדה הדומיננטי. מסקנה נוספת העולה מסקרי דעת הקהל היא כי אבו מאזן עדיין מהווה גורם חשוב בפוליטיקה הפלסטינית ונהנה מיוקרה ציבורית. דבר זה משמעותי הן בנוגע למערכת הבחירות הבאה

סקרי דעת הקהל אשר נערכו בשנת 2007 מוכיחים כי לפחות ברמת הרחוב חלקים גדולים מהציבור הפלסטיני עדיין תומכים בפתרון אשר יכלול שתי מדינות ובמסגרתו תוכר מדינת ישראל כמדינת העם היהודי, ופלסטין – כמדינת העם הפלסטיני. התמיכה בהסדר מעין זה נעה השנה סביב שישים אחוזים. עם זאת, מרבית הציבור פסימי בנוגע לסיכוי להגיע להסדר בעתיד הקרוב, ועידת אנאפוליס בהקשר זה לא השפיעה משמעותית על רף האופטימיות בקרב הציבור בשטחים.²²

סיכום

מהדברים האלה עולות כמה מסקנות מרכזיות. החשובה שבהן היא כי התמיכה הציבורית בפתח או בחמאס תלויה בראש ובראשונה ביכולתן לתת מענה לצורכי החיים הבסיסיים של הציבור הפלסטיני

לנשיאות והן בנוגע ליכולתו של אבו מאזן להעביר בציבור הסדר עתידי עם ישראל.

לסיום, מילה על תפקידה של ישראל בכל אלה. לעתים ישראל נתפסת, בעיקר בעיני עצמה, כגורם המרכזי אשר משפיע על מהלך העניינים בזירה הפלסטינית. בכמה מהמקרים אכן כך הדבר, אולם באחרים ממלאת ישראל תפקיד שולי בלבד. המצור הכלכלי שהטילה ישראל על הרצועה והרעת תנאי החיים שם ודאי השפיעו על אהדת הרחוב לחמאס, בעיקר בקרב אלה אשר אינם נמנים עם "הגרעין הקשה" של תומכי התנועה. עם זאת, כמו שעולה גם מסקרי דעת הקהל, החלשת חמאס לבדה אין בה כדי לסייע לחיזוק הכוחות המתונים ברשות. כדי לתרום לתהליך זה, בקרב הציבור הפלסטיני לפחות, וכמו שעולה מסקרי דעת הקהל, יש לספק "קבלות בשטח". בתחום זה גם ישראל יכולה לסייע. בראש ובראשונה ישראל צריכה להיות גורם אשר אינו מפריע לתפקוד הממשלה והנשיא הפלסטיני. לצד זאת, ביכולתה לעזור לממשלה הפלסטינית לשפר מאוד את תנאי החיים בשטחים באמצעות הסרת מחסומים והקלות תנועה, מתן אפשרות למנגנוני הביטחון הפלסטיניים להיפרס במרכזי הערים ולאכוף את החוק והסדר. כן ביכולתה של ישראל לנקוט בצעדים אשר יקלו את התאוששות הכלכלה הפלסטינית. כל אלה עשויים להביא לא רק לשיפור מעמדו הציבורי של הזרם הלאומי בשטחים, אלא אולי גם לסייע להשגת לגיטימציה רחבה יותר בקרב הציבור הפלסטיני לפשרה פוליטית עתידית.

הערות

- 1 כאמור, בשטחים פועלים כמה מכוני מחקר העורכים סקרי דעת קהל. הוותיק שבהם הוא "מרכז ירושלים למדיה ותקשורת" (Jerusalem Media and Communication Center — "JMCC"), אשר בשנת 1988 הקימה אותו קבוצת עיתונאים וחוקרים בראשות ע'סאן אל-ח'טיב. המכון החל לערוך סקרים בשנת 1993, הוא עובד בשיתוף פעולה עם מכוני מחקר שונים בארץ, ונחשב מקצועי ואמין. לצד מכון זה פועלים בשטחים עוד כמה מכוניים

ייעודיים לסקרי דעת קהל. הבולטים שבהם: "המכון למחקר מדיניות ודעת קהל" (Palestinian Center for Policy and Survey Research — "PCPSR"), בראשותו של ח'ליל שקאקי, וחברת המזרח הקרוב לייעוץ (Near East Consulting) המורכב מקבוצת יועצים עצמאית. "המכון למחקר מדיניות ודעת קהל" וחברת Near East Consulting ממוקמים בראמאללה. לצדם פועל באזור בית לחם "המרכז הפלסטיני לסקרי דעת קהל" (Palestinian Center for Public Opinion — "PCPO"), בניהולו של נביל כוכאלי. מלבד זאת, פועלים שני מכוני סקרים קטנים יותר באוניברסיטת ביר זית ובאוניברסיטת אל-נג'אח בשכם. בשנת 2001 הקימה חמאס ברצועת עזה מכון מחקר משלה, ובו פועלת גם יחידת סקרים. שם המכון "מרכז מחקרי העתיד" (AI-Mustaqbal Research Center), וסקרי דעת הקהל שהוא עורך מתאפיינים ככל הנראה ברמת אמינות ומקצועיות נמוכה.

מכון המחקר של שקאקי עובד על פי אמות מידה מקצועיות ברורות ומשתף פעולה עם מכון טרומן באוניברסיטה העברית בירושלים בעריכת סקרים משותפים ישראלים-פלסטיניים. המכון נוהג לערוך סקרי דעת קהל באופן סדיר — פעם בשלושה חודשים בערך. הסקרים בודקים את עמדות הציבור הפלסטיני הן בסוגיות קבועות דוגמת מידת התמיכה בתהליך השלום והן בסוגיות מזדמנות, בהתאם להתפתחויות בזירה הפלסטינית. לרוב המדגם המייצג כולל 1,270 נשאלים, שסוקרים מקצועיים מראיינים אותם פנים אל פנים. טעות הדגימה, כמו שמצוין בפרסומי המכון, היא שלושה אחוזים.

דצמבר 2006, מרס, יוני, ספטמבר ודצמבר 2007. נתוני הסקרים זמינים באתר המכון: <http://www.pcpsr.org/.index.html>

ראו את נתוני ועדת הבחירות הפלסטינית המרכזית בתוך: http://www.elections.ps/pdf/Final_Result_distribution_of_PL_C_seats-EN2.pdf

5 כך לדוגמה בדצמבר 2006 הגיע שיעור התמיכה של חברי המגזר הציבורי בחמאס לשפל של עשרים וארבעה אחוזים לעומת חמישים וחמישה אחוזי תמיכה בפתח.

6 כך לדוגמה ערב כינון ממשלת חמאס במרס 2006 האמינו שני שלישים מהציבור (שישים וחמישה אחוזים) כי השחיתות ברשות תלך ותפתח. לעומת זאת, שנה לאחר מכן, במרס 2007, רווחה עמדה זו בקרב חלק קטן הרבה יותר של הציבור (ארבעים ושניים אחוזים).

- 7 רק שליש מהנשאלים (שלושים ושלושה אחוזים) ציינו כי הם מרוצים מתפקודה. חוסר שביעות רצון זה חצה את כל תחומי פעילותה של הממשלה. אמנם לאחר השתלטות חמאס על הרצועה ניכר שיפור מסוים בתחושת הביטחון האישי של תושבי עזה (במרס 2007 טענו עשרים ושבעה אחוזים כי הם חשים בטוחים לעומת חמישים ושניים אחוזים אשר טענו בדצמבר כי הם חשים בטוחים), עם זאת, נראה כי לעומת ציפיות הגבוהות אשר נתלו בשלטון חמאס ודאי לא היה בנתון זה לבדו כדי לבלום את הכרסום המתמשך במעמדה של התנועה.
- 8 כך לדוגמה סקר דעת קהל אשר בוצע מיד לאחר כינון ממשלת האחדות במרס 2007 הראה כי חלקים גדולים בציבור תולים תקוות גדולות במהלך. כך לדוגמה בסקר דעת קהל אשר ערך מכון המחקר של שקאקי במרס 2007 הראה, בין השאר, כי הציבור הפלסטיני מצפה לשיפור בביצועיה של הממשלה (שבעים ואחד אחוזים), לשיפור ביכולתה לשלם משכורות (שישים ותשעה אחוזים) ולשיפור תחושת הביטחון האישי והסדר הציבורי (שישים וחמישה אחוזים). חלק ניכר מהציבור אף ציפה באותו הזמן לחידוש המשא ומתן עם ישראל בעתיד הקרוב (שישים וחמישה אחוזים).
- 9 בסקר של דצמבר 2007 ציינו כארבעים אחוזים מהנשאלים כי הם רואים בישראל את האשמה העיקרית במצב.
- 10 ממרס 2007 עד ספטמבר של אותה שנה איבדה חמאס עשרה אחוזי תמיכה ברצועה (ארבעים ושישה אחוזים במרס לעומת שלושים ושישה אחוזים בספטמבר).
- 11 ארבעים ושניים אחוזים בדצמבר 2006 לעומת ארבעים ושלושה אחוזים ביוני 2007.
- 12 ראו סקר נובמבר 2007 בתוך: <http://www.jmcc.org/publicpoll/results/2007/no63.pdf>
- 13 בדצמבר 2007 טענו עשרים ושבעה אחוזים כי ממשלתו של הניה לגיטימית, ושלושים ושבעה אחוזים טענו כי ממשלתו של פיאד לגיטימית.
- 14 כך לדוגמה בסקר שערך ה-JMCC באוגוסט 2007 העריך חלק גדול מהציבור (ארבעים ושישה אחוזים) כי ביצועי ממשלתו של פיאד טובים מביצועי ממשלת חמאס ברצועה (עשרים ושלושה אחוזים ציינו כי ביצועיה טובים פחות מביצועי ממשלתו של הניה,
- ועשרים ושלושה אחוזים ציינו כי אין הבדל בביצועי שתי הממשלות). תמונה דומה הצטיירה חודש לאחר מכן גם בסקר שערך מכון הסקרים של שקאקי – ארבעים ושלושה אחוזים מהנשאלים העריכו כי ביצועי ממשלתו של פיאד טובים יותר.
- 15 בסקר דצמבר 2007 הגדירו שלושים ואחד אחוזים מהנשאלים את תנאי החיים בגדה כטובים או טובים מאוד לעומת עשרים ושבעה אחוזים שלושה חודשים קודם לכן.
- 16 ראו את סקר נובמבר 2007 בתוך: <http://www.jmcc.org/publicpoll/results/2007/no63.pdf>
- 17 ארבעים ושישה אחוזים מהציבור הצהירו בדצמבר 2006 כי לו נערכו בחירות בחודש זה היו מצביעים לאבו מאזן, לעומת ארבעים וחמישה אחוזים להניה. האיוון בכוחם הציבורי של שני האישים נמשך גם בחודשים שלאחר מכן. במרס זכה אבו מאזן לארבעים ושבעה אחוזי תמיכה ציבוריים, והניה – לארבעים ושישה אחוזים.
- 18 בסקר יוני של שקאקי זכה אבו מאזן לארבעים ותשעה אחוזי תמיכה לעומת ארבעים ואחד אחוזי תמיכה שזכה להם הניה.
- 19 בסקר ספטמבר של שקאקי הצהירו חמישים ותשעה אחוזים כי היו בוחרים באבו מאזן לנשיאות לעומת שלושים ושישה אחוזים אשר היו בוחרים בהניה.
- 20 בדצמבר 2007 הביעו חמישים אחוזים מהציבור שביעות רצון מתפקודו של אבו מאזן, לעומת ארבעים אחוזים בדצמבר 2006.
- 21 כך לדוגמה בספטמבר 2007 הראו ממצאי סקר דעת הקהל של שקאקי כי כשליש מהציבור מאמין כי העדיפות העליונה של ממשלת פיאד צריכה להיות אכיפת חוק וסדר וסיום האנרכיה, בליווי רפורמות פוליטיות ומלחמה השחיתות (עשרים ושניים אחוזים). שלישי ורביעי בסדר העדיפויות הציבורי עמדו סיום הסנקציות הבין-לאומיות וחידוש תהליך השלום (שמונה עשר אחוזים כל אחד).
- 22 בספטמבר הצהירו כשבעים אחוזים מהציבור הפלסטיני כי לדעתם הסיכוי להקמת מדינה פלסטינית נמוך או בלתי קיים. חידוש המגעים המדיניים בין ישראל ובין הרשות לאחר ועידת אנאפוליס הביא לשינוי קל בלבד. בסקר דצמבר הצהירו שישים וחמישה אחוזים כי הסיכוי להקמת מדינה פלסטינית נמוך עד בלתי קיים.

עשרים שנה לפרוץ האנתפאדה הראשונה: האם שבה הזירה הפלסטינית לנקודת ההתחלה?

מיכאל מילשטיין

יום השנה העשרים לפרוץ האנתפאדה מספק הזדמנות טובה לבחון את השינויים הדרמטיים שחלו בפניה של זירה הפלסטינית מאז אותו אירוע, ובראשם העתקת מוקד הזירה מהפזורה לשטחים וחילופי המשמרות במנהיגות הלאומית בין פתח לחמאס. אלה נגזרים דווקא מיסוד שאינו משתנה בזירה הזאת – ההיטלטלות נטולת ההכרעה בין נכונות להתמקד ביעד המדינה ובין הדבקות ביעדים הלאומיים ארוכי הטווח (השיבה ושחרור כל פלסטין). המשך המגמות האלה עשוי להציב בפני ישראל תרחישים בעייתיים בעתיד, ובראשם הידרדרות למציאות של מדינה דו־לאומית, ומנגד – כינון ישות פלסטינית עצמאית, אך עוינת ותוקפנית בשליטת חמאס.

בחסות הניסיון של ארצות הברית להיעזר ב"רוח הגבית" של מלחמת המפרץ הראשונה לצורך עיצוב מחודש של המזרח התיכון.

גם בהקשר הפנים-פלסטיני ייצגה האנתפאדה תפנית חשובה: מדובר באירוע הלאומי המרכזי הראשון שהונהג בידי "הפנים", זירה שעמדה במשך עשרות שנים בצלו של "החוץ", המרחב שכוונה בו התנועה הלאומית הפלסטינית המודרנית מסוף שנות החמישים. יום השנה העשרים לפרוץ ההתקוממות מקביל גם ליום השנה העשרים לייסוד חמאס, ולא בכדי (התנועה מציינת את 14 בדצמבר 1987 כיום הקמתה, כלומר כשבוע לאחר פרוץ ההתקוממות). אירוע זה סימל את "פריצתה" של התנועה – נציגה מובהקת של "הפנים" – לקדמת הבימה הלאומית, ולהשלמת המהפך הפנימי שעברה – מתנועת "אחים מוסלמים", הממוקדת במישור החברתי, לארגון המוביל מאבק מזוין ("ג'האד") ושואף לביסוס מעמד של מנהיגות לאומית בזירה הפלסטינית. לפיכך מובן מדוע ההתקוממות נתפסת כ"ריית

8 בדצמבר 2007 ציינו הפלסטינים את יום השנה העשרים לפרוץ האנתפאדה (שזכתה בדיעבד לכינוי – "הראשונה"). זמן זה מספק הזדמנות טובה לעצור ולתהות על קורות הזירה הפלסטינית בשנות הדור (כמעט) שחלפו מאז, ולבחון מה היו התמורות שחלו בפניה. ניתוח השוואתי שכזה מספק פרספקטיבה חדשה יותר להבנת תהליכי העומק המתחוללים בזירה הפלסטינית כיום וכלים יעילים יותר לשרטוט תרחישי העתיד בה. על כלל הגורמים בזירה הפלסטינית (ומחוץ לה) מקובלת הקביעה שלפיה האנתפאדה היא אירוע רב-חשיבות בהיסטוריה של התנועה הלאומית הפלסטינית. בהקשר האסטרטגי הרחב (בייחוד מנקודת הראות הבין-לאומית) חידדה ההתקוממות – חידוד חסר תקדים – את המודעות לבעיה הפלסטינית והעלתה לדיון את הצורך בפתרונה (תובנה שחלחלה במלוא עוצה גם לשיח הישראלי הפנימי). אירועים אלה סללו את הדרך לתהליך המדיני שנפתח כמה שנים מאוחר יותר, בין היתר,

מיכאל מילשטיין הוא עמית מחקר במרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה באוניברסיטת תל-אביב. לאחרונה ראה אור ספרו – **המהפכה הירוקה: דיוקנה החברתי של תנועת החמאס**.

העשייה ב"שטחים" נשלטים בידי קבוצה צעירה יותר שצמחה ב"פנים" ושימשה מנהיגה של האנתפאדה הראשונה (הדבר בא לידי ביטוי בולט בקרב הנהגת השטח או הרחוב ובפוליטיקה הפנימית, וקצת פחות בדרגי הממשל ובעשייה המדינית "הגבוהה", בפרט מגעים במסגרת המשא ומתן המדיני). מנגד, הפזורה הפלסטינית נותרה ללא מנהיגות, השפעה או ייעוד. המחשה בולטת לכך מגולממת בהיטמעות של מוסדות אש"ף בגופי "הרשות", תוך איבוד מעמדם; ובבחירות הציבוריות הרחבות בזירה הפלסטינית, בפרט לנשיאות ולפרלמנט, המוכרעות אך ורק בידי תושבי "הפנים".¹

שינוי פניה של האליטה הלאומית – מבט חטוף על הדוברים בשם העשייה הפלסטינית, אז והיום, ממחיש את מרב ההבדלים שחלו בסגנון, בגיל ובמוצא של המנהיגות הלאומית ב"פנים". את פיצל אלחסיני, חנאן עשראוי, סרי נסיבה, חנא סניורה, וחידר עבד אלשאפי (כולם מנהיגי ציבור שבלטו במיוחד במישור המדיני וההסברתי-קשורתי).² החליפו כלל דוברי חמאס (הן מהדרג המדיני והן מהדרג הצבאי), ולצדם כמה מנהיגים אשר עדיין מייצגים את העשייה המדינית-דיפלומטית (המקור של חלק ניכר מהם מ"החוף"), ובראשם אבו מאזן. מלבד זאת, בולטים גורמים אחרים המתיימרים לייצג את "הרחוב" או "העם", מרביתם מפקדי חוליות טרור, כגון "גדודי חללי אל-אקצא" של פתח או ועדות ההתנגדות העממית. האנתפאדה סייעה אפוא מאוד לקידום תהליך חברתי-פוליטי עמוק יותר בזירה הפלסטינית של העברת "מקל המנהיגות" מידי האליטות "הישנות", בפרט נציגי המשפחות העירוניות הנכבדות בגדה המערבית וראשי אש"ף בפזורה, לידי דור צעיר ואקטיביסטי, המזוהה עם הרחוב ומייצג פריפריה חברתית, בעיקר מחנות הפליטים והמגזר הכפרי. דור זה, שצמח מתוך ההתקוממות והנהיג את מהלכיה, מיוצג בייחוד בהנהגת חמאס (וגם בהנהגה הצעירה של פתח),³ והוא שלמעשה חולש כיום על הנעשה בזירת "הפנים".

הפתיחה" במאבק בין הזרם האסלאמי לאש"ף ופתח על ההגמוניה בתנועה הלאומית הפלסטינית, עימות שנמשך עד עצם היום הזה.

בעשרים השנים שמאז פרוץ ההתקוממות חוותה הזירה הפלסטינית שורה ארוכה של תפניות ותהפוכות דרמטיות. כללית, אפשר להגדיר שלוש חטיבות זמן מרכזיות בתקופה הזאת, כמעט שוות באורכן: שנות המאבק, שהלכו ואיבדו את אופיין העממי לטובת עימות מזוין – מאז 1987 עד חתימת הסכם אוסלו בספטמבר 1993; "בניין המדינה" – השנים שהיו הפלסטינים ממוקדים בגיבוש ממשל ובביסוס ריבונות, עד פרוץ אנתפאדת אל-אקצא (ספטמבר 2000); והשיבה למאבק – תקופה שכוללת, מלבד חידוש המאבק האלים נגד ישראל, גם התפוררות מואצת של הממשל שגובש מאז 1994 וחילופי משמרות מואצים בהנהגה הלאומית – בין הזרם הלאומי לזרם האסלאמי.

בין העבר להווה: מניין התמורות

השוואה בין דיוקנה הנוכחי של הזירה הפלסטינית למצבה ב-1987 מעלה כמה ממצאים המשקפים את התמורות שחלו בה. הראשונה שבהן היא **עליית "הפנים" ודעיכת "החוף"** – האנתפאדה סימלה באופן המובהק ביותר את העתקת מוקד העשייה וקבלת ההכרעות בזירה הפלסטינית מהפזורה, "רחם" התנועה הלאומית הפלסטינית המודרנית, ל"שטחים". אמנם ערפאת שיבש את השלמתו המוחלטת של תהליך ההשתלטות של הנהגת "הפנים" על מרכז הזירה כאשר השתלט (עם "קבוצת תוניס") על הרשות, ובכך בלם את כוחה של הנהגת "הפנים", ואולם כוחם של הזמן וההתהליכים הביולוגיים המגולמים בו מתברר תמיד כחזק יותר. כיום, מלבד כמה "שרידים" של הנהגת "החוף" (כמה מהם דומיננטיים מאוד, כמו אבו מאזן (מחמוד עבאס), הנשיא הפלסטיני ואבו עלאא' (אחמד קריע), ראש צוות המשא ומתן הפלסטיני לשיחות המדיניות עם ישראל), מרבית מוקדי

דיוקנה המשתנה של החברה – החברה
הפלסטינית לא הייתה מעולם "חילונית", לפחות לא לפי ההגדרות המקובלות במערב למצב תרבותי זה, ואולם רמת האדיקות הדתית ומאפייניה החברתיים, כמו שבאים לידי ביטוי ברחוב הפלסטיני כיום, לא היו בעלי היקף כה נרחב ב-1987. כדי להבין את שורשי השינוי יש להתבונן התבוננות רחבה יותר במרחב שסביב הזירה הפלסטינית. הלכה למעשה, תהליך האסלאמיזציה שהחברה הפלסטינית חווה בעשרות השנים האחרונות משותף לכלל החברות באזור (ובכלל זה המגזר הערבי בישראל) ומשקף תמורות תרבותיות-רעיוניות פנימיות עמוקות. נראה אפוא כי יהיה זה שטחי מדי "לנכס" את התחזקות חמאס אך ורק לבעיות חברה וכלכלה או לייאוש מהתהליך המדיני. באופן דומה, יש להבהיר כי המשבר הקשה שפתח חווה כיום ניזון לא רק מבעיות אלה. הוא מקביל לזה שחוות תנועות לאומיות לא דתיות אחרות באזור (הבעת' בסוריה, הפל"ן באלג'יריה, המפלגה הלאומית הדמוקרטית במצרים), ומייצג חוסר יכולת של אלה לתת מענה לשאלות זהות וייעוד או לתסכול תרבותי רב-שנים שכלל המרחב הערבי מתמודד עמו, בפרט בכל הקשור להתמודדות עם המערב. מצב זה מקרין ישירות על מעמדו של המחנה התומך בהסדרה מדינית בזירה הפלסטינית. המחנה הזה מורכב בעיקר מאישים המעדיפים רעיונות לאומיים לא דתיים מאלה הטעונים ביסודות אסלאמיים. יום השנה הארבעים להקמת החזית העממית לשחרור פלסטין, המצוין בימים אלה – בקול ענות חלושה למדי, הוא במידה רבה יוצא מן הכלל המעיד על הכלל בהקשר הזה.⁴ אמנם היקפם הצנוע של האירועים ממחיש בעיקר את היעלמותו של מחנה השמאל הפלסטיני, אולם גם את המשבר שכלל הרעיון הלאומי הלא דתי הפלסטיני נתון בו, שחזיתות השמאל שימשו תמיד מייצגות בולטות שלו (החזית העממית הייתה בעבר אחד הארגונים המשפיעים ביותר בזירה הפלסטינית, ובתקופות מסוימות אף התחרתה עם פתח על הנהגת הזירה).

התפוררות הממשל וכישלון המדינתיות – בין
שתי האנתפאדות התקיימה "תקופת עדנה" לתנועה הלאומית הפלסטינית, וזו גולמה בהקמה חסרת התקדים של ישות מדינתית ריבונית למחצה בשטחי "הפנים". כל העשייה הפלסטינית באותה התקופה

ביטאה ראשוניות והתמסדות, ואלה אפפו את המאמץ לכינון מערכת פוליטית עצמאית והפעלת מוסדות שלטון. מנגד, שנות העימות מאז 2000 מסמלות נסיגה הדרגתית מהמפעל הלאומי הזה ולצדה – שיבה נרחבת לרעיונות המקסימליסטיים של הלאומיות הפלסטינית, ובראשם מימוש השיבה ושחרור כל פלסטין (ובכלל זה מצד גורמים בפתח, מפלגת השלטון שהובילה את יעד בניין המדינה ועמדה בראש ההסכמים

המדיניים עם ישראל). בחסות תהליך ההתפוררות של הממשל המרכזי, ניכרת, כמו שפלסטינים רבים מעידים, גם התרופפות במונח החמקמק והגמיש מלכתחילה "זהות לאומית". כך, במקום הנאמנות הבסיסית ללאום, שהמייצג הבולט ביותר שלו הוא המוסד "מדינה", מסתמנת כיום התחזקות של מוקדי זהות המספקים לפלסטינים מענה רעיוני וחומרי כאחד – מהחמולה, יישוב המוצא והשבט, עד הרעיונות האסלאמיים לגוניהם השונים.

הפיצול הלאומי – פרדוקס הוא שדווקא
בשליטת כובש משותף ובעידן של מאבק נגד אויב חיצוני משותף התנהלו שני האזורים המרכיבים את זירת "הפנים" בסימולטניות יחסית, ובקרב תושביהם פיעמה תחושה של אחדות גורל. לעומת זאת, ב"עידן המדינה" הידרדר המצב עד כדי פיצול, כמעט רשמי, בין שתי ישויות הנשלטות בידי ממשלים עוינים זה לזה, תנועות ורעיונות נפרדים (מצב המגלם בעצם "מלחמת אזרחים קרה", כלומר פיצול המדינה בין שני ממשלים, כמו שהיה במקרים אחרים של מלחמות אזרחים, כמו בספרד, בארצות הברית,

במקום הנאמנות הבסיסית ללאום, שהמייצג הבולט ביותר שלה הוא המוסד "מדינה", מסתמנת כיום התחזקות של מוקדי זהות המספקים לפלסטינים מענה רעיוני וחומרי כאחד – מהחמולה, יישוב המוצא והשבט, עד הרעיונות האסלאמיים

טבועים בעומק ההתנהלות הפוליטית והחברתית של הפלסטינים במשך השנים.

בהקשר הזה אפשר למנות כמה נקודות מרכזיות, והראשונה שבהן – **דינמיקה הרסנית בין הנהגה לשטח**. להבדיל מזירות ערביות רבות שהתבססה בהן מדינה ריבונית, ולפיכך פותחו אמצעי אכיפה והכוונה (ובכללם אמצעים כוחניים) מול הציבור, בזירה הפלסטינית, בהיעדרו של שלטון ריכוזי, ממשיך זה עשרות שנים לרחוש "רחוב תוסס", אשר לפרקים הוא המניע העיקרי של תהליכי עומק ואירועים היסטוריים. ההנהגה הפלסטינית רואה פעמים רבות בדינמיקה הזאת "אמצעי" או "נכס" שאפשר לתעל מול גורמים חיצוניים (בפרט ישראל), ואולם הלכה למעשה היא מאבדת כבר מהשלבים הראשונים שליטה על האירועים, ולבסוף אף נפגעת בעצמה מהאנרכיה שנוצרת בגללם. כך היה באירועי 1936-1939⁷, באנתפאדה הראשונה והשנייה, ובמידה רבה אף בהשתלטות חמאס על הרצועה בקיץ 2007 (אירוע שהונהג בעיקרו בידי הגורמים הצבאיים בתנועה). "השטח", מונח המגלם לרוב ציבור נטול הכוונה או כנופיות זרועות מזוינות הפועלות לפי שיקול דעת עצמאי, הוא שקובע את "הכיוון הלאומי", מציאות שלהנהגות יש בה מרחב השפעה מוגבל למדי. התקופה החרیגה בהקשר הזה הייתה "בניין המדינה", אז גובשו זרועות אכיפה בעלות השפעה מסוימת מול הציבור, ואולם כאמור, התקופה הזאת התפוגגה בין היתר בשל רצונו של ערפאת להסיט את הלהט הציבורי נגד ישראל מאז ספטמבר 2000, מהלך שציין ראשיתה של הידרדרות, וזו טרם באה אל סופה.

ההיטלטלות בין מהפכה ובין מדינה – בעצם מדובר בנוסחה הבסיסית ביותר להבנת הדינמיקה של הזירה הפלסטינית המודרנית. זה שישים שנה דילמה קבועה בין שתי ברורות ניצבת בפני הפלסטינים: נכונות לקבל מדינה, גם אם מוגבלת בשטחה (חלק מ"פלסטיין ההיסטורית"), ולבסס בה ממשל ריבוני; או המשך הניסיון לממש – כאן

ברוסיה או בסין.⁸ בהקשר הזה ראוי להדגיש במיוחד את מהלכיה של חמאס בשני העשורים האחרונים – משולי הזירה הפלסטינית לכיבוש "כיפתה". התנועה הזאת כוננה סדר חדש ב"חצי מפלסטיין" (רצועת עזה), ועשתה מחילופי שלטון חילופי משטר. יתר על כן, חמאס ביססה מעמד חסר תקדים של תנועת "אחים מוסלמים" שהצליחה גם לזכות בבחירות דמוקרטיות וגם למגר בכוחנות את הממשל הקיים, ובעיקר לנהל בו בזמן ממשל וג'האד⁹ (כל זאת, גם אם המציאות הנוכחית רחוקה מלהיות "אידאלית" מבחינת התנועה, קל וחומר מנקודת מבטו של הציבור הפלסטיני).

תפיסת ההסדרה ורעיון ההתנגדות – עד פרוץ אנתפאדת אל-אקצא ניכר היה כי התמיכה בהסדרה מדינית עם ישראל, ברוח "שתי מדינות לשני עמים" קונה אחיזה רחבה יותר ויותר, ודוחקת בהדרגה את הציוד, הטבעי כמעט, בעקרון ההתנגדות (כלומר המאבק המזוין כאמצעי למלחמת חורמה נגד ישראל). פרדוקס הוא שנראה כי כל אימת שהיו הפלסטינים רחוקים מהתמודדות ישירה עם נושאי הליבה של הסדר הקבע והוויתורים הלאומיים הכואבים המגולמים בו הסתמנה בקרבם תמיכה רחבה בעקרון ההסדרה, ואולם ככל שחייבה התקדמות המשא ומתן המדיני עם ישראל דיון פנימי נוקב סביב סוגיות הליבה (בייחוד הפליטים וירושלים), כן נחשפה הדילמה העמוקה בתודעת הפלסטינים. במוקדה – חוסר הנכונות של מרבית הזירה לבצע הכרעות היסטוריות שנויות במחלוקות, ולצדה – חוסר יכולתה של ההנהגה לאכוף הכרעות לאומיות כואבות על הציבור. תופעה זו נחשפה במלוא עוצה במהלך ולאחר שיחות קמפ-דיוויד בשנת 2000, אולם סימניה ניכרים גם בדיוני המשא ומתן המדיני הנערכים כיום.

בין העבר להווה: נקודות דמיון

נקודות הדמיון בין העבר להווה מעידות במידה רבה על תופעות שורשיות, בפרט כאלה שדפוסייהן

ועכשיו – את היעדים הלאומיים ארוכי הטווח, תוך כדי ניהול מאבק מתמשך נגד ישראל וללא ביסוס של ריבונות מלאה. גם לאחר שטעמו חלקים גדולים מהזירה הפלסטינית "טעמה של מדינה", עדיין הם מסרבים להכריע בדילמה הזאת, והעדיפו לשוב למאבק אלים, שמשמעותו בריחה מהכרעה, אותה הכרעה שנקט בן-גוריון עבור היישוב היהודי בשנים 1947-1948. הפרדוקס ההיסטורי מגולם במלוא עוזו במנהיגות הזירה הפלסטינית בעשרות השנים האחרונות: ערפאת היה מנהיג שייתכן כי היה יכול לקדם הכרעות בזירה, אך נמנע מהן בעקביות; ומנגד – אבו מאזן עשוי להיות מנהיג שיהיה מוכן להכרעות, אך כנראה אין בכוחו לממשן. חמאס מצדה פוסלת את כלל השיח בנושא, ומקרב הזרם הלאומי לא מסתמן (לפחות לפי שעה) מנהיג בעל שיעור קומה שיהיה בעל יכולת או רצון להוביל את הזירה (בעצם את הגדה המערבית בלבד) לעבר הכרעות לאומיות כואבות.

חמאס כמרוויחה המרכזית מהקריסה הפנימית – היטלטלות הזירה הפלסטינית בין מהפכה ובין מדינה, מותירה אחריה כיום ישות פוליטית רבת-סתירות: היא מפוצלת בין שני ממשלים עוינים זה לזה; זוכה בחלקה להכרה בין-לאומית ומנהלת מוסדות ממשל; ובו בזמן – חלקים מקרבה ממשיכים לנהל עימות מזוין עם ישראל, ואילו אחרים דנים עמה על הסדר פוליטי ארוך טווח. מציאות שכזאת נוחה במיוחד עבור גורמים החותרים לשמר מרחב של עימות תמידי עם ישראל ולהימנע מהכרעות לאומיות כואבות. חמאס הייתה המרוויחה המרכזית מהאנתפאדה הראשונה; אירוע זה העניק לה בימה לקדם את עצמה כמנהיגה פוליטית וחברתית וכגוף לוחם בעת ובעונה אחת ויצר מרחב של עימות מתמשך. **אמנם** עימות זה דעך לאטו סביב הקמת הרשות, אולם הוון כל העת בידי התנועה (וגורמי טרור אחרים) באמצעות המשך הפיגועים. כאמור, אנתפאדת אל-אקצא יצרה מצב כלאיים אותו ניצלה חמאס להתחזקות, והדבר בא לידי ביטוי בניצחונה

של התנועה בבחירות לפרלמנט בינואר 2006 או בהשתלטותה על הרצועה ביוני 2007. כל זאת בלי להידרש לווייתור על המאבק המזוין או להכריע בצמתים שהאידאולוגיה וכורח המציאות ניצבים בהם בסתירה חריפה. נראה כי המציאות העמומה נוחה במיוחד עבור "ארגון רשת" כמו חמאס, שכמה מדפוסי פעילותו עומדים בסתירה למיסוד ולהיררכיה מוגדרים, להצבת גבולות פנימיים וחיצוניים ברורים ולתהליכי קבלת החלטות מסודרים. היא מצליחה אפוא לקיים עצמה כתנועה לוחמת וכמפלגת שלטון, ובעצם נהנית מחוסר הצורך להכריע בין שני הקטבים (את הלקח הזה למדה במידה רבה מקודמתה בהנהגת הזירה – פתח).

סיכום

עשרים שנה לאחר פרוץ האנתפאדה הזירה הפלסטינית מצויה אפוא בריחוק ניכר ממרבית היעדים הלאומיים שנשאו "מנהיגי 1987" (מקרב הזרם הלאומי לפחות), ובראשם – כינון מדינה. המדיניות שנבנתה בעמל רב מתפוררת; עקרון האחדות הלאומית קועקע; אין התקדמות בשיח הפנימי בנוגע לסוגיות הליבה בתהליך המדיני; ועתיד ההידברות עם ישראל על

ההסדר העתידי לוט בערפל, ואולם ההשוואה בין שתי התקופות מעידה גם על שיפור מסוים (אף אם צנוע למדי) שחל במעמדו של העניין הפלסטיני: הוא ביסס מעמד מדינתי כלשהו; זוכה להכרה בין-לאומית רחבה; ומלווה כל העת במעורבות רבה של גורמים בין-לאומיים בכירים, ובראשם ארצות הברית. אין בכל אלה כדי לשפר את

המאזן הבעייתי שהפלסטינים נתונים בו כיום, אולם הוא עשוי להיות נקודת מוצא עבור הנהגה פלסטינית חדשה, המבוססת על גורמי "פנים" בני הדור שהנהיג את האנתפאדה מקרב הזרם הלאומי, שיש להם אחיזה בשטח (בראשם מרואן ברע'ות'י). הגם שאין

**עשרים שנה לאחר פרוץ
האנתפאדה הזירה
הפלסטינית מצויה בריחוק
ניכר ממרבית היעדים
הלאומיים שנשאו "מנהיגי
1987" (מקרב הזרם הלאומי
לפחות), ובראשם – כינון
מדינה**

- נציגים בולטים של הקבוצה הזאת בפתח הם: מרואן אלברע'ות', מחמד דחלאן, ג'בריל אלרג'וב וחסין אלשיח'.
- החזית העממית הוקמה ב-11 בדצמבר 1967 על ידי ג'ורג' חבש, ששימש משך שנים רבות המזכיר הכללי שלה.
- ועם זאת קיים הבדל מרכזי בין התקדימים האלה למקרה הפלסטיני: בכל מקרי העבר, היה קיים קו מגע גיאוגרפי ישיר בין שני הממשלים שהוקמו בעקבות מלחמות האזרחים. מציאות זאת גם העניקה לאחד הצדדים אפשרות להכריע באופן סופי את הצד השני. מצב כזה לא קיים בזירה הפלסטינית, שבה שני הממשלים הקיימים כיום מפוצלים מבחינה גיאוגרפית, ואין מגע ישיר המאפשר מאבק צבאי, קל וחומר השתלטות של צד אחד על משנהו.
- לשם השוואה: במצרים ובירדן נטולות תנועות "האחים המוסלמים" חלק בבחירות, אולם כוחן מוגבל על ידי הממשלים המקומיים (בין היתר באמצעות זיוף תוצאות הבחירות); באלג'יריה זכתה התנועה האסלאמית בסיבובים הראשונים של הבחירות הפרלמנטריות (1991-1992), אולם הצבא במדינה ביטל את הבחירות, ובכך מנע השתלטות של האחים המוסלמים על המדינה; בתורכיה הצליחה התנועה האסלאמית המקומית לעלות לשלטון באמצעות בחירות דמוקרטיות, אולם כוחה נבלם כל העת על ידי הצבא; ובסודאן – הצליחה התנועה האסלאמית לעלות לשלטון למשך מספר שנים, אולם זאת באמצעות מהלך של הצבא ולא דרך בחירות דמוקרטיות.
- האירועים החלו כיוזמה של האליטה העירונית הפלסטינית לקדם מהלכי מחאה נגד המנדט הבריטי והיישוב היהודי. עד מהרה איבדה ההנהגה הלאומית את יכולת השליטה על האירועים, עליהם השתלטו כנופיות מזוינות ופורקות עול, כמעט כולן על טהרת בני כפרים או מהגרים מהכפרים לערים. כנופיות אלה פעגו מאוד במעמד ההנהגה הלאומית, בין היתר באמצעות חיסול חלק ניכר מנציגיה.
- 3 ביטחון מלא בכך, קיימת אפשרות שמנהיגות שכזאת תוכל או תרצה לשפר את מצבה האסטרטגי השלילי של הרשות, בגדה לפחות (סביר כי ברצועה שינוי שכזה אינו בר מימוש בטווח הזמן הקרוב).
- 4 אם גם תרחיש כזה לא יצא לפועל (וכאמור, סבירותו מלכתחילה אינה ברורה עד מועטה, בין היתר משום שמדובר במחנה אשר אינו מגובש) – צפוי שיעמדו בפני ישראל בטווח הארוך (כמה שנים) שני תרחישים חמורים: הידרדרות למציאות של מדינה דו-לאומית, ומנגד – כינונה של ישות פלסטינית עצמאית, אך עוינת ותוקפנית מעברו האחר של "הקו הירוק", כנראה בהנהגתה של חמאס.
- 5 בראייה אזורית רחבה – גורלה של הסוגיה הפלסטינית בשני העשורים האחרונים הוא בבואה למצבו של המזרח התיכון כולו. כך משתקפות בזירה הפלסטינית כמה בעיות יסוד חריפות הרווחות במרחב כולו: ערעור גובר על מוסד המדינה – בעקבות לחץ פנימי וחיצוני כאחד; הקושי הגדול לביסוס "עידן ההסדרים" באזור; וההתחזקות של גורמים א-מדינתיים (בפרט אסלאמיים קיצוניים), שרעיונות ההתנגדות והאיבה לישראל ולארצות הברית מטופחים בחסותם. בהקשר הזה יצוינו עיראק ולבנון, לצד הזירה הפלסטינית. פיצולה של הישות הפלסטינית בין שלטון "הסדרי" לשלטון "התנגדות" הוא אפוא בבואה למאבק הפנימי הניטש בכלל המרחב בין זרמים קוטביים, אשר סימונו אינו נראה באופק.
- 6
- 7

הערות

- 1 עד היום נערכו שתי מערכות בחירות פרלמנטריות ברשות הפלסטינית – בינואר 1996 ובינואר 2006.
- 2 אלה כונו לפרקים בלעג "הנהגת מיקי מאוס".

חיילים אמריקאים בעיראק המיעוט הרפובליקני לאן?

רוני ברט

בפרוס אביב 2008, ישוב הקונגרס ויעסוק בסוגיית צמצום מספרם של החיילים האמריקאים בעיראק. אם לא יחול שינוי דרמטי לרעה בשטח לאחר מכן, תהיה זו הפעם האחרונה שבה יוכל קונגרס זה לנסות להפעיל את השפעתו בסוגיה זו, לאור עונת הבחירות הממשמשת ובאה. כפי שהיה במשך שנת 2007, ככל שהדבר עלול להישמע פרדוקסאלי, יהיה למיעוט הרפובליקני תפקיד מכריע בפעילות הגומלין הפוליטית. עד כה, כמעט כל הרפובליקנים תמכו בסירובו של הנשיא להוציא חיילים אמריקאים מעיראק; מספר ניכר מהם עלולים לשנות את טעמם בידעם כי הבחירות תתקיימנה עוד ששה חודשים בלבד.

העבר

במשך שנת 2007 ניסו הדמוקרטים פעמים אחדות להתוות מסלול חדש לפריסת הצבא האמריקאי בעיראק. בינואר, הנשיא בוש לא זו בלבד שהתעלם מהמלצת הצוות הדו-מפלגתי של בייקר-המילטון (קבוצת המחקר לענייני עיראק – ISG) לצמצם בהדרגה את תפקידו של הצבא האמריקאי בעיראק, אלא שלמעשה הורה על "שיגור תגבורת זמנית" של 30,000 חיילים נוספים. רק שבעה סנטורים רפובליקנים נטשו את הקו של מפלגתם והצביעו עם ארבעים ותשעה הדמוקרטים נגד אסטרטגיה זו. ארבעה קולות בלבד חסרו כדי להגיע ל"מספר הקסם" – ששים – הדרוש כדי לסיים פיליבסטר.¹ נראה כי סיכוייהם של הדמוקרטים טובים יותר בקיץ, לאור ההשפעה הצבאית האיטית של המתקפה והמבוי הסתום הפוליטי בעיראק. רפובליקנים נוספים הביעו הסתייגויות לגבי מדיניותו של הממשל ונכונות להצביע בעד הצעות מתונות לשנות מדיניות זו (קביעת לוחות זמנים גמישים לנסיגה, מתן מנדט לשינוי משימה, יישום המלצות ISG, ביטול ההחלטה

ינואר 2007 זכו הדמוקרטים לשליטה בשני בתי הקונגרס, נחושים להשתמש בכוחם החדש כדי להפחית את הנוכחות הצבאית האמריקאית בעיראק. בארצות הברית, לעומת זאת, אין די ברוב בקונגרס כדי לכפות שינוי במדיניות, ולא כל שכן בכל הנוגע לעניינים צבאיים. הנשיא יכול להטיל וטו על כל חקיקה (וטו שאפשר לגבור עליו ברוב של שני שלישים בשני בתי הקונגרס), ולקרוא תגר על החוקתיות של פעולות הקונגרס בסוגיות צבאיות בהתבסס על מעמדו כמפקד העליון של הכוחות המזוינים. יתרה מזאת, הדמוקרטים מתקשים להתגבר על משוכה קלה יותר מאשר התגברות על וטו. לפי כללי הנוהל בסנאט נדרשים ששים קולות כדי לסיים דיון לפני שאפשר יהיה לנהל הצבעה על החלטה ("הצעה לקרוא לסיום הדיון"). הרוב הדמוקרטי בבית הנבחרים (202-233) יכול לפעול בסוגיה זו כאוות נפשו, אולם הרוב הזעום בסנאט (49-51) אינו יכול אף לסיים דיונים כדי להצביע. הנה כי כן, למרות הצורך הפוטנציאלי להתגבר על וטו של הנשיא, המיעוט הרפובליקני בסנאט ממלא תפקיד עיקרי.

רוני ברט חוקר במכון למחקרי ביטחון לאומי

גם בתרחיש שבו השיעור החודשי של אבדות אמריקאיות מיוצב ברמה של רבע מרמת השיא, הבוחרים יהיו מוכנים לקבל את הטיעון הדמוקרטי נגד קיומה של נוכחות עקובה מדם וחסרת תקווה בעיראק

משנת 2002 המאשרת את המלחמה). עם זאת, עד אמצע ספטמבר, הסימנים הראשונים של הצלחה צבאית והעדות המשכנעת שמסרו בפני הקונגרס גנרל דייוויד פטראוס (Petraeus), המפקד האמריקאי בעיראק, ועמיתו האזרחי, השגריר ראיין קרוקר (Crocker), עצרו תנופה זו. הבטחתו להתחיל בצמצום חטיבות המתקפה לפני חג המולד 2007 ולהפחית את מספר החיילים לרמה שלפני ההסתערות עד קיץ 2008, סיפקה כיסוי לרפובליקנים המהססים. הלחץ של הבית הלבן והפנטגון השלים את המלאכה. ההצעה הדמוקרטית החידה שהיה לה סיכויי הייתה תיקון לאישור חופשות מולדת ארוכות יותר לחיילים (ובכך, בעקיפין ובמשך זמן רב, להפחית את מספר החיילים). אולם, לאחר שהפנטגון שכנע את הסנטור רב ההשפעה ג'ון וורנר (Warner) מווירג'יניה (המשמש כחבר המיעוט בוועדת השירותים המזוינים) בהשפעתה המבצעית השלילית של ההצעה, הצטרפו אליו עוד כמה רפובליקנים בנסיגה מתמיכתם בהצעה והשאירו רק ששה מעמיתיהם להצביע עם הדמוקרטים (אחד פחות מאשר בתחילת השנה).

הדמוקרטים ניסו גם "להשתמש בארנק". באביב אישר הקונגרס את תקציב המלחמה בעיראק שהגיש הנשיא, אבל צירף לאישור לוח זמנים לנסיגה. הרפובליקנים לא הפריעו לתהליך, כדי שלא לחסום את מימון המלחמה. כאשר הנשיא בוש הטיל וטו על הצעת החוק (כפי שהזהיר כי יעשה), הדמוקרטים אישרו מחדש את התקציב ללא תנאים (כפי שרמזו שיעשו), כדי שלא יישאו באחריות לחסימת כספים הדרושים לחיילים אמריקאים הנמצאים במלחמה. בנובמבר, כאשר הנשיא ביקש 200 מיליארד דולר למלחמות בעיראק ובאפגניסטן, הגישו הדמוקרטים

הצעת חוק (החוק להקצבה מסודרת ואחראית להיערכות מחדש בעיראק) המאשרת רק 50 מיליארד דולר עם תנאים מצורפים: צמצום המשימה להתמקדות בלוחמה נגד טרור ובאימונים; נסיגה שתתחיל תוך שלושים יום; ותאריך יעד (לא מועד אחרון) לנסיגה מלאה עד דצמבר 2008. הפעם מנעו הרפובליקנים את סיום הדיון בהצעה על ידי איום בפיליבסטר, והדמוקרטים ויתרו שוב.

המצב בעיראק

לאור השיפור במצב הביטחון בעיראק, אין לכאורה כל סיבה לצפות לשינוי בגישתו של המיעוט הרפובליקני. עם זאת, בגלל כמה סיבות ייתכן שלא בהכרח כך אכן יהיה. ראשית כל, בעדותו לא הציע גנרל פטראוס תשובה לשאלה מדוע לא יתפוגג השיפור שהושג בעקבות התגבור כאשר חיילי התגבורת ייסוגו במהלך המחצית הראשונה של שנת 2008 והאחריות לביטחון תעבור לידי כוחות עיראקיים שעדיין לא הוכיחו עצמם. בשל סיבה זו וסיבות אחרות עלולה להתרחש הידרדרות במצב הביטחון. שנית, לפי סקר של מכון המחקר "פיו" (Pew) מחודש נובמבר, 48% סבורים שהמאמץ המלחמתי מתנהל היטב (לעומת 30% בפברואר), אולם שיעור עקבי של אמריקאים – 54% – רוצה בכל זאת להחזיר את החיילים הביתה בהקדם האפשרי. הידרדרות במצב הביטחוני ו/או עקביות בדעת הקהל האמריקאית יתכן ויביאו לשינוי בגישת הרפובליקנים.

אפשר שמעל לכל, בניגוד לרציונאל של התגבור (ששיפור הביטחון יאפשר פיוס פוליטי ויציבות), שיפור המצב הביטחוני עדיין לא משמש בידי הסיעות העיראקיות כדי לגשר על פני הפער הדתי-אתני. לא הושגה כל התקדמות לקראת הסכם חקיקתי על ציון דרך כלשהו: שינויים חוקתיים, בחירות אזוריות, חזרה מן הדה-בעת'יפיקציה של המגזר הציבורי (כלומר, החזרתם לשירות של סונים שגורשו משירות המדינה ב-2003), וניהול מגזר הנפט (כלומר, חלוקה יחסית של הכנסות הנפט בין שלש הקבוצות

העיקריות). היעדר ההתקדמות מודגשת למעשה על ידי סימנים כי הממשל האמריקאי מתמקד עתה ביעדים צנועים יותר: חידוש המנדט של האו"ם לנוכחות צבאית של הקואליציה בעיראק; העברת התקציב הלאומי בפרלמנט העיראקי; ומשא ומתן על הסכם לטווח ארוך של יחסים דו-צדדיים עם עיראק. יש פחות דיבורים על "פיוס" ויותר על "הסדר".

יתרה מזאת, כמה היבטים של מצב הביטחון המשופר משמשים כלחץ על המערכת הפוליטית. פליטים סונים שבים ומוצאים כי בתייהם נתפסו על ידי שיעים, ורבבות סונים מורדים-לשעבר מנועים על ידי הממשלה השיעית

מארגון סיורים דמויי משטרה שכוונתית. מקצת הסונים רומזים על כך שעתה, בשעה שאל-קאעידה במנוסה הם יתקפו בקרוב את המיליציות השיעיות הקיצוניות. כך, עד אביב 2008, המקרה הגרוע מכל יהיה התחדשות הדליקה, והמקרה הטוב ביותר יהיה המשך המבוי הסתום הפוליטי עם חיילים אמריקאים שקועים בבוץ בין ו/או נגד שני הצדדים.

הדמוקרטים, אף שהם מכירים בהישגים הביטחוניים, מדגישים בעיה זו בדיוק. לדבריה של המועמדת הדמוקרטית המובילה לנשיאות, הסנטורית הילארי קלינטון: "הנקודה הבסיסית כאן היא כי מטרת המתקפה הייתה ליצור מרחב לפיוס פוליטי. דבר זה לא קרה ואין כל סימן שהוא עומד לקרות, או כי העיראקים יעמדו בנקודות הציון הפוליטיות. אנו צריכים להפסיק לשפוט בין הצדדים במלחמת האזרחים שלהם ולהתחיל לצאת ממנה."²

כך, גם בתרחיש של 'המקרה הטוב ביותר', שבו השיעור החודשי של אבדות אמריקאיות מיוצב ברמה של רבע מרמת השיא (בערך שלוש), הבוחרים יהיו מוכנים לקבל את הטיעון הדמוקרטי נגד קיומה של נוכחות עקובה מדם וחסרת תקווה בעיראק.

פוליטיקה של בחירות

מעבר למצב בעיראק, גורם חשוב נוסף במשוואה יהיה המצב הפוליטי בתוך המפלגה הרפובליקנית. נשיא אמריקאי, בעיקר אם אינו פופולארי, מתויג בדרך כלל כ"ברווז צולע" אחרי הבחירות של מחצית תקופת הכהונה השניה שלו. עם זאת, גם נשיא פופולארי נעשה "צולע" לאחר שמפלגתו בחרה את יורשו. מועמד המפלגה לנשיאות הוא המנהיג ונושא-הדגל שלה, אף אם הנשיא היוצא הוא מאותה מפלגה. לאור לוח הזמנים המוקדם של הבחירות המוקדמות (ה"פריימריס"), המועמד הרפובליקני עלול שלא ללכת בעקבות מדיניותו של בוש בעניין עיראק.

תוך מתיחת ביקורת על שגיאות העבר של הממשל, כל ארבעת המתמודדים המובילים על המועמדות הרפובליקנית לנשיאות תומכים במדיניות הנוכחית לגבי עיראק. דבר זה עלול להשתנות או בגלל התרחישים שהוזכרו לעיל (נסיגה במצב הביטחון או המשך המבוי הסתום הפוליטי), או כאשר תחלופנה הבחירות המוקדמות והמועמד הרפובליקני יפנה אל הבוחרים העצמאים ולדמוקרטים המתונים במקום

דולר לעומת 10 מיליון של הרפובליקנים. כל אלה מביאים סנטורים פגיעים לרוץ לבחירה מחדש מתוך סבירות רבה יותר כדי להפעיל לחץ על ההנהגה ומתוך סבירות פחותה כדי ללכת בתלם הלא פופולארי של המפלגה בעניין עיראק.

אם באביב, בעקבות דו"ח חדש של פטראוס-קרוקר, ינסו הדמוקרטים לקדם הצעות מתונות ולא קיצוניות, הם יוכלו לסמוך לפחות על שמונה סנטורים רפובליקנים שתמכו בהצעות כאלה בעבר, ומחציתם מתמודדים על בחירתם מחדש במדינות המתנגדות למלחמה. מעבר לשמונה אלה, יש לפחות עוד אחד עשר רפובליקנים הידועים כמותחי ביקורת על הממשל או שוקלים הצבעות נגד רצונו, שניים מהם מתמודדים על בחירתם מחדש למושבים לא-בטוחים. מתוך אחד עשר אלה, זקוקים הדמוקרטים לאסוף רק עוד שלושה כדי להשיג את מספר הקסם ששים. לאור הנסיבות הפוליטיות דבר זה עשוי עדיין לקרות.

סיכום

אם נניח לפוליטיקה, אין חלופות טובות לארצות הברית בעיראק. אף שהדמוקרטים מכירים בהשפעות השליליות של נסיגה, הם מאמינים כי יש לעשות זאת, מכיוון שחיילים אמריקאים אינם צריכים ואינם יכולים להביא ביעילות לסיומה של מלחמת אזרחים עיראקית. מאידך גיסא, רוב הרפובליקנים מכירים במחירה של נוכחות צבאית איתנה ומושכת, אולם הם מאמינים כי מחירה של נסיגה נמהרת יהיה גבוה יותר. אולי פוליטיקה גוברת תמיד על שיקולי מדיניות, אולם קל יותר למנותה כגורם, כאשר ניתוח עלות-תועלת של חלופות של מדיניות הוא כה בעייתי.

סביר כי המבוי הסתום הפוליטי בעיראק יימשך, מאחר שהרוב הדמוקרטי בקונגרס יצליח בשמירת הסוגיה על סדר היום הציבורי למרות הביטחון המשופר, וכי הנשיא בוש לא יסכים להוציא חיילים נוספים מעיראק ב-2008, מעבר לחסיבות

לרפובליקנים המושבעים. אם סנטור ג'ון מק'יין יזכה במינוי, עמידתו העקרונית העיקשת על שמירת הכיוון בעיראק לא תשתנה. ראש העיר רודולף ג'וליאני עשוי לגלות מחויבות דומה, אך הרטוריקה של מיט רומני (Romney) ומייק האקאבי (Huckabee) מציגה פוטנציאל כלשהו לגמישות. 55% מן האמריקאים תומכים בנסיגת החיילים האמריקאים, בעיקר העצמאים. אף אחד מן המועמדים הרפובליקנים לא ירצה למסור ליריבו הדמוקרטי קלף מנצח כזה בסוגיה החשובה ביותר לציבור הבוחרים. בסוף 2007, למרות מצב הביטחון המשתפר בשטח, 34% בחרו בעיראק כבעיה החשובה ביותר הניצבת בפני האומה (הכלכלה במקום השני עם 14%). יתרה מזאת, אפילו המועמד לא ירצה למתן את עמדתו, הרפובליקנים בקונגרס עלולים להעדיף ללמוד מן העבר. הם עדיין מאשימים את בוש בכישלונו בבחירות של המחצית השנייה של כהונתו, מכיוון שהוא פיטר את מזכיר ההגנה דונאלד ראמספלד רק אחרי הבחירות. יופעל לחץ על מנהיג המפלגה מצד המועמדים לקונגרס כדי לשמור על הנכסים האלקטורליים של המפלגה בעוד מועד.

המפלגה הרפובליקנית בכלל וסיעתה בסנאט בפרט, נכנסת לשנת הבחירות במצב של נחיתות ברורה. לפני חמש שנים, אמריקאים המזוהים מבחינה פוליטית נחלקו באופן שווה בין שתי המפלגות: 43% לכל אחת. בימים אלה נהנים הדמוקרטים מפער של 15%: 35-50. שיעור האהדה נטו של המפלגה הדמוקרטית הוא +6 (51% רואים אותה באהדה ואילו 45% רואים אותה בחוסר אהדה); שיעור האהדה של המפלגה הרפובליקנית הוא 17- (56-39). 54% רוצים שהדמוקרטים ישלטו בקונגרס הבא לעומת 40% המעדיפים את הרפובליקנים. בסנאט מגינים הרפובליקנים על עשרים ואחד מושבים (כולל ששה מושבים קשים להגנה של סנטורים פורשים) לעומת שנים-עשר מושבים של הדמוקרטים (ללא פורשים). הם מוגבלים גם על ידי חסרון כספי: לוועדות של הדמוקרטים למערכת הבחירות לסנאט יש 23 מיליון

רוב הרפובליקנים מכירים במחירה של נוכחות צבאית איתנה ומושכת, אולם הם מאמינים כי מחירה של נסיגה נמהרת יהיה גבוה יותר

התגבור. בנסיבות כאלה, הרפובליקנים, ובעיקר כל המתמודדים על מינוי (כל חברי בית הנבחרים, כמה סנטורים, אולי אף המועמד לנשיאות), יהיו תחת לחץ להפגין גמישות או להסתכן בזעמם של הבוחרים. יש אפוא סבירות גדולה יותר מאי-פעם שהדמוקרטים יאספו מספר מספיק של סנטורים רפובליקנים כדי להביא הצעות חוק להצבעה. דבר זה עלול שלא להספיק מאחר שהנשיא יכול עדיין להפעיל את זכות הווטו שלו. אולם אם יעשה זאת, יעמיד בוש את הרפובליקנים במצב קשה עוד יותר מכיוון שהם יהיו חייבים לתמוך בווטו שלו על ידי מניעת הדמוקרטים מהתגברות עליו ברוב של שני שלישים. עימות מכריע כזה יעמיד את הרפובליקנים באור של מפלגת מלחמה לא פופולארית. הם אינם זקוקים לתווית כזו בשנת בחירות. הרפובליקנים עלולים אפוא ללחוץ על הבית הלבן כדי למנוע תרחיש כזה. כך, מסיבות פוליטיות טהורות, המיעוט המכריע הרפובליקני עלול לאפשר שינוי במדיניות לקראת נסיגה מזוהת של חיילים אמריקאים מעיראק.

אם יצליח בוש להחזיק את מפלגתו בתלם, עם או בלי וטו, ישלמו הרפובליקנים מחיר אלקטורלי, אשר שיעורו תלוי בהצלחתם של הדמוקרטים להעלות את הפרופיל של הסוגיה במערכת הבחירות. אם ייבחר רפובליקני לנשיא בנובמבר, המדיניות לגבי עיראק

תובא למבוי סתום לאור הוודאות המוחלטת כמעט שהדמוקרטים ישמרו על הרוב שלהם בקונגרס. אם, מאידך גיסא, הדמוקרטים יאלצו את בוש או יגיעו לפשרה כלשהי עמו, תהיינה לכך שתי תוצאות עיקריות. ראשית כל, ארצות הברית תתחיל לצמצם את נוכחותה הצבאית בעיראק, עם כל ההשפעות השליליות והחיוביות הנלוות. שנית, עיראק תיסוג ממעמד של סוגיה עיקרית במערכת הבחירות ואולי אף תשיג בהדרגה קונצנזוס דו-מפלגתי. הנשיא הבא יירש מצב הניתן הרבה יותר לניהול, ויתמודד 'רק' מול בעיית עיראק, עם אופוזיציה מפלגתית מעטה יותר. זה כשלעצמו יהיה תרומה משמעותית למדיניות האמריקאית אף אם תבוא מתוך חישובים פוליטיים טהורים מצד המיעוט הרפובליקני.

הערות

- 1 תודותיי ללימור שמחוני על סיועה במחקר ובנתונים. הדמוקרטים זקוקים ל-11 רפובליקנים כדי להגיע לשישים, אף שיש להם סיעה בת 51, מאחר ששני עצמאים חברו אליהם. ג'וזף ליברמן (קונטיקט) הוא תומך נאמן במדיניותו של בוש בעיראק; ברני סנדרס (Sanders) אף הוא אינו תומך אוטומטי.
- 2 Patrick Healy, "As Democrats See Security Gains, Tone Shifts," New York Times, November 25, 2007, <http://www.nytimes.com/2007/11/25/us/politics/25dems.html?ref=politics>

גרעין הוויכוח

דוקטרינת השימוש בנשק גרעיני של ארצות הברית

נועם אופיר

ממשלו של ג'ורג' בוש הבן מואשם בכך שאימץ דוקטרינה גרעינית חדשה הכוללת את האפשרות של שימוש בנשק גרעיני גם נגד איומים לא גרעיניים דוגמת הרתעת שימוש בנשק כימי וביולוגי ואף כתחליף לשימוש בנשק קונבנציונלי לתקיפת יעדים ממוגנים היטב. בפועל, גובשו ומוסדו רעיונות אלה בתקופת הממשלים של בוש האב ושל קלינטון. הוויכוח על הדוקטרינה הגרעינית גלש לאחרונה גם למערכת הבחירות הנוכחית ועורר סערה בווישינגטון. למרות הביקורת על הדוקטרינה הגרעינית, נראה שלאיש – לא למועמדים הרפובליקנים ולא לדמוקרטים – אין ממש כוונה לשנות אותה אם ייבחר לבית הלבן

גרעיניים, כלומר איומים כימיים, ובעיקר ביולוגיים; ייעוד נוסף הוא שימוש בנשק גרעיני לתקיפת יעדים שנשק קונבנציונלי מתקשה להשמידם. בהקשר זה מדובר בעיקר ביעדים תת-קרקעיים ממוגנים (HDBT – Hard and Deeply Buried Targets) דוגמת מרכזי שליטה ואתרי אחסון של נשק לא קונבנציונלי. במשימה זו נראה כי היתרון של הנשק הגרעיני הוא ביכולת ההשמדה שלו ולא באופיו ההרתעתי. בשנים האחרונות יש נטייה להאשים את ממשלו של ג'ורג' בוש הבן בהורדת "הסף הגרעיני" (Nuclear Threshold), בכך שהוא שילב בתכניות הלחימה את האפשרות של שימוש בנשק גרעיני נגד איומים שאינם גרעיניים – הרתעת איומים כימיים וביולוגיים, ובעיקר האפשרות של תקיפת יעדים ממוגנים. מבקרי ממשל בוש מדגישים במיוחד את העובדה כי הוא לא הסתיר את התעניינותו בפיתוח דורות חדשים של נשק גרעיני, עם דגש על פצצות בעלות כושר חדירה משופר ליעדים תת-קרקעיים.¹

מאז סיומה של המלחמה הקרה והתפרקותה של ברית המועצות מתקיים בארצות הברית שיח ער בשאלת דוקטרינת השימוש בנשק גרעיני. במשך שנים היה ייעודו העיקרי של מערך הנשק הגרעיני של ארצות הברית להרתיע את ברית המועצות מפלישה למערב אירופה וכן להרתיע את ברית המועצות ואת סין משימוש בנשק גרעיני נגד ארצות הברית ובעלות בריתה. אף שהאסטרטגיה הגרעינית של ארצות הברית, על התפתחויותיה השונות, כללה את האפשרות של שימוש בנשק גרעיני גם שלא כתגמול על שימוש בנשק גרעיני ונמנעה מהתחייבות לאי-שימוש ראשוני בנשק (No First Use), בפועל התמקדו מרבית תכניות הלחימה הגרעיניות של ארצות הברית, שגם השפיעו על בניין הכוח הגרעיני, בהרתעת איומים גרעיניים. השימוש או האיום בשימוש בנשק גרעיני מוזכר כיום גם בנוגע לשני ייעודים מרכזיים, השונים מההרתעה של איומים גרעיניים. ייעוד אחד הוא כאמצעי להרתעת איומים לא קונבנציונליים שאינם

נועם אופיר, חוקר חבר, תכנית ניובאור, המכון למחקרי ביטחון לאומי

בחינה יסודית של הדוקטרינה הגרעינית של ארצות הברית מעלה כי היא נותרה אחידה, במידה רבה, מאז ראשית שנות התשעים של המאה העשרים. למעשה, המיסוד של אותם רכיבים בדוקטרינה שממשל בוש הבן מואשם ביצירתם נעשה עוד בתקופתו של ממשל קלינטון. ועוד יותר מכך, סוגיית דוקטרינת השימוש בנשק גרעיני נהייתה בחודשים האחרונים סוגיה שמועלית גם בעימותים בין המועמדים השונים לקראת המירוץ הקרוב לנשיאות. בשל הביקורת על ממשל בוש ודוקטרינת הגרעין שלו היה אפשר לצפות שהמועמדים השונים, בעיקר אלה מהמפלגה הדמוקרטית, ייקראו לביצוע שינויים כאלה או אחרים בדוקטרינה הנוכחית, אך בפועל, בשלב זה לפחות, מרביתם מביעים תמיכה בה. את הביקורת בנושא הגרעיני המועמדים שומרים לסוגיות כמו ייצור דור חדש של נשק גרעיני, גודלו של המערך הגרעיני ומדיניות מניעת התפוצה של ארצות הברית.

ממשל ג'ורג' בוש האב

במובנים רבים נקודת המפנה ביחס של ארצות הברית לנשק הגרעיני והרחבת ייעודו אל מעבר להרתעת איומים גרעיניים או מניעת מפלה קונבנציונלית נמצאת במלחמת המפרץ הראשונה ובתקופת כהונתו של ממשל בוש האב.

כחלק מהמאמצים להרתיע את עיראק מלהשתמש בנשק הכימי והביולוגי שלה נגד כוחות הקואליציה ובעלות בריתה של ארצות הברית נקט ממשל בוש האב דוקטרינה שכונתה "ערפול מחושב" (Calculated Ambiguity). בבסיס דוקטרינה זו הייתה הרמיזה לכך ששימוש עיראקי בנשק לא קונבנציונלי עלול להביא את ארצות הברית לגמול באמצעות שימוש בנשק גרעיני.² בפועל החליט הממשל לפסול את רעיון התגמול הגרעיני גם במקרה שעיראק תשתמש בנשק כימי או ביולוגי.³

עיראק לא השתמשה בנשק הלא קונבנציונלי שברשותה, ורבים האמינו – ועדיין מאמינים – כי

לאיום המרומז בתגמול גרעיני היה תפקיד חשוב בכך. הדבר חיזק את הטענה כי לנשק הגרעיני תפקיד חשוב גם נגד איומים שאינם גרעיניים.

במסמך האסטרטגיה הלאומית של ארצות הברית מאוגוסט 1991 נכתב בנוגע לתפקיד ההרתעה הגרעינית כי השינויים במזרח אירופה מורידים מחשיבותה בנוגע לאיומים מוכרים. במקום זאת על ארצות הברית להיערך לאיום אפשרי מצד מדינות או מנהיגים שיחשבו כי יש להם מעט להפסיד משימוש בנשק להשמדת המונים.⁴ ההגדרה המקובלת לנשק להשמדת המונים כוללת נשק גרעיני, ביולוגי וכימי. בד בבד עם הדגשת ממד ההרתעה של הנשק בנוגע לאיומים לא גרעיניים החל ממשל בוש לשים דגש גדול יותר על האפשרות של שימוש בנשק גרעיני נגד יעדים ממוגנים במיוחד. במלחמת המפרץ נפסלו על הסף כל הרעיונות ברוח זו, ואילו ביוני 1992 חל שינוי בתכניות הלחימה הגרעיניות של ארצות הברית. בעקבות הנחייתו של שר ההגנה אז וסגן הנשיא היום ריצ'ארד צ'ייני כללה התכנית, לראשונה, גם את האפשרות של שימוש בנשק גרעיני נגד מדינות עולם שלישי המפתחות נשק להשמדת המונים. הנשק הגרעיני נועד לשמש אמצעי לתקיפת מצבורי הנשק הממוגנים ולא רק להרתעה מפני שימוש אפשרי.⁵

ממשל ביל קלינטון

ממשל בוש האב היה זה שגיבש את הרחבת יעדיו ותפקידו של הנשק הגרעיני, וממשל קלינטון – שהחליף אותו – הוא זה שהיה אחראי למיסוד. ממשל קלינטון בחר מראשית דרכו להמשיך לדבוק בדוקטרינה הגרעינית של קודמו. במסמכים רשמיים מתקופה הזו נכתב כי תפקידו העיקרי של הנשק הגרעיני הוא הרתעת שימוש בנשק להשמדת המונים, בייחוד נשק גרעיני, ולהיות חיץ במקרה של היווצרות איום קונבנציונלי משמעותי.⁶

בפברואר 1997 פורסם כי כחלק מהמאמצים של הממשל לשכנע את הסנאט לאשרר את אמנת הנשק הכימי – ה-CWC – הסכים הנשיא קלינטון

ממשל קלינטון
בחר מראשית
דרכו להמשיך
לדבוק
בדוקטרינה
הגרעינית של
קודמו. תפקידו
העיקרי של
הנשק הגרעיני
הוא הרתעת
שימוש בנשק
להשמדת
המונים, בייחוד
נשק גרעיני,
ולהיות חיץ
במקרה של
היווצרות איום
קונבנציונלי
משמעותי

ממשל בוש רואה בחידוש הארסנל הגרעיני גורם חיוני בשימור כושר ההרתעה של ארצות הברית. הממשל מדגיש כי תכניתו ליצור דור חדש של נשק גרעיני אינה כוללת יכולות מבצעיות חדשות אלא רק משלבת אמינות גבוהה יותר ובטיחות מפני שימוש לא מורשה

לקבוע רשמית כי ארצות הברית תהיה מוכנה להגיב גם באמצעות נשק גרעיני במקרה של הפעלת נשק כימי נגדה.⁷

באפריל 1997 אושרה אמנת ה-CWC בסנאט, ובנובמבר של אותה שנה חתם הנשיא קלינטון על הוראה PDD-60, העוסקת בדוקטרינת השימוש בנשק גרעיני. תוכן המסמך נותר מסווג, אך מפרטים שפורסמו בתקשורת עולה כי נכתב בו מפורשות שארצות הברית עשויה להפעיל נשק גרעיני גם נגד איומים לא גרעיניים.⁸ לפי מקצת הפרסומים, המסמך כולל גם רשימת מדינות שארצות הברית צריכה להיערך לאפשרות של שימוש בנשק גרעיני נגדן בתגובה לשימוש מצדן בנשק להשמדת המונים, גם אם אינו גרעיני. בין המדינות שהוזכרו אפשר לציין את איראן, עיראק, סוריה ולוב.⁹

גם ממשל קלינטון, כמו הממשל הקודם לו, הבהיר כי הוא אינו פוסל על הסף שימוש בנשק גרעיני כאמצעי לתקיפת יעדים ממוגנים, לרבות אתרים הנחשדים כמצבורים של נשק לא קונבנציונלי. ההתייחסות הבולטת ביותר, שאף זכתה להד ציבורי נרחב, הייתה דברים שאמר ב-1996 שר ההגנה אז ויליאם פרי, אשר קיימת לפיהם אפשרות שארצות הברית תשתמש בנשק גרעיני נגד מתקן בלוב שנחשד כמפעל לייצור נשק כימי.¹⁰

ממשל ג'ורג' בוש הבן

שאלת הדוקטרינה הגרעינית לא זכתה להתייחסות משמעותית במערכת הבחירות של שנת 2000. ממשל בוש הבן המשיך את הדוקטרינה של קודמו ואף דאג להדגיש זאת.¹¹ עם זאת, אפשר להגיד שבמידת מה נעשה ניסיון להפחית מהדומיננטיות של הנשק הגרעיני כאמצעי להרתעת איומים שאינם גרעיניים, בין השאר כדי לחזק את הטענות בדבר הצורך במערכת להגנה מפני טילים. כך למשל התייחס דונלד ראמספלד בעת השימוע בסנאט קודם למינויו לתפקיד שר ההגנה לכך שלא יהיה זה נכון לבסס את ההרתעה בפני שימוש בנשק להשמדת המונים

על איום בתגמול מסיבי אלא יש צורך בשילוב של יכולות גרעיניות ולא גרעיניות.¹²

גישה זו של הממשל באה לידי ביטוי גם בבחינה המקיפה של מערך הנשק הגרעיני (Nuclear Posture Review) מדצמבר 2001. בחינה זו חזרה על כך שארצות הברית ממשיכה לראות בנשק הגרעיני גם אמצעי להרתעת שימוש בנשק להשמדת המונים, לרבות נשק כימי וביולוגי, אך יש צורך לפתח גם

יכולות התקפיות קונבנציונליות ואמצעי הגנה.¹³ ממשל בוש הבן התמקד באופיו ההרתעתי של הנשק הגרעיני, ועיקר הביקורת הופנה אליו דווקא בנוגע לרעיון של שימוש בנשק גרעיני לתקיפת יעדים ממוגנים. כך למשל הואשם הממשל בתקשורת האמריקנית בכך שהוא דווקא הנחה את הפנטגון להכין תכניות להפעלת נשק גרעיני נגד מדינות שאינן גרעיניות, דוגמת איראן ועיראק.¹⁴ הממשל – במקום להתייחס ישירות לביקורת זו – בחר להסיט את הדיון למישור ההרתעתי וחזר על האיום להשתמש בנשק גרעיני במקרה של הפעלת נשק להשמדת המונים.¹⁵ חוסר ההבחנה הזה בין התפקיד ההרתעתי של הנשק הגרעיני ובין הגדלת השימושיות שלו בשדה הקרב יצר בלבול בעניין הדוקטרינה הגרעינית, ומצב זה רק החרף את הביקורת.

בספטמבר 2002 חתם הנשיא על הוראה NSPD-17, שכותרתה "אסטרטגיה לאומית למאבק בנשק להשמדת המונים". בגרסה הגלויה של המסמך נכתב בין השאר כי ארצות הברית תמשיך לשמור לעצמה את הזכות להגיב בצורה מכרעת – כולל שימוש בכל האפשרויות העומדות לרשותה – במקרה של שימוש בנשק להשמדת המונים נגדה, נגד כוחותיה או נגד בעלות בריתה.¹⁶ לטענת התקשורת, בגרסה המסווגת הוחלף המשפט "כולל שימוש בכל האפשרויות העומדות לרשותנו" במשפט "כולל אפשרות של שימוש בנשק גרעיני".¹⁷ הממשל סירב להתייחס לפרסום על הגרסה המסווגת, אך טען, במידה רבה של צדק, שלא מדובר בשינוי דוקטרינה.¹⁸

נשק גרעיני ולשאלת גודלו של הארסנל. ממשל בוש רואה בחידוש הארסנל הגרעיני גורם חיוני בשימור כושר ההרתעה של ארצות הברית. הממשל מדגיש כי תכניתו ליצור דור חדש של נשק גרעיני אינה כוללת יכולות מבצעיות חדשות דוגמת חדירת בונקרים אלא רק משלבת אמינות גבוהה יותר ובטיחות מפני שימוש לא מורשה.²² מדובר בניסיון ברור של הממשל להסיט את הביקורת על הרחבה, לכאורה, של דוקטרינת השימוש בנשק גרעיני.

מערכת הבחירות לנשיאות 2008

הסוגיות המרכזיות במערכת הבחירות לנשיאות ארצות הברית בשנת 2008 מתמקדות בנושאים דוגמת המשך הנוכחות בעיראק ונושאי כלכלה ופנים, ובאופן מפתיע מעט נעשתה דוקטרינת השימוש בנשק גרעיני נושא לוויכוחים בין המועמדים השונים. הדבר העלה מחדש לכותרות את הנושא הזה, והוא נזכר רבות בכלי התקשורת ואף נעשה שאלה חוזרת בעימותים הנשיאותיים השונים. הדגש במקרה זה

פרסום NSPD-17 הביא לגל רחב של ביקורת על הממשל מבית ומבחוץ. ביקורת זו נבעה רובה מביקורת רחבה יותר על התנהלותו של ממשל בוש בזירה הבין-לאומית, בעיקר סביב הסוגיה העיראקית.¹⁹ מסמך האסטרטגיה רבתי (National Security Strategy) שפרסם הממשל באותם הימים ממש, שהבליט רעיונות כמו מכה מקדימה (Preemption) ופעילות חד-צדדית,²⁰ גרם לכך שרבים ראו ב-NSPD-17 ניסיון להכשיר את הקרקע ואת דעת הקהל לשימוש אפשרי בנשק גרעיני נגד עיראק.

בתקופת מלחמת המפרץ השנייה הקפיד ממשל בוש לשמור על עמימות בנוגע לשאלת תגובה אפשרית לשימוש של עיראק בנשק להשמדת המונים. בד בבד עם איום בתגמול הרסני הקפיד הממשל להצהיר כי הוא יגבה מחיר אישי מכל אדם עיראקי שיהיה מעורב בהפעלת נשק להשמדת המונים. לעומת זאת, אי-אפשר למצוא בתקופה זו התייחסויות רשמיות לאפשרות של שימוש בנשק גרעיני נגד יעדים ממוגנים בעיראק.

מאז 2003 לא הרבתה התקשורת האמריקנית לעסוק בסוגיית דוקטרינת השימוש בנשק גרעיני, אבל לאחרונה חלה התעניינות מחודשת בנושא. ביולי 2007 פורסם מסמך קצר בחתימתם של מזכיר המדינה, שר ההגנה ושר האנרגיה, והוא הקדמה לבחינה מקיפה יותר של נושא המערך הגרעיני. במסמך, שכותרתו "הביטחון הלאומי והנשק הגרעיני: שימור ההרתעה במאה ה-21", נכתב בין השאר כי על ארצות הברית לשמר כושר גרעיני אמין כדי שיהיה אפשר להתרועע ולהגיב על שימוש בנשק להשמדת המונים נגד ארצות הברית ובעלות בריתה.²¹ גם הפעם נבחר הניסוח "נשק להשמדת המונים" כדי לרמוז על כך שתפקיד הנשק הגרעיני הוא גם ההרתעה איומים כימיים וביולוגיים. הפעם, להבדיל ממקרים קודמים, כמעט לא עסקה התקשורת האמריקנית והבין-לאומית במסמך.

נכון להיום, עיקר העיסוק סביב מדיניות הגרעין של ממשל בוש נוגע לשאלת פיתוח דורות חדשים של

המועמדים הדמוקרטיים מרכזים את הביקורת שלהם ברעיונות לשדרג את מערך הנשק הגרעיני, ונראה כי בחירה במועמד או במועמדת דמוקרטית לתפקיד הנשיא תביא לביטול יזמות אלה, אם לא ידחה אותן הקונגרס קודם לכן

אינו על השימוש בנשק גרעיני כאמצעי להרתעת איומים לא גרעיניים אלא על האפשרות של שימוש בנשק גרעיני נגד יעדים ממוגנים.

סוגיית השימוש בנשק הגרעיני השתלבה במערכת הבחירות בעת עימות בין המתמודדים הרפובליקניים שנערך בחודש יוני. בין השאלות שנשאלו המתמודדים הייתה השאלה אם במקרה שייבחרו הם יהיו מוכנים לשקול את האפשרות בשימוש בנשק גרעיני נגד מתקני הגרעין של איראן. רודי ג'וליאני השיב כי הוא חושב שתקיפה כזו יכולה להיעשות באמצעות נשק קונבנציונלי, אך כנשיא אי-אפשר לפסול שום דבר וצריך לשמור על כל האפשרויות על השולחן.²³ דאנקן האנטר לעומת זאת ענה מפורשות כי אף שהוא חושב כי אין צורך בנשק גרעיני לצורך ביצוע המשימה, הוא יאשר שימוש בנשק כזה אם זו תהיה הדרך היחידה. ג'יימס גילמור ומייט רומני, שני מועמדים נוספים, אמרו כי גם הם חושבים שכל האפשרויות צריכות להיות על השולחן.

באוגוסט 2007 גלש נושא דוקטרינת השימוש בנשק גרעיני גם למאבק במפלגה הדמוקרטית, אם כי הפעם לא סביב הסוגיה האיראנית. בתגובה לשאלה אם יש לשקול שימוש בנשק גרעיני נגד יעדי טרור באפגניסטן ובפקיסטן השיב הסנאטור ברק אובאמה כי הוא חושב שבכל מקרה תהיה זו טעות לשקול שימוש בנשק גרעיני. הסנאטור הוסיף כי האפשרות הזאת איננה על השולחן.²⁴ מאוחר יותר הוסיף אובאמה כי לא ידוע לו על מומחה צבאי כלשהו הממליץ להשתמש בנשק גרעיני נגד יעדי טרור.

דבריו אלה של אובאמה הביאו לגל של ביקורת עליו מצד המועמדים הדמוקרטיים האחרים. הסנאטורית הילארי קלינטון אמרה כי על נשיאים להיות זהירים בהתייחסותם לנסיבות שימוש או אי-שימוש בנשק גרעיני וכי מאז המלחמה הקרה השתמשו נשיאי ארצות הברית בהרתעה גרעינית כדי לשמור על השלום.²⁵ דבריה אלה של קלינטון עמדו בסתירה לדברים שאמרה היא עצמה באפריל 2006. כשנשאלה אז אם על ארצות הברית לשקול

שימוש בנשק גרעיני נגד מתקני הגרעין של איראן היא השיבה כי אף שעל ארצות הברית לשמור על כל האפשרויות פתוחות, האופציה הגרעינית צריכה להיות על השולחן.²⁶ קלינטון ניסתה מאוחר יותר ליישב את הסתירה בדבריה בטענה שב-2006 היא נשאלה על נסיבות ספציפיות לשימוש בנשק גרעיני.

כשנשאל הסנאטור לשעבר ג'ון אדוארדס שאלה דומה בנושא הוא השיב כי אינו רוצה להגביל את האפשרויות העומדות לרשותו, אך אינו מעוניין לדבר על שימוש היפותטי בנשק גרעיני.²⁷ הסנאטור כריסטופר דוד לא התייחס לשאלת השימוש בנשק גרעיני בעצמו, אך מתח ביקורת על התבטאותו של אובאמה וכן על חוסר האחידות בדעה של הסנאטורית קלינטון בנושא השימוש בנשק גרעיני. היחיד שהציג עמדה דומה, ואולי אף קיצונית מזו של אובאמה, היה מושל ניו מקסיקו ושר האנרגיה לשעבר ביל ריצ'רדסון; הוא אמר כי כנשיא ארצות הברית הוא לא יאשר שימוש ראשון בנשק גרעיני.²⁸

מה שהיה הוא שיהיה?

כמו שראינו, מאז ראשית שנות התשעים לא חל שינוי מהותי בדוקטרינה הגרעינית של ארצות הברית. אף שכינהו בתקופה זו שלושה נשיאים שונים, משתי המפלגות, בחרה ארצות הברית לדבוק בדוקטרינה שאינה פוסלת שימוש בנשק גרעיני גם נגד איומים שאינם גרעיניים. ארצות הברית עודנה רואה בנשק הגרעיני אמצעי הרתעה מרכזי לא רק נגד איומים גרעיניים אלא גם נגד איומים כימיים וביולוגיים. בו בזמן היא אינה מוכנה לפסול את האפשרות של שימוש בנשק גרעיני לא רק לצורכי הרתעה אלא כאמצעי לתקיפת יעדים ממוגנים שכלי נשק קונבנציונליים קיימים מתקשים להשמידם.

יחסית, כמעט לא נשמעת ביקורת על התפקיד המרכזי של הנשק הגרעיני, שהוא הרתעת איומים גרעיניים, ואולם ביקורת רבה כוונה במשך השנים לעבר שתי המשימות שנוספו בדוקטרינה האמריקנית

לנשק זה. למרות ביקורת זו, בחרו הממשלים השונים למסד את שתי המשימות החדשות בדוקטרינה ואף חזרו פומבית מספר רב של פעמים על תמיכתם בה. אף שהמשיך ממשל בוש הבן, במידה רבה, את המסורת של שני הממשלים הקודמים לו, הוא הואשם בהורדת "הסף הגרעיני", בעיקר משום שהוא שומר לעצמו את הזכות להשתמש בנשק גרעיני גם נגד איומים לא גרעיניים. ביקורת זו, שזכתה לפרסום רב בכלי התקשורת האמריקניים בשנים האחרונות, נובעת בעיקר מביקורת כללית יותר על ממשל בוש ועל מדיניות החוץ שלו. בהקשר של ההתמודדות עם אתגרי הנשק הלא קונבנציונלי עיקר הביקורת נובע מהחלטת הממשל לצאת למלחמה בעיראק, מההודעה על פרישה מאמנת ה-ABM שהציבה מגבלות על פיתוח ופריסה של מערכות להגנה מפני טילים, מהמשא ומתן על שיתוף פעולה גרעיני עם הודו, שאינה חתומה על אמנת ה-NPT, וכן מיזמות שונות של הממשל להשביח ולשדרג את הארסנל הגרעיני. בפועל, בכל הקשור לעקרונות היסוד של דוקטרינת השימוש בנשק גרעיני למעשה לא ידוע כיום על שינוי מהותי שנעשה בתקופת ממשל בוש הבן.²⁹

נכון להיום, למרות ההבדלים המסוימים בין המועמדים השונים לנשיאות ארצות הברית, נראה שהגישה הרווחת היא שעל ארצות הברית להמשיך ולדבוק בדוקטרינה הגרעינית שלה על היבטיה המעוררים מחלוקת. כדי להתבדל מממשל בוש, למרות התמיכה בפועל בדוקטרינה הגרעינית שלו, המועמדים הדמוקרטיים מרכזים את הביקורת שלהם ברעיונות לשדרג את מערך הנשק הגרעיני, ונראה כי בחירה במועמד או במועמדת דמוקרטית לתפקיד הנשיא תביא לביטול יזמות אלה, אם לא ידחה אותן הקונגרס קודם לכן.

עם זאת, ייתכן כי עצם הדבר שבתקופה האחרונה התפרסמו בכלי התקשורת החשובים בארצות הברית מאמרי מערכת רבים, ובהם נקראו המועמדים לתמוך בדוקטרינה של אי-שימוש ראשוני בנשק גרעיני, יביא לכך שיחול שינוי גם בהתבטאויותיהם שלהם בנושא,

אם כי הסבירות לכך אינה נראית גבוהה בשלב זה, לפחות עד לאחר הבחינה המקיפה הבאה של מערך הנשק הגרעיני – ה-NPR, המתוכננת להיערך, בעקבות לחץ של הקונגרס, עד סוף שנת 2009.³⁰

הערות

- 1 בראשית ממשל בוש הבן הייתה ההתמקדות באפשרות של פיתוח פצצת חדירה גרעינית (Robust Nuclear Earth Penetrator) שתוכל לפגוע ביעדים תת-קרקעיים ממוגנים שנשק קונבנציונלי קיים מתקשה להשמידן. הממשל זנח את הרעיון בשל התנגדות פוליטית וציבורית נרחבת. כיום עיקר הביקורת מתמקד בכוונה לערוך שדרוג מקיף בראשי הנפץ הקיימים. כוונה זו סוכלה בינתיים בידי הקונגרס.
- 2 Jonathan Medalia, "The Reliable Replacement Warhead Program: Background and Current Developments", *Congressional Research Service*, July 26, 2007.
- 3 Robert S. Norris and Hans M. Kristensen, "The U.S. Nuclear Stockpile, Today and Tomorrow", *Bulletin of The Atomic Scientists*, Vol. 63, No. 5 (September–October 2007), p. 62.
- 4 James A. Baker, *The Politics of Diplomacy – Revolution, War and Peace 1989-1992*, G. P. Putnam's Sons, New York 1995, p. 359.
- 5 George Bush and Brent Scowcroft, *A World Transformed*, Vintage Books, New York 1998, p. 463.
- 6 The White House, National Security Strategy of the United States, August 1991.
- 7 Hans M. Kristensen, *Nuclear Futures: Proliferation of Weapons of Mass Destruction and US Nuclear Strategy*, British American Security Information Council, BASIC Research Report 98.2, March 1998, pp. 10–11.
- 8 Joint Chiefs of Staff, *Joint Pub 3-12 – Doctrine for Joint Nuclear Operations*, April 29, 1993.
- 9 Thomas W. Lippman, "Clinton Presses Chemical Pact; Promise of Fierce Response Offered to Gain GOP Support", *Washington Post*, February 15, 1997.
- 10 Clinton Directive Changes Strategy", Jeffrey R. Smith

- Clenski Jan, "Nuclear Taboo Losing its Potency", *National Post*, December 31, 2002.
- Menon Rajan, "A Plan for Prevention or Provocation", *Los Angeles Times*, December 12, 2002.
- Reynolds Maura, "Nukes Parts of Terror Policy", *Los Angeles Times*, December 11, 2002.
- The White House, *The National Security Strategy of the United States of America*, <<http://www.whitehouse.gov/nsc/nss.pdf>>, September 17, 2002.
- National Security and Nuclear Weapons: Maintaining Deterrence in the 21st Century, A Statement by the Secretary of Energy, Secretary of Defense and Secretary of State, <<http://www.nnsa.doe.gov/docs/factsheets/2007/NA-07-FS-04.pdf>>, July 2007.
- שם, עמ' 4.
- "Third G. O. P Debate", *New York Times*, June 5, 2007.
- Michael Luo, "Nuclear Weapons Comment Puts Obama on the Defensive", *New York Times*, August 3, 2007.
- Anne E. Kornblut, "Clinton Demurs on Obama's Nuclear Stance", *Washington Post*, August 3, 2007.
- Beth Fouhy, "Clinton Discussed Use of Nukes Last Year", *Associated Press*, August 9, 2007.
- "The Democratic Debate", *ABC News*, August 19, 2007.
- שם.
- לאחרונה נטען כי ביוני 2002, שלושה חודשים לפני החתימה על NSPD-17, חתם הנשיא בוש הבן על מסמך NSPD-14, שעוסק בהגדרת מדיניות ההפעלה של נשק גרעיני, ולכן ייתכן שהוא מחליף את PDD-60 מתקופת ממשל קלינטון. המסמך עצמו לא נחשף, אך נטען כי הוא הרחיב את התכניות לשימוש אפשרי בנשק גרעיני נגד יעדים לא גרעיניים עוד יותר מאשר מוגדר במסמך של קלינטון. גם אם נכון הדבר, הרי שבראייה כוללת לא מדובר בשינוי מהותי של עקרונות היסוד של הדוקטרינה אלא רק בהרחבה שלהם.
- Hans M. Kristensen, *White House Guidance Led to New Nuclear Strike Plans Against Proliferators, Document Shows*, <http://www.fas.org/blog/ssp/2007/11/white_house_guidance_led_to_ne.php>, November 5, 2007.
- U. S. Senate, S. 1914: "Nuclear Policy and Posture Review Act of 2007", August 1, 2007.
- on Nuclear Arms", *Washington Post*, December 7, 1997.
- Kristensen, *Nuclear Futures...*, p. 18.
- בפברואר 1998, בעיצומה של מתיחות עם עיראק, נטען כי ארצות הברית נערכת לשימוש בנשק גרעיני במקרה של הפעלת נשק ביולוגי בידי עיראק. תגובות חריפות לכך מצד רוסיה הביאו את ארצות הברית להכחיש, בצעד לא שגרתי, את הידיעה. עם זאת, הממשל האמריקני שב וחזר על נכונותו לשקול תגמול גרעיני במקרה של שימוש בנשק כימי וביולוגי.
- Bill Arkin, "The Last Word", *Bulletin of the Atomic Scientists*, Vol. 54, No. 3 (May-June 1998).
- U. S. Information Service, American Embassy, Moscow, *Press Release*, February 4, 1998.
- Excerpt of U.S. Department of State Press Briefing on Iraq Crisis and U.S. Nuclear Weapons Policy*, February 5, 1998.
- Krlev Nicholas, "U.S. Drops Pledge on Nukes", *Washington Times*, February 22, 2002.
- ראו למשל:
- The White House, *Press Briefing by Ari Fleischer*, March 14, 2002.
- Defense Secretary Designate Rumsfeld Outlines Policy Objectives, Says old Deterrence Concept is Imperfect for New Threats, January 11, 2001.
- Nuclear Posture Review [Excerpts], <<http://www.globalsecurity.org/wmd/library/policy/dod/npr.htm>>, January 8, 2003.
- ראו למשל:
- "A Twisted Posture", *Boston Globe*, March 12, 2002.
- Schmitt Eric, "U. S. Tries to Dampen Fear Abroad on Policy", *New York Times*, March 11, 2002.
- William M. Arkin, "Secret Plan Outlines the Unthinkable", *Los Angeles Times*, March 10, 2002.
- U. S. Department of Defense, *Statement on Nuclear Posture Review*, March 9, 2002.
- NSPD-17 / HSPD-4 [unclassified version]: *National Strategy to Combat Weapons of Mass Destruction*, <<http://www.fas.org/irp/offdocs/nspd/nspd-17.html>>.
- Nicholas Krlev, "Bush Approves Nuclear Response", *Washington Times*, January 31, 2003.
- The White House, *Press Briefing by Ari Fleischer*, December 11, 2002.
- ראו למשל:

חזרתה של רוסיה – בהנהגתו של פוטין

ארנון גוטפלד

נושאים מרכזיים שמקבלים לאחרונה ביטוי רחב ומעמיק בעיתונות האמריקנית הם מעמדה הבין-לאומי המשתפר והולך של רוסיה ומקומו של נשיאה ולדימיר פוטין במציאות החדשה הזאת. יותר מעשור לאחר קריסתה של ברית המועצות שוב קיים ניסיון להדגיש את חשיבותה ואת השפעתה של רוסיה בזירה הבין-לאומית. פוטין מוביל מהלכים שנועדו להחזיר את רוסיה למרכז הבימה כמעצמה בעלת משקל ובעלת חשיבות בעזרת יצירת מציאות גלובלית חדשה. ב־17 באוגוסט 2007 הכריז פוטין שמפציצים רוסיים שוב מפטרלים ברחבי העולם, לאחר שהופסקו הטיסות ב־1991 בעת קריסת האימפריה הסובייטית. הוא הוסיף שמטוסים אלה נמצאים ב"כוננות קרב". כמו בימי המלחמה הקרה, מטוסי קרב רוסיים שוב טסים לאורך חופיה של ארצות הברית באוקיינוס האטלנטי ובאוקיינוס השקט. ב־4 בספטמבר הכריז פוטין ששנים עשר ממפציצי יתאמנו בירי של טילי שיט בחוג הקוטב. ביום שלאחר מכן התקרבו שני מפציצי טופולב TU-95 לטריטוריה קנדית ליד אינוביק שביום ביפורד. חיל האוויר של קנדה הזניק שני מטוסי קרב מדגם CT-18 לירטם, והם הניסו אותם. זאת הייתה הפעם הראשונה במשך יותר מעשור שמטוסי קרב רוסיים התקרבו לשטח שברביבונות קנדה. הגנרל אנגוס ווט, מפקד חיל האוויר של קנדה, הגיב באמרו "זהו אתגר ותיק שחזר". דיווחים דומים הגיעו בשבועות האחרונים גם מאנגליה, מנורווגיה ומגואם. הפנטגון הוציא הודעה שמפציצים ואניות רוסיות שוב מפטרלים לאורך חופיה של ארצות הברית, כבימי השיא של המלחמה הקרה.

רוסיה נוקטת מדיניות ופעולות שלא נקטה בשש עשרה השנים האחרונות. היא נתמכת בעושר האדיר של מקורות האנרגיה העצומים והמגוונים שלה ובמחירים הנוכחי הגבוה. רוסיה היום היא מייצאת הנפט השנייה בגודלה בעולם, לאחר ערב הסעודית. עושר זה מעודד את פוטין לאמץ מדיניות מתריסה והתקפית מול ארצות הברית והמערב, ומטרתו – להחזיר עטרה ליושנה ולבצר שוב את מעמדה של רוסיה כמעצמה. בשנה האחרונה המנהיג הרוסי, הזוכה לתמיכה רחבה מבית למרות – ואולי בשל – התעלמות

מעקרונות דמוקרטיים, מתעמת עם מדיניות המערב, ובעיקר עם זו של ארצות הברית, בשל טענתו כי ארצות הברית זלזלה ולא התחשבה בשנות התשעים באינטרסים של רוסיה, וניצלה את חולשת כלכלתה כדי להשפילה. במיוחד רוגז פוטין על רצונה של ארצות הברית לבנות בסיסי מערכות הגנה נגד טילים ומערכות התרעה לאורך גבולותיה של רוסיה במדינות חברות בברית ורשה לשעבר כצ'כיה וכפולין. את המדיניות של ארצות הברית הוא מכנה "חד-צדדית", ובעמימות המובנת היטב בקרב הציבור הרוסי הוא משווה את מדיניותה הנוכחית של ארצות הברית

פרופסור ארנון גוטפלד
מלמד היסטוריה
של ארצות הברית
באוניברסיטת
תל-אביב, וממשל
אמריקני והיסטוריה
לגלית וחוקתית של
ארצות הברית במרכז
הבינתחומי, הרצליה.

— קזחסטן, אוזבקיסטן, טז'יקיסטן וקירגיסטן
— מהסכמי שנחאי שיתוף פעולה וגרסה מזרחית
חדשה של ברית ורשה באמצעות תמרונים צבאיים
משותפים בהרי אורל.

התחייה הכלכלית והשפעתה הפוליטית-אסטרטגית

רוסיה מדגישה את השפעתה ואת התחדשות חשיבותה בזירות רבות. היא איימה שתשתמש בזכות הווטו שלה באו"ם כדי להכשיל את התכנית לעצמאות של קוסובו; היא מפריעה ומונעת הטלת סנקציות על איראן; היא מוכרת מערכות נשק מתוחכמות חדשות לסוריה, זורעת דיס אינפורמציה ומלבה מתיחויות במזרח התיכון. בקיץ האחרון העבירו הרוסים אינפורמציה שקרית על עיבוי כוחותיה של ישראל ברמת הגולן, הדבר התחיל תהליך שרשרת, וזה התבטא במתיחות גוברת במזרח התיכון. לדברי דמיטרי טרנין, מקרן קרנגי לשלום, במשך יותר מעשור הרגישו האליטות הרוסיות "מושפלות, דחויים ונלעגות". לפני עשור לא כלל השיח על הכפר הגלובלי את רוסיה, ואילו היום נושא מרכזי בשיח הוא רוסיה המתעוררת. בשנת 2006 צמח התוצר הלאומי הכולל של רוסיה בשישים ושבעה אחוזים יותר מן הממוצע במדינות ה-G-8. זאת הייתה השנה השביעית של צמיחה רצופה. אין ספק שהנסיגה הכלכלית הפוסט-סובייטית נסתיימה. אין כל ספק שכלכלת רוסיה התאוששה, ופוטין — מעודד מההכנסות הגדולות משוק האנרגיה הבין-לאומי — מנהיג מדיניות חוץ אגרסיבית ואסרטיבית כדי למחוק את ההשפלות של הדור הקודם שספגה רוסיה.

התחמשות מחודשת

הזירה שהמדיניות החדשה ניכרת בה יותר מבכל תחום אחר היא התקציבים של הצבא. פוטין בנה מחדש את הכוח הצבאי של רוסיה, שהיה הרוס משחיתות ומחוסר יעילות. מצבו של צבא רוסיה היה ככי רע. במשך יותר מעשור — מ-1999 ואילך, דור

למדיניותה של גרמניה הנאצית ערב פתיחת מלחמת העולם השנייה. פוטין השווה את רצונה של ארצות הברית להציב טילים במזרח אירופה להתקפה של גרמניה את ברית המועצות ביוני 1941, למרות הסכם ריבנטרופ-מולוטוב. לאחרונה התעלמה רוסיה מההסכמים שהיו לה עם המערב ועם נאט"ו, וניסתה לקבוע את ריבונותה על אזורים נרחבים עתירי נפט בקוטב הצפוני; בהתרסה היא שלחה צוללות אל הקוטב, ואלה הניפו שם את דגל רוסיה. ארצות הברית, קנדה, דנמרק ונורווגיה התעלמו מפעולתה של רוסיה ולא ראו בו אלא מעשה סימבולי חסר משמעות

בשטח, והמשבר הזה חלף. זה לא מונע את הרוסים מלתבוע מפעם לפעם ריבונות על השטחים הללו. המערב החליט להגיב על כך בשתיקה רועמת או לראות בזה בדיחה לא מוצלחת. פוטין האשים את אנגליה ב"טמטום" בשל חקירתה את "רצח הגרעין"

של סוכן הקג"ב לשעבר אלכסנדר ליטוויננקו בלונדון. גם שכנותיה של רוסיה, מדינות חבר העמים לשעבר, מרגישות את הלחץ ואת התוקפנות המתחדשת של רוסיה. רוסיה הפסיקה לתקופה קצרה לספק גז טבעי לאוקראינה, הגבילה ייבוא יין ומים מגרוזיה וירתה טילים לא חמושים לשטחה — מסר ברור למדינה ידידותית במיוחד לארצות הברית. יתר על כן, במה שכונתה "מלחמת המחשבים" (cyber-war) הראשונה בהיסטוריה שיתקה רוסיה את מערכת המחשבים של ממשלת אסטוניה. פוטין אף הצליח לשנות את המפה הגאופוליטית באמצעות הסכמי ההבנה שחתם עם סין ב-2004, ובכך הביא לקצם עשורים רבים של אי-אמון וחשדנות. פוטין הצליח להרחיב ולהעמיק את שיתוף הפעולה הכלכלי עם סין, ואף פתר את בעיית סכסוכי הגבולות באמצעות סדרה של הסכמים. בספטמבר 2007 עשו רוסיה, סין וארבע רפובליקות סובייטיות לשעבר באסיה

הדגש במדיניותו של פוטין הוא על קיום עצמה ואחדות, המכוונים להילחם בתחושת אי-הביטחון של רוסיה, שבאה בעקבות התמוטטותה של ברית המועצות והמשבר הכלכלי, החברתי והפוליטי אשר נלווה לקריסה

פוטין – המנהיג הכריזמטי כשופר הלאומיות הרוסית

משנכנס פוטין לתפקידו כנשיא הוא שם לו למטרה להחזיר לרוסיה את מעמדה כמעצמה בעלת השפעה ובעלת חשיבות גלובלית ברמה המתקרבת למעמד של ארצות הברית, של האיחוד האירופי ושל סין. כדי להשיג מטרה זו הוא ביסס את שלטונו מבית, והחל במדיניות שמגמתה ומטרתה היו הגדלת השפעתה של רוסיה ברחבי תבל. מטרה חשובה ועיקרית אחרת הייתה לעצור ולהדוף את המגמה של הסגת גבולותיה של רוסיה, בייחוד באזורי השליטה וההשפעה הקבועים שלה במזרח אירופה ובמרכזה, בים הבלטי, בקווקז ובמרכז אסיה – אזורים הנושקים לגבולה. פעולות רבות של פוטין במדיניות החוץ נועדו להאדרת כוחו מבית וכאזהרות למערב, ואינן מבשרות בהכרח על פעולות צבאיות עתידיות.

כדי שתוכל רוסיה לחזור למעמדה הקודם כמעצמת-על, משימה שאינה בת השגה בטווח הקרוב, היא צריכה לחדש את מחסניה הגרעיניים, לשקם את כוחה הצבאי ולהכינו לאתגרים של טרורизם מבית ובסביבתה הקרובה, וגם לשמש גורם מרתיע, הן הרחק ממנה והן בסביבתה הקרובה. גם המערב זקוק לרוסיה חזקה, שתקיים את היציבות בקווקז

לאחר קריסת ברית המועצות – לא קיבלו חיילים משכורות במשך חודשים רבים; המורל של הצבא היה בשפל; המכשירים התיישנו והיו פגומים בשל תחזוקה לקויה ובשל מחסור משווע בחלקי חילוף; הצי החליד בנמלים; לחיל האוויר לא היה מספיק דלק לאימונים, ולכן צומצם לכדי מחצית מגודלו; חיל האוויר לא קיבל תקציב למטוסים חדשים. כל זה השתנה. השנה הכריז פוטין על תכנית חימוש שבע שנתית בעלות של 200 מיליארד דולר לציוד הצבא בטיילים, במטוסים, בנושאות מטוסים ובצוללות חדשות. מ-2001 גדל תקציב הצבא פי ארבעה, ופוטין מתכוון להכפיל את ייצור המטוסים עד שנת 2025.

לפי Jane's, בסל הקניות של רוסיה נמצאות שתי צוללות גרעיניות, שתהיינה מסוגלות לשגר טילים גרעיניים בליסטיים, טיל נגד מטוסי ה-S-400, שמומחים רבים מעריכים כי הוא יעיל מהפטריוט ליירוט טילים, ודור חדש של מפציצים אסטרטגיים TU-160, אשר יהיו מסוגלים לשגר טילי שיוט. מלבד אלה, קיימות תכניות לבנות מפציצי תקיפה SU-34, המסוגלים לתקוף בכל מזג אוויר מטרות מוגנות היטב, וגם דור חמישי של מטוסי קרב T-50, שהיו חוט השדרה של צי מטוסי הקרב הרוסיים הקלים. הצי הרוסי דורש שש נושאות מטוסים חדשות, המונעות בדלק גרעיני, ושמונה צוללות גרעיניות נושאות טילים בליסטיים.

ב-11 בספטמבר 2007 התפארו דוברים רוסים שיש להם עתה את "אם כל הפצצות", לאחר ניסויים מוצלחים של פצצת הווקום – פצצות בעלות כוח פיצוץ של נשק גרעיני ללא הזיהום הרדיואקטיבי. בתחילת שנת 2007 הכריזו גורמים במשרד ההגנה של רוסיה כי הם החלו לייצר טיל בין-יבשתי – ה-S-24 – אשר מסוגל להתגבר על כל מערכות ההגנה הקיימות עתה. באוגוסט 2007 הודיע האדמירל ולדימיר מסורין, מפקד הצי הרוסי, שרוסיה מתכוונת לקיים נוכחות מתמדת בים התיכון, והבהיר שרוסיה מוכנה לחדש את שני הבסיסים הימיים בסוריה: בטרטוס ובלטקיה.

פוטין רוצה את רוסיה כשחקן עצמאי בעולם באמצעות חיזוקה מבית והגברת יכולתה להשפיע על אירועים ברחבי העולם

ובמרכז אסיה. המערב לומד עתה את משמעות קיום סדר באפגניסטן, ואין ספק שהוא אינו חפץ לקיים בגרוזיה מטלה דומה.

הדגש במדיניותו של פוטין הוא על קיום עצמה ואחדות, המכוונים להילחם בתחושת אי-הביטחון של רוסיה, שבאה בעקבות התמוטטותה של ברית המועצות והמשבר הכלכלי, החברתי והפוליטי אשר נלווה לקריסה. ההתמוטטות הכלכלית של שנות התשעים, צמיחת הטרוריסם הפנימי בתוך רוסיה, קריסת המערכות הפוליטיות והחברתיות מול המדיניות התוקפנית והלא מתפשרת של המערב מול רוסיה, כל אלה ערערו את אמונת האזרח הרוסי במדינתו. פוטין רוצה את רוסיה כשחקן עצמאי בעולם באמצעות חיזוקה מבית והגברת יכולתה להשפיע על אירועים ברחבי העולם.

משאבי האנרגיה – הבסיס לעצמה המחודשת

כאמור, בידי רוסיה נמצאות עתודות הגז הטבעי הגדולות בעולם. מלבד זה, היא יצרנית הנפט השנייה בגודלה בעולם, לאחר ערב הסעודית, ויש כאלה המעריכים שגם עתודות הנפט שלה הן הגדולות בעולם. ייצוא נפט וגז טבעי הוא עתה כשישים אחוזים מהייצוא של רוסיה. העלייה המסחררת במחירי האנרגיה אפשרה לפוטין לשלם את כל חובותיה הבין-לאומיים של רוסיה, ולבנות את עתודת המזומנים השלישית בגודלה בעולם. הוא הקים קרן של שמונים מיליארד דולר, שתפקידה לייצב את כלכלת רוסיה. עתה רוסיה יכולה להרשות לעצמה לבנות את כוחה הצבאי וגם להשקיע בכלכלתה. היא לא הייתה מסוגלת לעשות זאת בזמן המלחמה הקרה כי בניית כוחה הצבאי האדיר באה על חשבון רווחתם הכלכלית והחברתית של אזרחיה. לבסוף היה הניסיון לקיים שוויון במאזן הצבאי עם ארצות הברית אחת הסיבות העיקריות להתמוטטותה, שכן אז לא היו בידה המשאבים להתמיד בתחרות הזאת, תחרות שהיא התמידה

בה בין 1945 ל-1990, ולמען קיום שוויון צבאי עם ארצות הברית כילתה את כל משאביה הפיננסיים. ההשקעה בכוחה הצבאי החזירה אותה להיות גורם משפיע בזירה הבין-לאומית ולהגיב לאיומים אמיתיים ודמיוניים על ביטחונה ועל האינטרסים שלה. מדיניותו של פוטין נועדה לנצל את חולשותיה, את הסתבכויותיה ואת בעיותיה של ארצות הברית, וכך להחזיר לרוסים את גאווותם הלאומית, המביאה להאדרת התמיכה בו מבית.

פוטין רחוק מאוד מלהיות דמוקרט. יותר מכול הוא מציג את עצמו כפטריוט רוסי הרוצה להחזיר את רוסיה לשגשוג ולהשפעה. אם יהיו התפתחויות דמוקרטיות ברוסיה, יהיו הן אך ורק בהסכמתו ולפי לוח זמנים שהוא יקבע. נושא אחד ברור מאוד: פוטין מתכוון למשול ביד רמה ברוסיה, ואין מוקד כוח שיכול לבלום אותו. לאחר שמונה שנים כנשיא, הפופולריות שלו נמצאת בשיאה ומעניקה לו סמכויות כמעט חסרות תקדים. הסוכן החשאי, המרגל, קצין הקג"ב לשעבר יכול לעשות כרצונו וללא אופוזיציה משמעותית או תקשורת חופשית, ועם תמיכה של יותר משמונים אחוזים מהציבור כוחו דומה לזה של סטלין בשיאו. לפני כמה שבועות אושר מועמדו לראשות הממשלה ויקטור ז'וקוב, הבלתי ידוע, ברוב של 381 – 47, לאחר יומיים בלבד של דיונים בפרלמנט.

הטרנספורמציה הכלכלית והשלכותיה

כאשר הגיע פוטין לשלטון ב-1999 הוא היה מועמד שלא הרבה היה ידוע עליו – איש השירותים החשאיים לשעבר, אשר שירת ללא חותם עמוק כראש ממשלה וכראש עיריית סנקט פטרבורג, ובא לרשת את בוריס ילצין הכושל. רוסיה הייתה במצב ניוון, השחיתות והפשע משלו, הצבא היה בהתפוררות, והעם הרוסי – שסבלו היה רב – הרגיש מושפל ומרומה. בכמה תחומים חשובים לא שינה פוטין הרבה, אך הוא הצליח בדבר חשוב אחד: להעניק

לעמו תחושה של תקווה ושל גאווה לאומית. הוא נאם רבות, ובנאומו הצטייר כנגסטר בלתי מתפשר הדבק במטרותיו למרות הכול. הוא הבטיח לרדוף את הטרוריסטים הצ'צ'נים ולמחוק אותם מעל פני האדמה. הוא תקף את האוליגרכים שהרוויחו סכומי עתק, אספו חברות ושדדו את אוצרות הטבע של המדינה אשר קנו אותם בפרוטות. הוא כמובן סייע לאותם אוליגרכים שתמכו בו כספית. הוא עמל להחזיר למדינה ולו את הפיקוח ואת השליטה המעשית על מחצבי האומה.

בנאומו לאומה על מצבה ב-2005 הוא קבע שנפילתה של ברית המועצות הייתה האסון הגאופוליטי הגדול ביותר במאה העשרים. מילים אלה גרמו אי-נוחות רבה במערב, אך התקבלו באהדה ובהסכמה ברוסיה, שרוב תושביה היו מוכנים בהחלט להעלים עין מהמרכיב האוטוריטרי של מנהיגם כי הוא הצליח להחזיר מידה של חוק, של סדר ושל ביטחון לחייהם. יתר על כן, ההכנסה הממוצעת גדלה בעשרה אחוזים בכל אחת משנות נשיאותו. אחוז הצמיחה השנתי הוא שבעה אחוזים לשנה, ולראשונה השווקים מוצפים במוצרי צריכה. בשנות כהונתו של פוטין צמחה שכבה חדשה של מעמד בינוני, זו נותנת לו תמיכה כמעט מלאה, וקיימת תחושה של עתיד טוב יותר. בתמורה, רוב הרוסים מתעלמים מהתעלמותו של פוטין מערכי הדמוקרטיה שהוא מחויב להם חוקתית והצהרתית. מפלגות האופוזיציה חלשות, והתנגדותן לביטול הבחירות האזוריות בידי פוטין זכתה, במקרה הטוב, למחאה רפה. כמו כן לא הובעה התנגדות כאשר החזיר פוטין למנגנון הממשלתי אלפי ותיקים משורות מנגנוני הביטחון לשעבר, התומכים בו כמושעים תמיכה עיוורת וגורפת.

בעיותיו של הענק המתעורר

בזמן שפוטין שואף להחזיר לרוסיה את מעמדה כמעצמת-על לאחר שנים של ריקבון והתפוררות הוא מתרכז בהנחת תשתיות צבאיות ואסטרטגיות, ומשתמש לשם כך בתכסיסי המלחמה הקרה, ומוכן

להגיע לכמעט עימותים בהליכה עד הסף. רוסיה כיום בוודאי איננה כה מאיימת כשם שהייתה ברית המועצות בשיא כוחה. צבאית, טכנולוגית, ודמוגרפית היא אינה משתווה בכוחה ל"אימפריית הרשע" בשיאה. רוסיה, במובנים רבים, חדלה מלהיות אימפריה. על פרישת הרפובליקות שהיו חלק מברית המועצות והיותן מדינות עצמאיות שילמה רוסיה בהפסדים אדירים של משאבים ושל כוח אדם. אזורים נרחבים שהיו בעבר חלקים בלתי נפרדים של ברית המועצות, עתה הם חלק מברית נאט"ו וחברים בשוק האירופי המשותף. תמונה דומה חוזרת ברוסיה האסייתית.

התהפוכות של העידן שלאחר גורבצ'וב גבו מחיר כבד מאוד מהעם הרוסי. השינויים המהותיים של עשור שנות התשעים הביאו, בין השאר, לקיצור תוחלת החיים של האזרחים בשל ירידה דרסטית ברמת שירותי הבריאות ובהיקפם, מצב הדומה למצוקות הרעב הגדול של שנות השלושים ולסבל הבל יתואר של תקופת מלחמת העולם השנייה. את שנות התשעים הרוסים מתארים כ"גיהנום", וקל להבין את התמיכה שפוטין זוכה בה בשל הזיכרונות הקולקטיביים של הרוסים מתקופות קודמות. אלה במערב הטוענים שרוסיה צועדת לקראת "גיהנום" חדש אינם מבינים שרוסיה של פוטין, עם כל המחיר האכזרי הטמון בשיפורים המתחוללים בה, שינתה כיוון בהנהגתו, ומתרחקת ממציאות המחסור ששלטה בשנות התשעים.

בעיה בסיסית שקשה מאוד לפוטין להתמודד אתה היא הבעיה הדמוגרפית. האוכלוסייה הרוסית הצטמצמה כל כך עד שלקראת אמצע המאה יחסר לרוסיה כוח האדם שיאפשר לשלוט ביעילות במרחביה העצומים. כיום יש ברוסיה 141 מיליון תושבים. מאז 1993 מתים ברוסיה בכל שנה 840 אלף יותר מאשר מתווספים. בשנת 2031 יהיו ברוסיה 131 מיליון תושבים, ובקצב הזה יגיע מספר הרוסים ב-2050 ל-110 מיליון. רוסיה נמצאת עכשיו בדור שני של נסיגה דמוגרפית בקצב שאין מקביל

הסיפור הנוכחי ברוסיה הוא של עליית הקפיטליזם, אבל לא של הדמוקרטיה. קיים סיכוי שעליית מעמד בינוני תביא בעתיד לשלטון קבוצות שידרשו שלטון חוק ודמוקרטיה, אבל עד שזה יגיע הדרך ארוכה מאוד

לו במערב אירופה. התוצאות של תהליך זה יכולות להיות חמורות. מאגר הכוח של הצבא הגיע לשיאו לפני ארבע שנים, והוא ימשיך להצטמצם עד אמצע העשור הבא לפחות. אותו דבר נכון בנוגע למספר הנשים שיגיעו לגיל פריון, ודבר זה בהכרח יתבטא בכך שמספרם של הרוסים בדור הבא יהיה קטן מזה שבדור הנוכחי, והדור אשר יבוא אחריו יהיה קטן יותר. תוחלת החיים ברוסיה נשארה דומה לזאת של תחילת שנות החמישים בשלטונו של סטלין. התמותה של בני 25 עד 55 ברוסיה גבוהה הרבה יותר מזו שבכל המדינות המתועשות האחרות. התמותה של בני 24 עד 34 ברוסיה גבוהה פי חמישה מזו שבקנדה

או בארצות הברית. כתב העת הרפואי הבריטי *Lancet* מצא שמחצית מקרי המוות של בני 18 עד 65 ברוסיה נובעים משתייה מופרזת. רוסיה גם סובלת ממגפת האיידס החמורה ביותר באירופה, וממחלות מידבקות רבות אחרות, ובעיקר משחפת.

מצבה הכלכלי הנוכחי של רוסיה טוב הרבה יותר ממצבה לפני שמונה שנים. פוטין הוביל את רוסיה מאנרכיה ומחוסר תוחלת לתקווה, לקדמה ואפילו למידה של הערכה. זה ללא ספק הישג אדיר בתקופה קצרה כל כך. לפי מדד ההתפתחות האנושית בתקופה קצרה כל כך. לפי מדד ה-HDI (Human Development Index), שמשווה את תוחלת החיים, את רמת החינוך ואת רמת החיים של מדינות העולם, רוסיה נמצאת מתחת לקובה ולברית המועצות. כמו הצבא האדום בברית המועצות בימי המלחמה הקרה, מקורות האנרגיה והשולטים בהם היום הם קבוצת הלחץ המשפיעה והחזקה ביותר ברוסיה של ימינו. רוסיה מסוגלת כיום לאזן כל משבר אנרגיה שעלול להתרחש. בנפט, במתכות ובנשק יש לרוסיה הרבה להציע היום, אך בנושאי טכנולוגיות, השקעות, תשתיות ויעילות היא נמצאת בפיגור עצום בתחרות בשווקים הבין-לאומיים.

צבאית, רוסיה היא צל של המכונה הצבאית הסובייטית. שחיתות עדיין מחלישה את צבאה וגם אי-מקצועיות וחוסר יעילות. ציוד הצבא ישן ותחזוקתו גרועה. בעיית תשלום משכורות החיילים נפתרה בחלקה, אך המורל עדיין נמוך והעריקות רבות. עם התפרקות ברית המועצות איבדה רוסיה את נמלי הים השחור, והיום הם בשליטתה של אוקראינה. שם נבנו ותוחזקו רוב ספינות חיל הים בתקופת ברית המועצות. זוהי אבדה הקשה לצי הרוסי. עד עתה נעשה מעט מאוד למען בנייה מחדש של התעשיות ושל מרכזי התקשורת שאבדו למדינות אשר פרשו מברית המועצות. חיל הים של רוסיה איבד יותר ממחצית המבדוקים ובתי החרושת ששירתו אותו עד 1990. עד עתה נעשה גם מעט מאוד למען בנייה מחדש של התשתיות שאבדו. חיילי צבא רוסיה, למרות ההשקעות המסיביות בו, תנאיהם ותכניות אימוניהם גרועים; רפורמות רבות יצטרכו להתחולל לפני שהוא יוכל לפעול ברמה סבירה.

בינתיים רוסיה עוברת את חבלי הלידה הקשים של הגדרתה ושל לידתה המחודשת. רוסיה של היום איננה חיקוי של ברית המועצות. שלא כבעבר, היום אפשר להצביע על הון ועל רכוש פרטי במדדים שלא היו ידועים בעבר, על גבולות פתוחים, על היעדר מוחלט של אידאולוגיה. זה לא דומה למציאות של "אימפריית הרשע". הסיפור הנוכחי הוא הסיפור של עליית הקפיטליזם, אבל לא של הדמוקרטיה. קיים סיכוי שעליית מעמד בינוני תביא בעתיד לשלטון קבוצות שידרשו שלטון חוק ודמוקרטיה, אבל עד שזה יגיע הדרך ארוכה מאוד.

מבט לעתיד

אין כל ספק שפוטין הצליח בתקופה קצרה יחסית להחזיר מעצמה מתפוררת למרכז הבימה הבין-לאומית. לרוסיה של היום, למרות העושר הרב הזורם אליה, בעיות כלכליות, חברתיות ואנושיות כבדות הרחוקות מאוד מפתרון. בעתיד הקרוב לא קיים סיכוי שהיא תחזור למעמדה כמעצמת-על

**מתכנני מדיניות
במערכת הבין-
לאומית ימצאו
בפוטין מנהיג
דמוי סטלין,
רצחני פחות, אך
בעל סמכויות
והשפעה,
שמייעד לרוסיה
תפקיד של שחקן
ראשי בזירה
הבין-לאומית**

דמוי סטלין, ייתכן שרצחני פחות, אך בעל סמכויות והשפעה דומות, שמייעד לרוסיה תפקיד של שחקן ראשי בזירה הבין-לאומית.

רוסיה תנסה להאדיר את השפעתה במזרח התיכון, אזור חיוני בעיניה במערכת השיקולים האסטרטגיים שלה, באמצעות תמיכה צבאית, פיננסית ופוליטית גדולה במדינות כמו איראן וסוריה ובגורמים פלסטיניים שאינם נחשדים בשיתוף פעולה בניסיונות להורדת המתח באזור – כדי לנסות לפגוע באינטרסים חשובים של ארצות הברית ושל אירופה מצד אחד, וכדי לנסות להרחיב את מכירות תעשיית הנשק של רוסיה וכך את השפעתה ואת כוחה באזור מצד אחר. לרוסים ולאמריקנים היסטוריה ארוכה של משחק אסטרטגי סך אפס במזרח התיכון, ולא נראה שינוי באופק בנושא הזה. בשל כך רמת הסיכונים וכן הסיכויים לעימותים במזרח התיכון עולים – ויוסיפו לעלות – עלייה תלולה, ולמשחק האזורי מצטרפת מעצמה שמזרח תיכון יציב איננו מקדם את סדר העדיפויות שלה.

וכאימפריה שכוחה והשפעתה זהים לאלה שלפני סיום המלחמה הקרה בכניעתה. פוטין ימשיך לנקוט עמדות לעומתיות ומתריסות מול ארצות הברית, מול מערב אירופה ומול שכנותיו חברות ברית ורשה לשעבר ומדינות שפרשו מברית המועצות בגבולותיה של רוסיה עם אירופה. עמדות אלה מסייעות לו לקבל תמיכה מסיבית מבית מכיוון שבעזרת השימוש בקווי מדיניות אלה הוא הצליח להחזיר גאוה ואמונה בעתיד מזהיר יותר לרבים מתושבי רוסיה. הוא גם ימשיך בחימוש מסיבי ובהשקעה עצומה בכוחות המזוינים מפני שנושא החרדה לביטחונה של רוסיה הוא נושא מרכזי העובר כחוט השני במהלך ההיסטוריה של רוסיה. לפיכך תהליך העצמת הכוח הצבאי של רוסיה יגרום זעזועים קשים בכל רחבי המערכת הבין-לאומית.

הסיכוי שפוטין יוביל תהליכים של דמוקרטיזציה ברוסיה פשוט אינו קיים. לרוסיה אין כל מסורת של משטרים והתנהגות דמוקרטית, ורוב הציבור הרוסי תומך בהתנהלותו האוטוריטרית. מתכנני מדיניות במערכת הבין-לאומית ימצאו מולם בפוטין מנהיג

ערב הבחירות לנשיאות קפריסין: בחינה מחודשת על כישלון תכנית אנאן

גליה לינדנשטראוס

ישנם סכסוכים רבים שנתפסים כבעיתיים מאוד לפתרון, ואולם דווקא הסכסוך בקפריסין הוא זה שזכה לכינוי "בית הקברות של הדיפלומטים"¹. בין התכניות הבולטות לפתרון הסכסוך הייתה תכניתו של קופי אנאן, מי שהיה מזכ"ל האו"ם, אשר גובשה בין השנים 2002 ל-2004, וגם הוא נכשל בהשגת תמיכה לתכנית בקרב היוונים הקפריסאים. עד היום, ארבע שנים לאחר כישלון תכנית אנאן, והכנסת חלקו היווני בלבד של האי לאיחוד האירופי, עדיין לא הצליחו הצדדים לחזור לשולחן הדיונים. תרם לכך גם המשך שלטונו של הנשיא היווני הקפריסאי טאסוס פאפאדופולוס, שנחשב מי שהשפיע על סירובם של היוונים הקפריסאים להצביע בעד תכנית אנאן במשאל העם המחייב באפריל 2004. בנאום ששודר בטלוויזיה לפני המשאל, הוא בכה כאשר ביקש מהיוונים הקפריסאים שלא להצביע בעד ההסכם.² בבחירות הקרובות – ב-17 בפברואר 2008 – בחלקו הדרומי של האי,³ ינסה פאפאדופולוס להיבחר לכהונה נוספת, אך ישנו מרוץ צמוד בינו ובין שני מועמדים אחרים.⁴ מאז הכישלון להעביר את תכנית אנאן טען פאפאדופולוס כי ללא שינוי משמעותי של התכנית אין טעם לדון בה מחדש, אך סירב לציין מה הוא השינוי הנדרש בעיניו.⁵ מבחינה זו, השאלה אם פאפאדופולוס ייבחר שנית בבחירות הקרובות לנשיאות יכולה להיות שאלה קריטית בנוגע ליכולת לחדש בטווח הזמן הקרוב את המשא ומתן בין הצדדים.

למבוי הסתום שנקלע אליו תהליך השלום בקפריסין, לבחון מהם הלקחים שאפשר להסיק מהכישלון האמור, ולהעלות תרחישים אפשריים למה יהיה עתיד ההסדרים הפוליטיים באי.

הסכסוך האתני בקפריסין ותכנית אנאן

נוכחות הטורקים בקפריסין החלה במאה השש עשרה, אז כבשה האימפריה העות'מאנית את האי, שמרבית האוכלוסייה בו הייתה ועודנה יוונית-אורתודוקסית.

ל א רק המשך שלטונו של פאפאדופולוס תרם לקיפאון אלא גם העובדה שהקהילה הבין-לאומית הופתעה מאי-אישור ההסכם במשאל העם בידי היוונים הקפריסאים ולא ידעה כיצד להתמודד עם התפתחות זאת. כך, לאחר ששנים רבות נתפס בעיני הקהילה הבין-לאומית שהצד הטורקי הוא זה שמונע את פתרון הבעיה הקפריסאית, בשנים האחרונות היא רואה בצד היווני דווקא את המקור לחוסר ההתקדמות במגעים לקראת פתרון. מטרת מאמר זה היא לנתח את הגורמים אשר הובילו

גליה לינדנשטראוס, חוקרת חברה, תכנית ניובאור, המכון למחקרי ביטחון לאומי

בעקבות היחלשות האימפריה העות'מאנית במאה התשע עשרה, קיבלה בריטניה את ניהול האי בשנת 1878. עם התמשכות שליטת הבריטים התגברו הקולות בקרב הקהילה היוונית הקפריסאית לאיחוד עם יוון. הטורקים הקפריסאים החלו לדרוש בתגובה את חלוקתו של האי. בשנות החמישים, בעקבות התגברות ההתנגדות, בעיקר מצדם של היוונים הקפריסאים להמשך השלטון הקולוניאלי הבריטי, החלו שיחות בין בריטניה לטורקיה וליוון על עתיד האי. ב-1959-1960 בהסכמי ציריך-לונדון הוחלט על הענקת עצמאות לאי, תוך כדי בניית הסדרים נרחבים לשיתוף פעולה בין הקהילות בשליטה על האי, ובכללם אף ייצוג יתר לצד הטורקי, שמהווה עשרים אחוזים בלבד מהאוכלוסייה, כדי שהצד היווני יראה בו שותף ולא מיעוט.

עוד ב-1963, בעקבות שיתוק המדינה באמצעות הטלות וטו תכופות של הצד הטורקי בתואנה של אי-מילוי הוראות חוקתיות בידי הצד היווני, ודרישות מנגד של הצד היווני לשנות את חוקת קפריסין, פרצו מהומות אלימות בין הצדדים. במשבר שהחל ב-1963 ונמשך אל תוך 1964 איימה טורקיה להתערב בסכסוך, ורק מסר תקיף במיוחד מנשיא ארצות הברית לינדון ג'ונסון מנע באותה עת את התערבות הטורקים. מהומות פרצו שוב ב-1967, והביאו את הטורקים לאיים שנית בהתערבות, אך בעקבות כניעת יוון לאולטימטום מצד הטורקים להסיג את רוב הכוחות היווניים הלא חוקיים מהאי החליטו הטורקים בסופו של דבר שלא לפעול. ב-1974 ארגנה החונטה ביוון הפיכה באי והביאה לעלייתו של מנהיג קיצוני שהיה ברור כי יפעל לאיחוד בין קפריסין ובין יוון. בעקבות זאת התערבה טורקיה באי, ולאחר שתי מתקפות צבאיות השתלטה על כארבעים אחוזים משטח האי. בעת הסכסוך שהוביל להתערבות טורקיה ובעקבות ההתערבות ברחו כ-180 אלף יוונים לדרום האי, וכ-45 אלף טורקים ברחו לחלק הצפוני. בשנת 1983 הכריזו הטורקים על הקמתה

של "הרפובליקה הטורקית של צפון קפריסין"; ישות זו לא זו בלבד שלא זכתה להכרה מצד הקהילה הבין-לאומית אלא שהיא אף הוחרמה. במשך השנים הזרימה טורקיה כספים רבים לצפון האי, וכן מוצבים שם כ-35 אלף חיילים טורקים. מאז התערבותה של טורקיה היגרו לאי גם טורקים מטורקיה, והדבר יצר בעיית מתנחלים, שרובם חקלאים או קרובי משפחה של אנשי צבא טורקים אשר הוצבו בצפון האי במשך השנים.⁶

בזמן המלחמה הקרה, בשל מקומה האסטרטגי של קפריסין ובשל החששות שמא בעקבות הסכסוך סביב הסוגיה הקפריסאית יגיעו שתי חברות נאט"ו – טורקיה ויוון – לעימות מזוין ביניהן, הוקדשו לסכסוך מאמצי תיווך בין-לאומיים רבים. לאחר סיום המלחמה הקרה הובלטה הסוגיה הקפריסאית כאחד המכשולים העומדים בפני כניסת קפריסין וטורקיה לאיחוד האירופי. מזכ"ל האו"ם אנאן קיבל עליו את התיווך בסכסוך ב-2002, לאחר שנכשלו מגעים ישירים בין הצדדים. תכנית אנאן הייתה אמורה להוביל לאיחודה של קפריסין מחדש במסגרת פדרלית רופפת ולהכנסת המדינה המאוחדת אל האיחוד האירופי. תכנית אנאן כללה גם החזרת שטחים ליוונים הקפריסאים, והשטח בשליטת הטורקים הקפריסאים היה אמור להיות מוקטן לכדי עשרים ותשעה אחוזים משטח האי. מלבד זאת, כללה התכנית הפחתה מדורגת במספר החיילים הטורקים באי מ-35 אלף לכ-650.⁷ ב-24 באפריל 2004 הובאה להצבעה במשאלי עם בשני חלקי האי הגרסה החמישית של התכנית. איחוד האי לא התאפשר לאחר שרוב מכריע של היוונים הקפריסאים סירב לתמוך בתכנית (שבעים ושישה אחוזים מהקולות היו נגד תכנית אנאן), לעומת רוב בצד הטורקי הקפריסאי שהצביע בעד הסכם (שישים וחמישה אחוזים). בעקבות הכישלון לאחד את קפריסין נכנס במאי 2004 רק החלק היווני של האי לאיחוד האירופי.

ניתוח הכישלון להעביר את תכנית אנאן בקרב היוונים

תכנית אנאן הייתה אמורה לכלול את הפרס הגדול של הצטרפות קפריסין המאוחדת לאיחוד האירופי. הייתה זו קבלתה של קפריסין המאוחדת לאיחוד שנהייתה נקודת מוקד אשר סביבה אמור היה להגיע תהליך השלום בקפריסין לחתימתו המוצלחת. הכישלון לאשר את תכנית אנאן במשאל העם היה מבחינה זאת צורב במיוחד. גורם מרכזי בכישלון תכנית אנאן היה שלצד היווני הקפריסאי לא היה פיתוי גדול מספיק לאשר את ההסכם, שכן בכל מקרה הם עמדו להיכנס לאיחוד האירופי. עם זאת, מכיוון שמדובר בכישלון נוסף, לאחר מספר רב של ניסיונות לפתור את הסכסוך, יש משמעות רבה גם לכמה בעיות אחרות שעמדו במוקד ההתדיינות ולכמה לקחים שאפשר להסיק בהקשרם:

בעיות זכות שיבה, פליטים ומתנחלים

תכנית אנאן הציגה דגם מסובך למדי של זכות שיבה מוגבלת, בעיקר אל השטחים שהיו אמורים על פי התכנית להיות מוחזרים בהדרגה לצד היווני. זכות שיבה זאת גם לא הייתה אמורה להינתן מיד עם אישור ההסכם, אלא בהדרגה במשך תשע עשרה שנה או עד כניסת הטורקים לאיחוד האירופי, בין היתר כדי למנוע מצב שהקהילה הטורקית הקפריסאית תאבד בו בבת אחת את הרוב שלה בצפון האי ותאבד מהשפעתה על מדיניות הפנים ועל מדיניות החוץ של האי. לכאורה נראה כי היו לתכנית זאת יתרונות מבחינת אנשים פרטיים שיוכלו לשוב לבתיהם, אך בראייה כוללת נראה שהיו כמה בעיות עם ההצעה. יש להדגיש שהשגת חזרה מוצלחת של פליטים היא עניין מורכב מכיוון שעל הפליטים לשעבר לא רק לחזור פיזית לבתיהם אלא גם לעבור אינטגרציה מחודשת ותהליך של פיוס עם אויביהם לשעבר.⁸ אפשר היה לראות במקרה היווני הקפריסאי שזכות השיבה המוגבלת בתכנית אנאן אף לא הייתה מספקת

בעיני המצביעים היוונים הקפריסאים במשאל העם. כך היה נוצר מצב שבו לא רק שהבעיה לא נפתרה במלואה, אלא גם שהיא הייתה נותרת עוד שנים רבות במוקד היחסים בין הקהילות, בגלל ההדרגתיות של ההחזרה.

מלבד הבעיות עם זכות השיבה המוגבלת, היו ליוונים הקפריסאים גם השגות בעניין הסעיפים בתכנית אנאן שנגעו למתנחלים הטורקים. היוונים הקפריסאים טענו שכמעט כל המתנחלים הטורקים היו בסופו של דבר נשאים, אם כאזרחים ואם כתושבים בצד הטורקי. היוונים חששו מאפשרות כזו מכיוון שסברו כי המתנחלים הטורקים יהיו נתונים יותר להשפעת טורקיה, גם לאחר איחודה מחדש של קפריסין.⁹ כמו מקרים אחרים, המקרה הקפריסאי מדגים את הטענה כי פינוי מתנחלים, אף שיש בו ממדים של "צדק היסטורי" הוא סוגיה סבוכה עם משמעויות פנימיות וכלכליות. אמנם מבחינת החוק הבין-לאומי, התנחלות בשטחים כבושים מוגדרת כפשע, אך המתנחלים הטורקים הם אוכלוסייה הטרוגנית,¹⁰ שבחלקה הגדול "היגרה" בשל מצוקות שהיו לה במדינת האם. יש אף לציין שאוכלוסייה זאת גם נתפסת בעיני הטורקים הקפריסאים עצמם פעמים רבות באופן שלילי מכיוון שהיא שינתה את אופי הקהילה המקורית בצפון האי. מבחינות אלו, חששות בנוגע להמשך נוכחותם של מתנחלים וגם העוינות כלפיהם יכולים להיות מובנים בשל הנסיבות שהובילו אותם להיות על האי, אך מכיוון שברור כי הפינוי לא יהיה מלא, ייתכן שתידרש פעולה משמעותית יותר למען שילובם בחברה הקפריסאית.

משאל עם מחייב

משאל העם בקפריסין הדגים את הבעייתיות שבשימוש במשאלי עם מחייבים כדי לדלג על הפוליטיקה הבין-מפלגתית, ובייחוד על המנהיגות במדינה. כמו שכבר צוין, הנשיא היווני הקפריסאי פאפאדופולוס התנגד להסכם, וכן התנגדו מנהיגי

הכנסייה היוונית אורתודוקסית¹¹ וראוף דנקטאש (Rauf Denktaş), המנהיג הוותיק של הצד הטורקי באי.¹² בשל התנגדויות אלו וכדי לאשר במהירות את תכנית אנאן נקבע בגרסה החמישית והאחרונה של התכנית כי אין צורך באישור שלה בידי המנהיגים המקומיים, והיא תועבר כמו שהיא לאישור במשאל עם. המטרה של הקלה זאת הייתה דווקא לעקוף את דנקטאש, ואולם בסופו של דבר נגרם הנזק הגדול יותר בגלל אי-תמיכתו של פאפאדופולוס בהסכם. מבחינה זאת, ייתכן שיש לראות במשאל עם כלי מוגבל שיכול להגביר לגיטימציה למהלך מסוים לאחר שכבר הושגה לו תמיכה בקרב האליטות וחלק ניכר מהממשל.

קביעת תאריך יעד לסיום המשא ומתן ומגבלות של תיווך בין-לאומי

אחד ההישגים שנתפסו כמרחיקי לכת בזמנו במאמצי התיווך של אנאן היה השגת הסכמה של הצדדים למתווה משא ומתן מהיר הכולל מסגרת זמן ברורה וכן הסכמה למשאל עם לאישור תוצאותיו. יתר על כן, אף הוסכם שאם לא יצליחו הצדדים להגיע להסכמה עד תאריך היעד, יוכנסו יוון וטורקיה לתמונה, ואם גם הן לא יצליחו להגיע להסכם, יפתור אנאן לפי הבנתו את נקודות המחלוקת; ואכן, דבר זה קרה עם כישלון השיחות.¹³ במובן זה ייתכן שדווקא האצת התהליך עמדה בעוכרי תכנית אנאן, כאשר הועברה הגרסה הסופית של התכנית לשני הצדדים רק בתחילת אפריל, ועד לימים האחרונים שלפני משאל העם ב-24 באפריל עוד נעשו בה תיקונים. הדבר השפיע על תוצאות המשאל מכיוון שהתומכים בתכנית יכלו לגבש את הקמפיין הציבורי לתמיכה בו רק בשלבים מאוחרים מאוד, והדבר הקשה עליהם להכשיר את דעת הקהל ולהשיג תמיכה להסכם הסופי.¹⁴

סיבה נוספת לכישלון תכנית השלום של קפריסין הייתה שכל צד ניסח את ההסכם בנפרד אל מול המתווך, ללא התייעצות מספקת בין הצדדים

לסכסוך. אמנם אנאן קיבל עליו את מאמץ התיווך לאחר שנכשלו המגעים הישירים בין הצדדים בשנים 2001-2002, אך עדיין לא ברור אם אכן ניסוח ההסכם בידי צד שלישי היה הפתרון הנכון למבוי הסתום שנקלעו אליו השיחות. אף שבכל מקרה הובטחה כניסתם של היוונים הקפריסאים לאיחוד האירופי, הם הרגישו כאילו לוחצים עליהם לקבל את ההסכם לטובת אינטרסים של מדינות אחרות, וזעמו שהיו איומים לא מפורשים שאם יסרבו להסכם, יתחילו מדינות להכיר ברפובליקה הטורקית של צפון קפריסין. היוונים הקפריסאים ראו במקצת הסעיפים בתכנית, כגון המשך הנוכחות של צבא טורקיה באי, פגיעה בעקרון הריבונות של קפריסין. מבחינות אלו, נתפסו הגרסאות המאוחרות של תכנית אנאן כהמשך ישיר להסכמי ציריך-לונדון, שגם עליהם היו הדיונים בין בריטניה לטורקיה וליוון ללא התייעצות מספקת עם נציגי הקבוצות האתניות באי.¹⁵

מעורבות מדינות נוספות מהאזור

קשה לנתק את הסכסוך בקפריסין מהסכסוך המתמשך בין יוון ובין טורקיה. מלבד זאת, צפון קפריסין נחשב אזור כיבוש טורקי, שרמת עצמאותו מוגבלת. מן הבחינה הזאת, אחד ההישגים הבולטים של תכנית אנאן היה שיזמיה הצליחו לגייס עבודה תמיכה הן ביוון והן בטורקיה. תמיכה זאת מעניינת גם על רקע תחילתו של תהליך פיוס בין שתי המדינות.¹⁶ תמיכתה של יוון, שהייתה גם מסויגת יחסית, לא הובילה את היוונים הקפריסאים להצביע בעד התכנית, ואילו תמיכתו של ראש ממשלת טורקיה בהסכם תרמה לנכונות להעביר אותו בקרב הטורקים הקפריסאים, למרות התנגדות המנהיג הצפון קפריסאי הוותיק ראוף דנקטאש. כך, גם אם נראה פעמים רבות שמעורבות מדינות אחרות בסכסוך אתני רק מסבכת את הסיכויים לפתרונו, אפשר גם לראות שבנקודות זמן מסוימות קיומו של שחקן אזורי מעורב שיכול להשפיע על הצדדים

קפריסין. אתגר נוסף עבור האיחוד נוגע לכך שישנו מתח בין היותה של קפריסין אחת ממדינות הגבול של האיחוד האירופי, עניין שמחייב בקרה משמעותית על הנכנסים והיוצאים, ומנגד, יש אינטרס להמשיך לשמור על הגבול בין שני חלקי האי פתוח יחסית. בהחלט ייתכן כי ימצאו לאתגרים אלו פתרונות נקודתיים וכי לאחר בחירתו של נשיא חדש בקפריסין יחודש תהליך מדיני שעלול עוד להימשך שנים, ובזמן זה יישמר לכאורה הסטטוס-קוו. עם זאת, אפשר לחשוב גם על שני תרחישים דרמטיים יותר.

חלוקת האי

לאחר הכישלון לאשר את תכנית אנאן במשאל העם של היוונים הקפריסאים החלו להישמע שוב הקולות המוכרים בטורקיה, הקוראים להקמתן של שתי מדינות. כך בביקורו הראשון של עבדוללה גול (Abdullah Gül) בצפון קפריסין כנשיא טורקיה הוא אמר כי הסכם בקפריסין צריך להיות מבוסס על המציאויות של קפריסין ו"על קיומם של שני עמים נפרדים, שתי דמוקרטיות נפרדות, שתי מדינות נפרדות וכן שתי דתות נפרדות."²¹ מסקר דעת קהל מ-2006 בצד היווני נראה אף שמספר היוונים הקפריסאים התומכים בחלוקה זו גדול ממספר היוונים הקפריסאים שבעד איחוד, ומגמה זאת בולטת בייחוד בקרב הצעירים.²² ישנם אף חוקרים הטוענים כי מכיוון שחלוקתה של קפריסין תרמה ליציבות ולהיעדר אלימות לא ברורה הכדאיות בניסיון לאחד אותה מחדש.²³ אמנם במשך השנים נטען כי אין לאפשר חלוקה של האי, שכן היא תיצור תקדים של מתן "פרס" על פעולה צבאית חד-צדדית הנתפסת כתוקפנית, אך עם זאת, הקהילה הבין-לאומית נוקטת לעתים מדיניות שחורגת מדפוסים מקובלים.²⁴ ייתכן אף שעם הזמן ייתפס השוני בין חלוקת האי וכניסת שתי המדינות לאיחוד האירופי ובין איחוד האי במסגרת פדרלית רופפת כמשמעותי פחות ממה שהוא נתפס כיום. עם זאת, קרוב לוודאי שכדי שתרחיש כזה יהיה ראלי בכל זאת יצטרכו

להגיע לפתרון ולהוסיף ללחץ דווקא יכול להיות בעל תרומה משמעותית.

לקחים בנוגע לתקשורת ברמה הבין-

קהילתית והתגברות על חשדנות בין הצדדים

אחד הסממנים המעודדים לאפשרות של איחוד מחדש של הקהילות בקפריסין היה שפתיחתו המוגבלת של הקו הירוק¹⁷ למעבר אזרחים בין הצדדים לא הובילה לשום תקריות אלימות.¹⁸ לראשונה זה שנים נוצר יותר מגע בין היוונים הקפריסאים ובין הטורקים הקפריסאים. עם זאת, קיים קושי גדול להתגבר על חשדנות ארוכת שנים בין הצדדים – כך למשל היוונים הקפריסאים התנגדו נחרצות להישארות כוחות טורקיים על האי, אף שבפועל זמן התגובה הנדרש לצבא טורקיה, גם אם הוא מוצב בטורקיה לפעול בקפריסין, בייחוד באמצעות חיל האוויר, הוא כמעט מידי, ולכן אין כמעט משמעות פרקטית לכוחות המוצבים האי.¹⁹ מלבד זאת, יש להניח שטורקיה תהסס מאוד להתערב צבאית שנית באי, לאחר שנהייתה קפריסין חברה באיחוד האירופי.²⁰ מכאן אף שברור כי לטראומה אשר נוצרה ליוונים הקפריסאים מהתערבות טורקיה בעבר היה תפקיד בעיצוב חששות אלו, בפועל בהיותם מניע לפסילת התכנית רואים עדות בעיקר לכך שעדיין יש להתמודד עם החשדנות הבסיסית בין הצדדים.

עתיד האי

בחלק זה אציג תרחישים אפשריים בנוגע לעתידו הפוליטי של האי. יש לציין כי על אף הקיפאון מבחינת המשא ומתן בין הצדדים, בפועל יצרה כניסתם של היוונים הקפריסאים לאיחוד האירופי מצב חדש וכמה אתגרים. כך, בזכות הצבעת ה"כן" של הטורקים הקפריסאים החליטה עקרונית הקהילה הבין-לאומית להוריד את מקצת מגבלות הסחר על הצד הצפוני. עם זאת, מכיוון שלטענת טורקיה לא מיושמת ההחלטה העקרונית בצורה מספקת, היא מסרבת לפתוח את נמליה בפני הרפובליקה של

הטורקים הקפריסאים לוותר על חלק מהשטח שהם שולטים עליו כיום.

איחוד מחדש של האי

אם תחול התקדמות, אף שכרגע היא נראית לא סבירה, במגעים בנוגע לצירופה של טורקיה לאיחוד האירופי או שיוצג הסדר פשרה אחר המיטיב עם טורקיה, הדבר יכול לקדם את נכונותה של טורקיה בכלל ושל המיעוט הטורקי בצפון קפריסין בפרט לווייתורים נרחבים יותר אל מול היוונים. יש אף להדגיש שכאשר האיחוד האירופי חורת על דגלו חופש תנועה, נראה זה ארכאי מעט שיוון וקפריסין, אשר כבר חברות באיחוד, וטורקיה, אשר שואפת להצטרף אליו, עוד דנות בהחזרת פליטים ופינוי מתנחלים, מלבד ההסכמה הכללית שיש לתת להם פיצויים. גם עצמת הדיון בהמשך נוכחותה של טורקיה באי, שהיוונים הקפריסאים מתנגדים אליה גם משיקולי ביטחון וגם משיקולי פגיעה בריבונות מדינתם, יכולה להתעמעם ככל שתהיה קפריסין זמן רב יותר באיחוד האירופי, שיש לה בו מסגרת הגנה רחבה יותר, וגם בכל מקרה היא מוותרת על חלק מריבונותה להיות בתוכו.

סיכום

למשקיפים מהצד נדמה לעתים שהסכסוך בקפריסין אינו כה חריף לעומת סכסוכים אחרים במערכת הבין-לאומית, בייחוד על רקע היעדר כמעט מוחלט של אלימות באי מאז 1974, ואולם הקושי לפתור אותו יכול להעיד לא רק על הקושי הבסיסי בפתרון סכסוכים אתניים לאחר היסטוריה של אלימות והיווצרות בעיית פליטים, אלא אף להאיר בפסימיות ניסיונות לפתור סכסוכים אשר עדיין קיימת בהם מידה גבוהה של אלימות בין הצדדים. אמנם אפשר לטעון שדווקא היעדר האלימות בעשורים האחרונים ואי-קיומו של מבוי סתום כואב הדדי תורמים להיעדר בשלות²⁵ של הצדדים לפתור את הסכסוך בקפריסין, אך בכל זאת הניסיונות הכושלים בעבר

לפתור אותו כשהמאורעות האלימים עוד היו טריים בזיכרון וכאשר נראה היה שהסכסוך פוגע בצדדים פגיעה חריפה יכולים להעיד גם על מוגבלויותיה של ראייה זאת. מלבד בעיות הקשורות לסכסוך עצמו, אחת הבעיות שהקשו מאוד את פתרון הסכסוך בקפריסין היא הקישור שלו לסכסוך בין יוון לטורקיה, כמו היותו של הסכסוך הישראלי-פלסטיני גם חלק מהסכסוך הישראלי-ערבי. מבחינות אלו, לישראל צריך להיות עניין בהתפתחויות הקשורות לסכסוך בקפריסין, מה עוד שיש לסכסוך זה גם חשיבות בנוגע לטורקיה, מדינה אשר התפתחויות אסטרטגיות הקשורות בה יכולות להיות בעלות משמעות קריטית גם בנוגע לישראל.

הערות

- 1 James Ker-Lindsay, *EU Accession and UN Peacemaking in Cyprus*, Palgrave Macmillan, New York 2005, p. 2.
 - 2 Harry Anastasiou, "Nationalism as a Deterrent to Peace and Interethnic Democracy: The Failure of Nationalist Leadership from the Hague Talks to the Cyprus Referendum", *International Studies Perspectives*, 8 (2007), p. 198.
 - 3 הרפובליקה של קפריסין טוענת לשליטה על כל האי, והיא הנציגה של האי כלפי חוץ במוסדות בין-לאומיים כמו האו"ם. עם זאת, בפועל בצפון האי יש שליטה דה-פקטו של הטורקים, והבחירות הן רק בחלקו הדרומי של האי.
 - 4 מסקרים אחרונים נראה שפאפאדופולוס מוביל במירוץ, אך שיהיה צורך בסיבוב שני של בחירות וייתכן שתיווצר נגדו קואליציה.
 - 5 Yusuf Kanli, "Make or Break Polls in Cyprus", *Turkish Daily News*, November 22, 2007, <<http://www.turkishdailynews.com.tr/article.php?enewsid=89237>>
- Kerin Hope, "Politics: Three-way Race for President", *Financial Times*, November 27, 2007, <http://www.ft.com/cms/s/2/7d73bc9e-9bc6-11dc-8aad-0000779fd2ac,dwp_uuid=bd914be4-974c-11dc-9e08-0000779fd2ac.html>
- Ker-Lindsay, *EU Accession and UN Peacemaking in Cyprus*, p. 114.

- 6 קיימת מחלוקת בנוגע לשאלה כמה אזרחים שנולדו בטורקיה, אזרחים אשר היוונים רואים בהם מתנחלים, מתגוררים בצפון קפריסין. לטענת הצד היווני הקפריסאי, יש בערך מאה אלף מתנחלים מטורקיה בקפריסין, אשר הם כמעט חמישים אחוז מהאוכלוסייה בצפון קפריסין וכשמינית מכלל האוכלוסייה באי, המוערכת ב-CIA World Fact Book כבעלת כמעט 800 אלף איש. לטענת הצד הטורקי, המספרים קטנים הרבה יותר, ומדובר בכ- 15 אלף איש בלבד. הצד הטורקי מסביר את הפער בין ההערכות בכך שמרבית המגיעים מטורקיה הם עובדים זמניים ששוהים באי לא יותר מחמש שנים. הערכות ניטרליות יותר נוטות לחזק את המספרים שהיוונים הקפריסאים מציגים, ושהמתנחלים הם כמעט שלושים אחוזים מהאוכלוסייה בצפון קפריסין.
- 7 Celestine Bohlen, "Fresh Tension for Cyprus: Counting the Newcomers", *New York Times*, January 23, 1997, <<http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9C05E2DC163AF930A15752C0A961958260>>
- 7 Hubert Faustmann, "The Cyprus Question Still Unsolved: Security Concerns and the Failure of the Annan Plan", *Südosteuropa Mitteilungen*, 6 (2004), pp. 50–51.
- 8 Roger Zetter, "Re-conceptualizing the Myth of Return: Continuity and Transition amongst the Greek-Cypriot Refugees of 1974", *Journal of Refugee Studies*, 12 (1999), p. 2.
- 9 Faustmann, "The Cyprus Question Still Unsolved", p. 56, ft. 33, pp. 63–64.
- 10 Neophytos G. Loizides, "Ethnic Nationalism and Adaptation in Cyprus", *International Studies Perspectives*, 8 (2006), p. 182.
- 11 היו אף פרסומים שמנהיג הכנסייה באותו זמן, הבישוף קריסוסטומוס (Crisostomos) מפאפוס, איים ש"מצביעי כן" ילכו לגיהנום.
- 12 Anastaiou, "Nationalism as a Deterrent", p. 201. עם זאת, יש להדגיש שבצפון קפריסין החלה להישמע ביקורת חריפה כלפי דנקטאש. ב-2002–2003 היו הפגנות ענק בדרישה לשינוי ולהתפטרותו של הנשיא דנקטאש. בו בזמן נבחר לראשות הממשלה מחמט עלי טאלט (Mehmet Ali Talat), שידוע כבעל עמדות מתונות וכתומך בתכנית אנאן.
- Jan Asmussen, "Cyprus after the Failure of the Annan-Plan", *European Centre for Minority Issues*
- Breif 11 (July 2004), p. 7.
- 13 Anastaiou, "Nationalism as a Deterrent", p. 196.
- 14 House of Commons, Committee on Foreign Relations, *Annan Plan*, <<http://www.publications.parliament.uk/pa/cm200405/cmselect/cmfaaff/113/11305.htm>>
- 15 Claire Palley, *An International Relations Debacle: The UN Secretary-General's Mission of Good Offices in Cyprus 1999–2004*, Hart Publishing, Oxford 2005, pp. 221–222.
- 16 "Turks, Greeks to Share Foxhole", *Turkish Daily News* December 5, 2007, <<http://www.turkishdailynews.com.tr/article.php?enewsid=90450>>
- 17 את הקו הירוק קבעו כוחות בריטיים עוד בעימותים הבין-קהילתיים בקפריסין ב-1963. הקו מפריד בין החלק הדרומי של קפריסין ובין חלקה הצפוני, ואף חוצה את העיר ניקוסיה. על האזור המפורז סביב הקו הירוק משגיחים כוחות לשמירת שלום של האו"ם.
- 18 Anastaiou, "Nationalism as a Deterrent", p. 198; David Hannay, *Cyprus: The Search for a Solution*, I.B. Tauris, London 2005, p. 225.
- 19 House of Commons, Committee on Foreign Relations, *Annan Plan*.
- 20 Faustmann, "The Cyprus Question still Unresolved", pp. 61; 66.
- 21 Yusuf Kanli, "Did Turkey Change its Cyprus Policy?", *Turkish Daily News* September 20, 2007, <<http://www.turkishdailynews.com.tr/article.php?enewsid=83840>>
- 22 בסקר אשר ביצע תאגיד השידור הקפריסאי נמצא כי ארבעים ושמונה אחוזים מהיוונים הקפריסאים בעד לחיות בנפרד, ולעומתם ארבעים ושלושה אחוזים בעד דו-קיום. מהצעירים בני 18 עד 24, שישים ושלושה אחוזים בעד לחיות בנפרד, ומהמבוגרים מעל גיל 65, שישים ואחד אחוזים בעד דו-קיום. הנתונים מובאים בתוך:
- Leonidou, John, "Most Greek Cypriots 'Don't want to Live with Turkish Cypriots'", *Cyprus Mail* April 5, 2006 <http://www.cyprus-mail.com/news/main.php?id=25249&cat_id=1>
- מצוטט גם בתוך:
- Dan Lindley, "Historical, Tactical, and Strategic Lessons from the Partition of Cyprus", *International Studies Perspectives*, 8 (2006), pp. 224–241.
- 23 מחקרים בולטים בהקשר זה:

ייצור הדבר תקדים בנוגע לצפון קפריסין.
 "הערכה: קוסובו תכריז על עצמאות בראשית 2008",
 הארץ, 10 בדצמבר, 2007,
<http://www.haaretz.co.il/hasite/spages/933002.html>
 25 המונח כמו שזרטמן מציגו מתייחס לכך שפתרון
 בדרכי משא ומתן מגיע לאחר שהגיעו שני הצדדים
 למסקנה כי אין אפשרות לפתור את הסכסוך בכוח,
 והמצב הקיים כרוך במחירים גבוהים.
 I. William Zartman, *Ripe for Resolution*, Oxford
 University Press, Oxford 1985, p. 9.

Chaim Kaufmann, "An Assessment of the Partition of
 Cyprus", *International Studies Perspectives*, 8 (2006),
 pp. 206–223.

Lindley, "Historical, Tactical, and Strategic Lessons...",
 pp. 224–241.

24 כך למשל בזמן המלחמה הקרה הייתה התמיכה הבין-
 לאומית בניסיונות היפרדות מוגבלת יחסית. מנגד,
 ההכרה הצפויה בקרב מדינות מערביות בעצמאות
 קוסובו, אם זו תכריז חד-צדדית על עצמאותה היא
 חריגה, ומבין חברות האיחוד האירופי המתנגדות
 לכך הן יוון וקפריסין, בין השאר בגלל החשש שמא

מפתח למאמרי העדכן

1998-2008, כרכים 1-10

מחבר	כותר	סימוכין
איראן		
אסכולאי, אפרים ולנדאו, אמילי	הניסיון שנלמד בצפון קוריה: הקבלות למקרה של איראן?	כרך 9, גיליון 4, מארס 2007
לנדאו, אמילי	הפוליטיקה של 'משחק על זמן': המערב מול איראן	כרך 10, גיליון 1, יוני 2007
לנדאו, אמילי	בחזרה לעתיד: שוב משא ומתן בעייתי עם איראן	כרך 10, גיליון 2, אוגוסט 2007
לנדאו, אמילי	סוריה, ה-6 בספטמבר 2007: ישראל ולקחי הניסיון האיראני	כרך 10, גיליון 3, נובמבר 2007
לנדאו, אמילי ואסכולאי, אפרים	תכנית הגרעין של איראן והמשא ומתן עם שלוש מעצמות האיחוד האירופי	כרך 8, גיליון 3, נובמבר 2005
פלדמן, ניצן	מהי עוצמתו האמיתית של "נשק הנפט" האיראני?	כרך 10, גיליון 2, אוגוסט 2007
פלדמן, ניצן	משלוח יוצא איראן: ה-EU3 ומערכה כלכלית אפקטיבית נגד איראן	כרך 10, גיליון 4, ינואר 2008
קס, אפרים	האיום האיראני: סיבה לדאגה, לא לבהלה	כרך 1, גיליון 3, נובמבר 1998
קס, אפרים	איראן תחת לחץ	כרך 6, גיליון 2, ספטמבר 2003
קס, אפרים	בלימת האיום הגרעיני של איראן: האופציה הצבאית	כרך 7, גיליון 3, דצמבר 2004
קס, אפרים	שינויים במצבה האסטרטגי של איראן	כרך 9, גיליון 4, מארס 2007
שפיר, יפתח	מאמצי איראן לכיבוש החלל	כרך 8, גיליון 3, נובמבר 2005
שפיר, יפתח	הטילים האסטרטגיים של איראן	כרך 9, גיליון 1, אפריל 2006
אירופה		
ארז, רם	בחיפוש אחר תפקיד: מאמציה של אירופה למניעת תפוצת גרעינית	כרך 7, גיליון 1, מאי 2004
הלר, מרק	ישראל, אירופה ותהליך השלום	כרך 2, גיליון 3, דצמבר 1999
עילם, עוזי	אירופה מול הטרור – מעט מדי, לאט מדי	כרך 5, גיליון 3, דצמבר 2002
עילם, עוזי	אירופה מתרחבת מזרחה: האתגר לישראל	כרך 6, גיליון 4, ינואר 2004
אסטרטגיה כללי		
איילנד, גיורא	השתנות טבע המלחמות	כרך 10, גיליון 1, יוני 2007
בן-חורין, רועי	נשק אל הרג: ההלכה, המעשה ומה שביניהם	כרך 4, גיליון 1, אפריל 2001
סובלמן, אריאל	האמנם כל אחד הוא אויב בחלל הקיברנטי?	כרך 2, גיליון 4, פברואר 2000

מחבר	כותר	סימוכין
ארצות הברית		
אבנטל, אודי	ארצות-הברית ואתגר הגרעין האיראני: ברירה בין חלופות גרועות	כרך 9, גיליון 1, אפריל 2006
אופיר, נועם	בין מיזורי לנאתנו: יכולת ה-Global strike של ארצות הברית	כרך 10, גיליון 1, יוני 2007
אופיר, נועם	גרעין הוויכוח: דוקטרינת השימוש בנשק גרעיני של ארצות הברית	כרך 10, גיליון 4, ינואר 2008
אינדיק, מרטין	מדיניות ארה"ב כלפי ישראל והסכסוך הערבי-ישראלי	כרך 4, גיליון 2, אוגוסט 2001
אפרים, אסכולאי	דו"ח המודיעין האמריקאי השלכות הדו"ח ומשמעויותיו	כרך 10, גיליון 4, ינואר 2008
בן-צבי, אברהם	מורשת קלינטון במזרח התיכון בפרספקטיבה היסטורית: סיכום ראשוני	כרך 3, גיליון 3, נובמבר 2000
בן-צבי, אברהם	ממשל בוש, המזרח-התיכון וישראל בצל מתקפת הטרור	כרך 4, גיליון 4, ינואר 2002
ברום, שלמה	המלחמה באפגניסטן – לקחים לישראל	כרך 4, גיליון 4, ינואר 2002
ברט, רוני	הקץ לקידום אגרסיבי של דמוקרטיה	כרך 10, גיליון 3, נובמבר 2007
ברט, רוני	חיילים אמריקאים בעיראק: המיעוט הרפובליקני לאן?	כרך 10, גיליון 4, ינואר 2008
ברט, רוני	מדיניות ארצות-הברית לאחר ההינתקות: מפת הדרכים ואין בלתי	כרך 8, גיליון 2, אוגוסט 2005
ברט, רוני	מלחמת "עד כאן": ארצות-הברית לקראת מהלך מסובך	כרך 9, גיליון 2, אוגוסט 2006
ברט, רוני	ארצות הברית: קונגרס חדש; אווירה חדשה; מדיניות חדשה?	כרך 9, גיליון 4, מארס 2007
הלר, מרק	המעורבות האמריקנית בהסכמי הביטחון הישראליים-פלסטיניים	כרך 1, גיליון 4, ינואר 1999
לנדאו, אמילי	דו"ח המודיעין האמריקאי: הערכת התגובות הבינלאומיות	כרך 10, גיליון 4, ינואר 2008
לנדאו, אמילי	התכנית להגנה נגד טילים: האם יש מסר למזרח התיכון?	כרך 4, גיליון 1, אפריל 2001
לנדאו, אמילי	גישת ארה"ב לבקרת נשק ואי-תפוצה של נשק השמדה המונית לאחר ה-11 בספטמבר	כרך 4, גיליון 4, ינואר 2002
לנדאו, אמילי וארז, רם	הממד הגרעיני של "ציר הרשע": אסטרטגיות שונות לאיומים שונים	כרך 6, גיליון 1, מאי 2003
לרמן, ערן	המטרה האסטרטגית של ארצות-הברית לאחר ההינתקות: שינוי אזורי בעדיפות ראשונה	כרך 8, גיליון 2, אוגוסט 2005
פרייליך, צ'ק	"נקמת הפנטגון" או תפנית אסטרטגית: מדיניות הביטחון החדשה של ממשל בוש	כרך 9, גיליון 1, אפריל 2006
קם, אפרים	חקירת כשלי המודיעין בארצות-הברית: משמעויות ולקחים	כרך 7, גיליון 4, מארס 2005
בקרת נשק		
אסכולאי, אפרים	האמנה להפסקת ייצור חומרים בקיעים: דו"ח ביניים	כרך 10, גיליון 1, יוני 2007
אסכולאי, אפרים	הפרוטוקול הנוסף (של סבא"א): שיפורו של משטר הפיקוח הבין-לאומי לאי-הפצת הנשק הגרעיני	כרך 5, גיליון 3, דצמבר 2002

מחבר	כותר	סימוכין
אסכולאי, אפרים	ההידדרות במצב המשטרים לאי-הפצתו של נשק להשמדה המונית	כרך 6, גיליון 1, מאי 2003
לימונה, שמואל	האמנה הכימית והאמנה הביולוגית: תמונת מצב	כרך 7, גיליון 1, מאי 2004
לנדאו, אמילי	האמנה למניעת תפוצת נשק גרעיני (NPT): התאמת ציפיות למציאות	כרך 6, גיליון 4, ינואר 2004
פלדמן, שי	הניסויים הגרעיניים בדרום אסיה: השלכות למזרח התיכון	כרך 1, גיליון 2, יולי 1998
פרידמן, דוד	מניעת תפוצת נשק ביולוגי – אמנות, משטרי ספקים ופיקוח על הייצוא: תמונת מצב והמלצות לישראל	כרך 7, גיליון 3, דצמבר 2004
הינתקות, גוש קטיף, 2005		
אלרן, מאיר	הקונסנזוס, צה"ל והסרבנות: השלכות אסטרטגיות של ההינתקות על החברה הישראלית	כרך 8, גיליון 2, אוגוסט 2005
אלרן, מאיר	השלכות ההינתקות על החברה הישראלית	כרך 8, גיליון 3, נובמבר 2005
אריאלי, שאול	"ההינתקות", מרחב "התפר" וחלופה אחרת לניהול הסכסוך	כרך 7, גיליון 2, יולי 2004
בן מאיר, יהודה	תוכנית ההינתקות – משבר תודעתי	כרך 7, גיליון 4, מרס 2005
בן מאיר, יהודה	המשבר בקרב ציבור המתנחלים והשלכותיו	כרך 8, גיליון 3, נובמבר 2005
ברום, שלמה	פתרון העימות הישראלי-פלסטיני: תרומתם האפשרית של כוחות בין-לאומיים	כרך 5, גיליון 4, פברואר 2003
ברום, שלמה	תכנית ההינתקות: משמעויות מדיניות וביטחוניות	כרך 7, גיליון 2, יולי 2004
ברום, שלמה	תכנית ההינתקות: היום שאחרי	כרך 8, גיליון 1, מאי 2005
גזית, שלמה	לאחר שתושלם ההינתקות: הבקרה של ישראל	כרך 8, גיליון 2, אוגוסט 2005
טוב, אמרי	השלכות כלכליות של תוכנית ההינתקות	כרך 7, גיליון 3, דצמבר 2004
טוב, אמרי	ההינתקות – המחיר הכלכלי	כרך 8, גיליון 3, נובמבר 2005
עברון, יאיר	ההינתקות וההרתעה הישראלית	כרך 8, גיליון 2, אוגוסט 2005
עמידור, יעקב	הנסיגה החד-צדדית: טעות ביטחונית בקנה מידה היסטורי	כרך 7, גיליון 3, דצמבר 2004
שרביט, משה	המשמעויות הביטחוניות-צבאיות של ההינתקות	כרך 8, גיליון 3, נובמבר 2005
המזרח התיכון – כללי		
הלר, מרק	טורפים קלפים במפרץ	כרך 1, גיליון 2, יולי 1998
הלר, מרק	התנגשות בתוך ציוויליזציות	כרך 4, גיליון 4, ינואר 2002
זאבי (פרקש), אהרון	הסביבה האסטרטגית של ישראל – 2002	כרך 5, גיליון 2, אוגוסט 2002
זאבי (פרקש), אהרון	הסביבה האסטרטגית של ישראל – 2005	כרך 8, גיליון 3, נובמבר 2005
לינדשטראוס, גליה	טורקיה מול הכורדים בצפון עיראק: לקראת התערבות צבאית?	כרך 10, גיליון 2, אוגוסט 2007

מחבר	כותר	סימוכין
לינדנשטראוס, גליה	ערב הבחירות לנשיאות קפריסין: בחינה של כשלון תכנית אנאן	כרך 10, גיליון 4, ינואר 2008
סובלמן, אריאל	מהפכת המידע וביטחון לאומי: ההקשר המזרח תיכוני	כרך 1, גיליון 2, יולי 1998
שפיר, יפתח	לוויינים במזרח התיכון	כרך 7, גיליון 1, מאי 2004
המזרח התיכון – לבנון		
ברקוביץ, דני	סוכן השינוי העיקרי מול חזבאללה: תפקידו של צבא לבנון	כרך 9, גיליון 3, אוקטובר 2007
ברקוביץ, דני	"האם חזבאללה לא עוצר באדום?" המשבר בלבנון והשלכותיו על ישראל	כרך 9, גיליון 4, מארס 2007
מנצור, איימן	הקונפליקט העדתי בלבנון ומעמדו העיתי של חזבאללה	כרך 9, גיליון 2, אוגוסט 2006
סובלמן, דניאל	על סף תהום? לבנון בצל משבר פנימי	כרך 10, גיליון 3, נובמבר 2007
המזרח התיכון – מצרים		
טל, נחמן	הטרור האסלאמי במצרים: האתגר והמענה	כרך 1, גיליון 1, אפריל 1998
יחיאב, איילת	הנוכחות המצרית בציר "פילדלפי" – אינטרסים אזוריים, אתגרים מקומיים	כרך 8, גיליון 3, נובמבר 2005
יחיאב, איילת	"האחים המוסלמים" במועצת העם המצרית: השלכות ומשמעויות	כרך 8, גיליון 4, ינואר 2006
לנדאו, אמילי	הדילמה הגרעינית של מצרים	כרך 5, גיליון 3, דצמבר 2002
המזרח התיכון – סוריה		
פלדמן, ניצן	It's the Economy, Syria	כרך 10, גיליון 3, נובמבר 2007
שפיר, יפתח	התעצמות צבא סוריה	כרך 10, גיליון 2, אוגוסט 2007
חזבאללה		
הלר, מרק	העימות עם חזבאללה, העימות עם חמאס ומה שביניהם	כרך 9, גיליון 2, אוגוסט 2006
סובלמן, דניאל	חזבאללה שנתיים אחרי נסיגת צה"ל: פשרה בין אידיאולוגיה, אינטרסים, ואילוצים	כרך 5, גיליון 2, אוגוסט 2002
סובלמן, דניאל	לאחר נסיגת הסורים: על עתידו של חזבאללה	כרך 8, גיליון 1, מאי 2005
קוליק, אמיר	חזבאללה והמלחמה הבאה	כרך 10, גיליון 3, נובמבר 2007
קוליק, אמיר	חזבאללה מול צה"ל: הממד האופרטיבי	כרך 9, גיליון 3, אוקטובר 2007
קורץ, ענת	חזבאללה בצומת דרכים	כרך 3, גיליון 1, יוני 2000
שוויצר, יורם	חזבאללה ביום שאחרי: גרילה, טרור ומלחמה תודעתית	כרך 9, גיליון 2, אוגוסט 2006
חמאס		
משעל, שאול	מצוקות של מנצחים: חמאס לאחר הבחירות	כרך 9, גיליון 1, אפריל 2006
סלונים, אורי	החמאס והטרור: הסבר חלופי לשימוש באלימות	כרך 2, גיליון 3, דצמבר 1999

מחבר	כותר	סימוכין
שווייצר, יורם וקוליק, אמיר	בסופו של דבר, גם חמאס	כרך 10, גיליון 2, אוגוסט 2007
טרור		
	המלחמה בטרור	כרך 4, גיליון 3, נובמבר 2001
עילם, עוזי	גיוס הטכנולוגיה למאבק בטרור	כרך 7, גיליון 2, יולי 2004
קורץ, ענת	הטרור המזרח-תיכוני בזירה הבינלאומית: בין-לאדן כמשל	כרך 1, גיליון 4, ינואר 1999
קורץ, ענת	המלחמה בטרור: מאוחדים תמיד אנחנו?	כרך 4, גיליון 4, ינואר 2002
קורץ, ענת	"טרור חדש", אתגרים חדשים, דילמות ישנות	כרך 6, גיליון 2, ספטמבר 2003
קורץ, ענת	טרור לא קונבנציונאלי: בין נגישות למוטיבציה	כרך 7, גיליון 4, מארס 2005
קס, אפרים	המלחמה בטרור והקואליציה המזרח תיכונית	כרך 4, גיליון 4, ינואר 2002
קמחי, שאול ואבן, שמואל	מי הם מתאבדי הטרור? טיפולוגיה של מחבלים מתאבדים פלסטינים	כרך 6, גיליון 2, ספטמבר 2003
שווייצר, יורם	האם אל-קאעידה "על הגדרות"?	כרך 10, גיליון 1, יוני 2007
שווייצר, יורם	המערכה התת-קונבנציונלית בעיראק ובאפגניסטן: אתגר המחפש מענה גללי	כרך 10, גיליון 3, נובמבר 2007
שווייצר, יורם	עידן "הטרור הבלתי קונבנציונאלי"	כרך 6, גיליון 1, מאי 2003
שווייצר, יורם	המערכה נגד ה"ג'יהאד העולמי": מאזן ביניים	כרך 6, גיליון 2, ספטמבר 2003
שווייצר, יורם	נטרולן של מדינות טרור: "המודל הלובי"	כרך 7, גיליון 1, מאי 2004
ישראל – ארצות הברית		
בן-צבי, אברהם	שותפות אסטרטגיות במשבר: ישראל והקהילה היהודית בארצות-הברית	כרך 1, גיליון 1, אפריל 1998
בן-צבי, אברהם	ארה"ב וישראל: מבט מסכם על עידן נתניהו	כרך 2, גיליון 2, ספטמבר 1999
ברט, רוני	הסיוע האמריקני לישראל: הערכה מחודשת	כרך 10, גיליון 1, יוני 2007
עברון, יאיר	ברית הגנה ישראל – ארצות-הברית	כרך 1, גיליון 3, נובמבר 1998
ישראל – דעת-קהל		
אריאן, אשר	דעת קהל בישראל בנושא הגרעיני	כרך 1, גיליון 3, נובמבר 1998
אריאן, אשר	דעת קהל בישראל בנושא לבנון – 1999	כרך 2, גיליון 1, יוני 1999
אריאן, אשר	דעת קהל בנושאי ביטחון: השפעתה של האינתיפאדה 2000-2001	כרך 4, גיליון 2, אוגוסט 2001
אריאן, אשר	התזוזה ימינה – ממצאים עיקריים של סקר דעת קהל בנושא ביטחון לאומי	כרך 5, גיליון 1, יוני 2002
בן מאיר, יהודה ושקד, דפנה	דעת קהל וביטחון לאומי 2007	כרך 10, גיליון 1, יוני 2007

מחבר	כותר	סימוכין
הרמן, תמר	נציות טקטיות ויוניות אסטרטגיות: עמדות הציבור היהודי בישראל – קיץ 2002	כרך 5, גיליון 2, אוגוסט 2002
ישראל – הסברה		
גודמן, הירש	לקראת גיבוש אסטרטגיית תקשורת לישראל	כרך 5, גיליון 4, פברואר 2003
גודמן, הירש	מערך ההסברה של ישראל ערב המלחמה בעיראק ובמהלכה	כרך 6, גיליון 3, נובמבר 2003
גודמן, הירש	אסטרטגיית התקשורת של ישראל: שינוי טקטי או גישה חדשה?	כרך 8, גיליון 3, נובמבר 2005
ישראל – העורף		
אלרן, מאיר	בל נפנה עורף לחזית האזרחית (בעקבות פרסום דו"ח מבקר המדינה)	כרך 10, גיליון 2, אוגוסט 2007
אלרן, מאיר	רשות החירום הלאומית: סיכוי חדש או עוד מאותו הדבר?	כרך 10, גיליון 3, נובמבר 2007
אלרן, מאיר	העורף הישראלי כמרכיב מרכזי בעימות	כרך 9, גיליון 2, אוגוסט 2006
קליין, דוד	הגנת העורף ביישובי עוטף עזה: בחינת ההשקעה הלאומית	כרך 10, גיליון 4, ינואר 2008
קליין, דוד	הגנת העורף: בחינת ההשקעה הלאומית	כרך 2, גיליון 2, ספטמבר 1999
ישראל – כללי		
אבן, שמואל	מדוע קרסו התחזיות הכלכליות בישראל?	כרך 4, גיליון 4, ינואר 2002
אבן, שמואל, גרטנר, שלמה וקהת, דב	רעיון להקמת איים מלאכותיים מול חופי עזה	כרך 5, גיליון 4, פברואר 2003
טוב, אמרי	סדר יום כלכלי לממשלה החדשה	כרך 4, גיליון 1, אפריל 2001
טוב, אמרי	משק בסכסוך מתמשך: ישראל 2000-2003	כרך 6, גיליון 1, מאי 2003
פלדמן, שי	סדר יום מדיני לממשלת ברק	כרך 2, גיליון 1, יוני 1999
פלדמן, שי	סדר יום לממשלה החדשה (ממשלת שרון 1)	כרך 4, גיליון 1, אפריל 2001
פלדמן, שי	דילמות לממשלה החדשה בישראל (שרון 2)	כרך 5, גיליון 4, פברואר 2003
פלדמן, שי	לקראת הכרעה לאומית	כרך 6, גיליון 4, ינואר 2004
קם, אפרים	עתיד היחסים האסטרטגיים בין ירדן לישראל	כרך 2, גיליון 1, יוני 1999
שרמן, מרטין	ביזור התלות האסטרטגית של ישראל	כרך 1, גיליון 4, ינואר 1999
ישראל – מדיניות ביטחון: הנסיגה מלבנון		
בן מאיר, יהודה	הנסיגה מלבנון והזירה הפנים ישראלית	כרך 3, גיליון 1, יוני 2000
ברום, שלמה	לאחר הנסיגה: שלושה תרחישים	כרך 3, גיליון 1, יוני 2000
ברום, שלמה	שנה לנסיגה מדרום לבנון: בחינת ההערכות המוקדמות	כרך 4, גיליון 2, אוגוסט 2001
סובלמן, דניאל	ארבע שנים לנסיגה מלבנון: המאבק על עיצוב כללי המשחק בצפון	כרך 7, גיליון 2, יולי 2004

מחבר	כותר	סימוכין
ישראל – מדיניות ביטחון		
בן-ישי, רון	להחליף אסטרטגיה: כיצד על ישראל לנהל את הלחימה בטרור	כרך 6, גיליון 4, ינואר 2004
טל, נחמן	ישראל וטרור המתאבדים	כרך 5, גיליון 1, יוני 2002
ברום, שלמה	האמנם בקעת הירדן – מרחב ביטחון לישראל?	כרך 3, גיליון 4, ינואר 2001
ברום, שלמה	פניה של ההפרדה החד-צדדית	כרך 4, גיליון 3, נובמבר 2001
ברום, שלמה	הסכם חלקי או היפרדות חד-צדדית	כרך 5, גיליון 1, יוני 2002
ברום, שלמה	גדר הביטחון: פתרון או מכשלה	כרך 6, גיליון 4, ינואר 2004
הלוי, אפרים	הערות לסדר היום הלאומי-ביטחוני של ישראל ב-2003	כרך 6, גיליון 2, ספטמבר 2003
טוב, אמרי	העימות על תקציב הביטחון חוזר: על מה הוויכוח?	כרך 8, גיליון 3, נובמבר 2005
לנדאו, אמילי	האם חל שינוי במדיניות הגרעין של ישראל?	כרך 1, גיליון 1, אפריל 1998
לנדאו, אמילי ומלץ, תמר	בקרת נשק: סדר יום לישראל	כרך 2, גיליון 4, פברואר 2000
פלדמן, שי	האמנה להפסקת ייצור חומרים בקיעים: משמעויות לישראל	כרך 1, גיליון 4, ינואר 1999
סיבוני, גבריאל	נשק תלול מסלול, לוחמת גרילה ותקפותה של תפישת הביטחון	כרך 10, גיליון 4, ינואר 2008
עברון, יאיר	ההרתעה ומגבלותיה	כרך 9, גיליון 2, אוגוסט 2006
פלדמן, שי	ההרתעה הישראלית בעקבות הנסיגה מלבנון	כרך 3, גיליון 1, יוני 2000
שלים, זכי	ישראל ונאט"ו – התועלות והמכשלות	כרך 7, גיליון 4, מארס 2005
ישראל – סוריה		
איילנד, גיורא	מדוע אין לישראל אינטרס בחידוש המשא ומתן עם סוריה?	כרך 9, גיליון 4, מארס 2007
ברום, שלמה	לקראת חידוש המשא-ומתן עם סוריה	כרך 2, גיליון 3, דצמבר 1999
ברום, שלמה	משא ומתן עם סוריה: שיקולים בעד ונגד	כרך 7, גיליון 1, מאי 2004
ברקוביץ, דני	"מלחמות – הן לא קורות בקיץ?": תרחישי הידרדרות למלחמה בין ישראל לסוריה	כרך 10, גיליון 2, אוגוסט 2007
קם, אפרים	תפיסת הביטחון של סוריה בעקבות הסכם שלום עם ישראל	כרך 2, גיליון 4, פברואר 2000
ישראל – חוץ		
עברון, יורם	יחסי ישראל-סין לאחר המשבר: הזדמנויות ואתגרים	כרך 10, גיליון 2, אוגוסט 2007
יזרעאלי, שרה	הידברות סעודית-ישראלית: נסיכים ורוח, וגשם אין	כרך 10, גיליון 2, אוגוסט 2007
ישראל – ערביי ישראל		
הורוביץ, אורי	ערביי ישראל והמדינה הפלסטינית	כרך 3, גיליון 3, נובמבר 2000
הורוביץ, אורי	ערביי ישראל בעקבות אירועי אוקטובר 2000: המגמות המרכזיות ביחסם למדינת ישראל	כרך 4, גיליון 2, אוגוסט 2001

מחבר	כותר	סימוכין
טל, נחמן	התנועה האסלאמית בישראל	כרך 2, גיליון 4, פברואר 2000
ישראל – תעשייה ביטחונית		
עילם, עוזי	הפיקוח על היצוא הביטחוני: תמונת מצב 2007	כרך 9, גיליון 4, מארס 2007
שדה, שרון	תעשיית הביטחון הישראלית במאה ה-21: אתגרים והזדמנויות	כרך 7, גיליון 3, דצמבר 2004
ישראל – פלסטינים		
איילנד, גיורא	ניהול הסכסוך: השלב הבא	כרך 8, גיליון 4, ינואר 2006
אריאלי, שאול	ירושלים – בדרך להסדר קבע: לא חלוקה אלא הגדרה וארגון מחדש	כרך 8, גיליון 1, מאי 2005
בן-ישראל, יצחק	המשבר בתהליך אוסלו בראי ההרתעה הישראלית	כרך 5, גיליון 2, אוגוסט 2002
ברום, שלמה	אנאפוליס	כרך 10, גיליון 3, נובמבר 2007
ברום, שלמה	מדינה פלסטינית – איום ביטחוני?	כרך 3, גיליון 2, אוגוסט 2000
ברט, רוני	ישראל מול הפלסטינים: מגבלות ההידברות ומיקוד הכוח	כרך 10, גיליון 2, אוגוסט 2007
הורוביץ, אורי	ועידת קמפ דייוויד 2 והצעות הגישור של הנשיא קלינטון – הגרסה הפלסטינית	כרך 3, גיליון 4, ינואר 2001
הלר, מרק	השלכות הנסיגה מלבנון על יחסי ישראל עם הפלסטינים	כרך 3, גיליון 1, יוני 2000
הלר, מרק	מאזן העוצמה הישראלי-פלסטיני: הערכה מעודכנת	כרך 3, גיליון 2, אוגוסט 2000
הלר, מרק	מפת דרכים שמובילה לשום מקום: המבוי הסתום הישראלי-פלסטיני	כרך 6, גיליון 3, נובמבר 2003
הלר, מרק	בחירתו של אבו מאזן והשלב הבא ביחסי ישראל-פלסטין	כרך 7, גיליון 4, מארס 2005
הלר, מרק	הניצחון של חמאס, הדילמה של ישראל	כרך 9, גיליון 1, אפריל 2006
פלדמן, שי	משבר אוקטובר: סיכום ביניים	כרך 3, גיליון 3, נובמבר 2000
פלדמן, שי	האינתיפאדה השנייה – הערכת מצב	כרך 4, גיליון 3, נובמבר 2001
פלדמן, שי	ניהול הסכסוך עם הפלסטינים: האופציות האסטרטגיות של ישראל	כרך 5, גיליון 1, יוני 2002
קורץ, ענת	הטרור ותגובת הנגד: דינמיקה של הרס אמון	כרך 1, גיליון 2, יולי 1998
קורץ, ענת	מקץ שבע שנים: העימות בין ישראל לפלסטינים – מאזן ביניים	כרך 10, גיליון 3, נובמבר 2007
קורץ, ענת	הזירה הישראלית פלסטינית: בין הסלמה לרגיעה	כרך 9, גיליון 4, מארס 2007
קליין, מנחם	תשובה למבקרי מסמך ז'נבה	כרך 7, גיליון 2, יולי 2004
קס, אפרים	בקעת הירדן – מרחב ביטחון חיוני לישראל במציאות משתנה	כרך 3, גיליון 4, ינואר 2001
קריסטל, מוטי	מסמך ז'נבה: צעד בכיוון ההפוך?	כרך 6, גיליון 4, ינואר 2004

מחבר	כותר	סימוכין
מודיעין		
-----	הערכת המודיעין הישראלית: התבטאויות בתקשורת	כרך 6, גיליון 3, נובמבר 2003
ברום, שלמה	כשלים בהערכת המודיעין	כרך 6, גיליון 3, נובמבר 2003
הנדל, יועז ומנצור, איימן	על התרבות הערבית ו"המשקפיים המערביים"	כרך 9, גיליון 4, מארס 2007
זאבי (פרקש), אהרון	המודיעין בעין בוחנת: לקחים ומסקנות	כרך 9, גיליון 4, מארס 2007
קס, אפרים	כשלים או הערכה מקצועית?	כרך 6, גיליון 3, נובמבר 2003
קס, אפרים	תפסת מרובה – לא תפסת: דו"ח הועדה לחקירת מערך המודיעין	כרך 7, גיליון 2, יולי 2004
מלחמת לבנון השנייה		
אופיר, נועם	הפתרון אינו בשמים: התמודדות חיל האוויר עם משגרי הרק"ק	כרך 9, גיליון 3, אוקטובר 2007
אופיר, נועם	על מגבלות הכוח האווירי במלחמת לבנון	כרך 9, גיליון 2, אוגוסט 2006
בן מאיר, יהודה	מדיניות הממשלה ומטרות המלחמה	כרך 9, גיליון 2, אוגוסט 2006
ברום, שלמה	הסדרים אפשריים ורצויים לסיומה של המלחמה בצפון	כרך 9, גיליון 2, אוגוסט 2006
ברט, רוני	תוצאות המלחמה: הטור החיובי במאזן	כרך 9, גיליון 3, אוקטובר 2007
הנדל, יועז	כישלונות המודיעין הטקטי במלחמת לבנון	כרך 9, גיליון 3, אוקטובר 2007
לנדאו, אמילי	התגובות בעולם הערבי: טשטוש הקווים המסורתיים	כרך 9, גיליון 2, אוגוסט 2006
סיבוני, גבריאל	מעזה ללבנון וחזרה	כרך 10, גיליון 1, יוני 2007
קס, אפרים	האיתאללה, חזבאללה וחסאן נסראללה: איראן כשחקן מרכזי	כרך 9, גיליון 2, אוגוסט 2006
שטאובר, צבי	המשבר בלבנון – סיכום ביניים	כרך 9, גיליון 2, אוגוסט 2006
שלום, זכי	עמדות, קונספציות ושברן: מלחמת לבנון כאבן בוחן	כרך 9, גיליון 2, אוגוסט 2006
שלום, זכי והנדל, יועז	כשלים קונספטואליים בדרך למלחמת לבנון: לקחים אפשריים	כרך 10, גיליון 1, יוני 2007
שלח, עפר	אנטי-מלחמה	כרך 9, גיליון 3, אוקטובר 2007
שפיר, יפתח	הנשק הרקטי במלחמה	כרך 9, גיליון 2, אוגוסט 2006
סין		
עברון, יורם	מדיניותה של סין נגד הטרור: מאפיינים ויעדים	כרך 10, גיליון 3, נובמבר 2007
פלדמן, שי	ביטחונה של סין: ההשלכות על ישראל	כרך 2, גיליון 4, פברואר 2000
עיראק		
אסכולאי, אפרים	כאשר יוטל הפיקוח על עיראק: סדר יום לפעולה	כרך 5, גיליון 2, אוגוסט 2002
ברום, שלמה	מבצע "שועל המדבר": תוצאות והשלכות	כרך 2, גיליון 1, יוני 1999

מחבר	כותר	סימוכין
ברום, שלמה	צבא עיראק: לקראת מערכה אפשרית עם ארצות-הברית	כרך 5, גיליון 3, דצמבר 2002
ברט, רוני	על כישלון ונסיגה: מה יקרה אם ארצות-הברית תיכשל בעיראק?	כרך 9, גיליון 1, אפריל 2006
הלר, מרק	הקרע הטרינסאטלנטי, עיראק וישראל	כרך 6, גיליון 1, מאי 2003
קס, אפרים	המשבר העיראקי – לקחים לישראל	כרך 1, גיליון 2, יולי 1998
קס, אפרים	הסבך העיראקי: האם יש אור בקצה המנהרה	כרך 10, גיליון 3, נובמבר 2007
קס, אפרים	המטרה – עיראק	כרך 5, גיליון 2, אוגוסט 2002
קס, אפרים	הבוקר שאחרי סדאם	כרך 5, גיליון 4, פברואר 2003
קס, אפרים	יציאת עיראק: ההשלכות של פינוי הכוחות האמריקאים	כרך 8, גיליון 4, ינואר 2006
פלסטינים		
ברום, שלמה	ממשלת האחדות הפלסטינית: תמונת מצב	כרך 10, גיליון 1, יוני 2007
הורוביץ, אורי	לסוגיית ההכרזה החד-צדדית על כינון מדינה פלסטינית – שלושה תרחישים	כרך 3, גיליון 2, אוגוסט 2000
הלר, מרק	ניצחון החמאס: תגובות ראשונות	כרך 8, גיליון 4, ינואר 2006
הררי, שלום והלר, מרק	השפעת ההינתקות על הפוליטיקה והחברה הפלסטינית	כרך 8, גיליון 2, אוגוסט 2005
מילשטיין, מיכאל	עשרים שנה לאנתפאדה: האם שבו הפלסטינים לנקודת ההתחלה?	כרך 10, גיליון 4, ינואר 2008
קוליק, אמיר	"מקרה סעד בינלאומי": המשבר הכלכלי ברשות הפלסטינית	כרך 10, גיליון 1, יוני 2007
קוליק, אמיר	מעשים ולא דיבורים: מגמות מרכזיות בדעת הקהל הפלסטינית 2007	כרך 10, גיליון 4, ינואר 2008
קורץ, ענת	הפתח והמאבק להתמסדות	כרך 3, גיליון 4, ינואר 2001
קורץ, ענת	מעמדה של הרשות הפלסטינית: תהליך התמסדות בנסיגה	כרך 5, גיליון 3, דצמבר 2002
קורץ, ענת	קץ האינרציה: הפסד הפתח בבחירות	כרך 9, גיליון 1, אפריל 2006
קס, אפרים	תפיסת הביטחון של המדינה הפלסטינית העתידה	כרך 3, גיליון 2, אוגוסט 2000
רובינשטיין, דני	לקראת מהפך? הדיאלוג הלאומי בין הפתח לחמאס	כרך 8, גיליון 1, מאי 2005
שיקאקי, חליל	דעת הקהל הפלסטינית ואינתיפאדת אל-אקצה	כרך 5, גיליון 1, יוני 2002
צה"ל		
איילנד, גיורא	צה"ל והתקשורת הזרה: הערכה ולקחים בתום שנה לאינתיפאדה	כרך 4, גיליון 3, נובמבר 2001
בן מאיר, יהודה וסיבוני, גבריאל	"הסמכות והאחריות הפיקודית בצה"ל" – מאמרי תגובה	כרך 10, גיליון 3, נובמבר 2007
גל, ראובן	המוטיבציה לשירות בצה"ל בראי הזמן	כרך 2, גיליון 3, דצמבר 1999
הנדל, יועז	היחידות המיוחדות בצה"ל: ייעוד ותפיסת ההפעלה	כרך 10, גיליון 2, אוגוסט 2007

מחבר	כותר	סימוכין
הנדל, יועז	היחידות המיוחדות בצה"ל: ייעוד ותפיסת ההפעלה	כרך 10, גיליון 2, אוגוסט 2007
הנדל, יועז	שובו של מערך המילואים	כרך 10, גיליון 4, ינואר 2008
וגמן, יהודה	ליקויים בראיית צה"ל את עצמו כאחראי לביטחון האזרחים	כרך 10, גיליון 2, אוגוסט 2007
וגמן, יהודה	על ההכרח להתאים את תודעת צה"ל למלחמה	כרך 10, גיליון 4, ינואר 2008
וגמן, יהודה	"אנטי מלחמה" – האמנם איבד צה"ל את יכולתו להכריע?	כרך 9, גיליון 4, מארס 2007
טירה, רון	לשבור לאמבה את העצמות	כרך 9, גיליון 3, אוקטובר 2007
מופז, שאול	צה"ל לקראת שנות ה-2000	כרך 2, גיליון 2, ספטמבר 1999
סגל, גיורא	חיוניות התמרון היבשתי בעימות א-סימטרי	כרך 10, גיליון 4, ינואר 2008
סיבוני, גבריאל	הסמכות והאחריות הפיקודית בצה"ל: בחינה ביקורתית של עמדת ועדת וינוגרד	כרך 10, גיליון 2, אוגוסט 2007
סיבוני, גבריאל	האם ניתן להדביר את הקסאם? בחינת ההיבטים המבצעיים	כרך 9, גיליון 3, אוקטובר 2007
סיבוני, גבריאל	תפיסת הלחימה הצבאית בטרור: בין מגע ישיר ללחימה מנגד	כרך 9, גיליון 1, אפריל 2006
סיבוני, גבריאל	על הפיקוד בצה"ל	כרך 9, גיליון 4, מארס 2007
פישמן, אלכס	צה"ל משנה פניו: האג'נדה הביטחונית בדרך לקלפי	כרך 8, גיליון 4, ינואר 2006
שפר, גדעון	השירות בצה"ל – לאן?	כרך 3, גיליון 4, ינואר 2001
רוסיה		
גוטפלד, ארנון	חזרתה של רוסיה – בהנהגתו של פוטין	כרך 10, גיליון 4, ינואר 2008
פלדמן, שי	שובו של הדוב הרוסי	כרך 1, גיליון 1, אפריל 1998
שוק הנפט והגז		
אבן, שמואל	מגמות רב שנתיות במשק הנפט בעולם ומשמעויותיהן האסטרטגיות לישראל	כרך 1, גיליון 3, נובמבר 1998
אבן, שמואל	גילוי הגז הטבעי בישראל: המשמעויות הכלכליות והאסטרטגיות	כרך 4, גיליון 3, נובמבר 2001
ריבלין, פול	שוק הנפט: תמונת מצב וצפי	כרך 3, גיליון 3, נובמבר 2000